

türkiye'de toprak meselesi

doç. dr. suat aksoy

gerçek yayınevi

5
100 soruda / türkiye'de toprak meselesi / doç. dr. suat aksoy
GY

100 SORUDA TÜRKİYE'DE TOPRAK MESELESİ

Doç. Dr. Suat Aksoy

Karalesim Raşit Gökçeli'ye
en iyi başarı dileklerimle...

8. 2. 1969

S. Aksoy

100 SORUDA DİZİSİ : 5

Birinci Baskı:
OCAK 1969

Kapak: Said Maden

Dizgi: Asya Matbaası

Baskı, kapak baskısı, cilt:
Fono Matbaası

DOÇ. DR. SUAT AKSOY

100 SORUDA TÜRKİYE'DE TOPRAK MESELESİ

GERÇEK YAYINEVİ
Cağaloğlu Yokuşu, Saadet İş Hanı, Kat 4
İstanbul

BÖLÜM I

GENEL BİLGİLER

Soru 1 : Toprak meselesi ne demektir?

İnsanlar, tarihin bilinebilen en eski çağlarından beri toplum halinde yaşamaktadırlar. Üretim araçlarının henüz pek çok basit olduğu dönemlerde, ilkel insanların, hayatlarını devam ettirebilmek, tabiatla ve vahşi hayvanlarla mücadele edebilmek için gruplar halinde yaşaması onlar için tek olanaktı ve mutlak bir zorunluluktu.

Başlangıçta **avcılık** uzun zamanlar insanların tek üretim faaliyeti ve geçim kaynağı olmuştur. Bunun yanında, insanlar, yerlerden mantar ve ağaçlardan kendi kendine yetişen meyvaları da topluyorlardı. Zamanla avcılıkta gelişmeler, hayvanların ehlileştirilmesine ve hayvancılığın gelişmesine yol açtı. Üretim araçlarının gelişerek ilkel tarıma geçilmesi ise, ilkel toplumların üretim güçlerinin gelişmesinde kesin bir dönem teşkil ediyordu. İnsanlık tarihinde avcılıktan tarıma geçilmekle toprak, üretimde birinci derecede bir rol oynamaya başlamış ve üretimin aslî bir unsuru olmuştur. O günden bugüne dek de toprak, üretim faaliyeti içindeki önemini yitirmemiş ve hele ekonomisi tarıma dayanan ülkelerde birinci derecedeki rolünü muhafaza edegelmiştir.

İlkel toplumlarda üretim ilişkileri, üretim araçlarının ortak mülkiyetine dayanıyordu. Bu, tek bir insanın güçsüzlüğünün bir sonucuydu. Bundan dolayı gerek top-

rak mülkiyeti gerek diğer basit üretim araçlarının mülkiyeti ortaktı. İnsanlık henüz üretim araçlarının özel mülkiyeti kavramına sahip değildi.

İnsanlar, üretimde bulunurlarken, üretim araçlarının mülkiyet durumlarından dolayı aralarında birtakım ilişkiler doğar. Kim üretimden söz açıyorsa, üretim araçlarından ve bunların mülkiyet durumlarından dolayı, üretimde bulunan insanlar arasında doğan ekonomik ve hukukî ilişkilerden söz açıyor demektir. Bundan dolayı insanlık tarihinde toprağın aslî bir üretim unsuru olarak kullanılmaya başlanılmasından beri, bu toprağın mülkiyet meselesinin de ortaya çıktığı görülür. İlkel toplumlarda da ortak çalışmadan ve tek bir insanın güçsüzlüğünden dolayı toprak mülkiyeti ortaktı ve kişilerin toprak üzerinde özel mülkiyet hakları yoktu. İlkel toplumlarda üretim araçlarının ortak mülkiyetine dayanan ve basit üretim araçlariyle yapılan ortak çalışma sonucunda elde edilen ürün de eşit bir şekilde o toplum üyeleri arasında paylaşılıyordu.

Üretim araçlarının zamanla gelişmesi tek bir aileye toprağı işlemek, varlığını devam ettirebilmek için yeterince ürün almak olanağını sağladı. Böylece ortak çalışma nasıl ortak mülkiyeti getirdiyse, kişisel emek de kişisel mülkiyeti getirdi. İlkel toplumlarda kişilerin özel tasarruflarına bırakılan toprak parçaları bu durumlarını sağlamlaştırdılar ve zamanla bunlar mirasçılara da geçen mallar halini aldılar. Toprak üzerinde toplumun sahip olduğu ve yeni mülk sahibi için birer engel olan haklar yavaş yavaş kaldırıldı. Toprak üzerinde serbest ve tam bir mülkiyet hakkı sadece ona kayıtsız şartsız sahip olmayı değil, fakat aynı zamanda onu temlik etmeği, yani mülkiyetini bir başkasına devretmeyi de kapsar. Böylece toprağın da diğer herhangi bir mal gibi mübadelesi mümkün olur. Bundan dolayı da insanlık tarihinde top-

rağın özel mülkiyetinin ortaya çıkışı ile paranın bulunuşu aynı çağa rastlar. Kişisel mülkiyetin tarih açısından ortaya çıkması toplumda iş bölümünün sağlanmasının ve mübadelenin gelişmesinin tabiî bir sonucudur. Şurasını da hemen belirtmek yerinde olur ki, özel mülkiyetin ve mübadelenin ortaya çıkması ilkel toplum bünyesinin baştan aşağıya değişmesinin bir başlangıcı olmuştur. Artık eski ortak mülkiyet ve mahsulün eşit olarak paylaşılması sistemi yeni üretim güçlerinin gelişmesini engelliyordu ve dar geliyordu. Tarihî bakımdan üretim araçlarının özel mülkiyeti sistemine geçmek zorunluydu, çünkü bu sistem üretim güçlerinin daha hızlı bir gelişmesini sağlayacaktı.

Serbest olarak temlik edilebilen özel toprak mülkiyetinin ortaya çıkmasından sonra yani toprak mülkiyetinin diğer herhangi bir mal gibi mübadele edilebilmesinden sonra, büyük toprak mülkiyetinin meydana gelmesi ise artık bir zaman meselesinden başka bir şey değildi. Mübadelenin yapılmasıyla, parayla ve toprak mülkiyetiyle zenginlik az sayıda bir sınıfın elinde çabucak toplandı. Bu sınıfın karşısında ise gittikçe fakirleşen ve sayıları artan insanlar yer aldı. Böylece ilkel toplum farklılaşarak, üretim araçlarına ve özellikle toprak mülkiyetine sahip olan kişiler hâkim sınıfları teşkil ederlerken, bu araçlardan yoksun kimseler de geniş esir sınıflarını meydana getiriyorlardı. Esaret rejiminde en çok esire sahip olanlar aynı zamanda büyük toprak sahipleriydi.

Esir çalışmasının yetersizliğinden dolayı feodal rejime geçildiğinde toprağın önemi gene devam etti. Feodal rejim, bazı özelliklerle, hemen bütün memleketlerde hükmünü sürdürdü. Binlerce yıl toprağın mülkiyet sistemi, o toplumun ekonomik ve siyasî sistemini tayin etmiştir. Üretimin başlıca tarıma dayandığı bütün Ortaçağ boyunca toprak mülkiyetine sahip olan feodal bey-

ler, Ortaçağ toplumlarının tek hâkimi olmuşlardır. Bugün de hâlâ, ekonomisi tarıma dayanan ülkelerde toprak mülkiyeti sistemi, genellikle o toplumun ekonomik ve sosyal yapısını belirler.

Feodal beylerin karşısında ise, toprak mülkiyetine sahip olmayan ve fakat toprağı fiilen işleyen **serf**ler toprakla beraber alınıp satılan bir **mal** niteliğinde idiler. Gerçi bunların esaret döneminde olduğu gibi sahipleri tarafından öldürülmeleri artık mümkün değildi. Bununla beraber serfler gene de üzerlerinde çalıştıkları toprağa bağlıydılar ve onu terkedemezlerdi. Toprakla beraber sahip değiştirirlerdi. Feodal rejimde, «Senyörsüz toprak olmaz» atalar sözünün koyduğu kural hâkimdi.

Böylece toprak meselesinin veya toprağın mülkiyeti meselesinin, insanlığın tarım ekonomisine geçtiği günden beri çözülmesi gereken bir mesele olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Toprağın bir üretim aracı olarak kullanılmaya başladığından beri, toplum toprak mülkiyetini ellerine geçirenler ile bu mülkiyete sahip olmayanlar olarak farklılaşmış ve sınıflara ayrılmıştır. Toprak mülkiyetine sahip olanlar toplumda hâkim sınıfları meydana getirirlerken, bundan yoksun olanlar da ezilen, sömürülen sınıfları teşkil etmişlerdir.

Soru 2 : Toprak meselesinin bugünkü durumu nedir?

Süresi çeşitli ülkelerde değişen ve şüphesiz bazı farklar gösteren feodal sistem bütün Ortaçağ boyunca devam etmiştir. Batı Avrupa'da feodal rejimden kapitalizme geçiş burjuva devrimleri yoluyla olmuştur. Ticaretin ve endüstrinin gelişmesiyle yeni teşekkül eden burjuva sınıfı batı ülkelerinde kendi devrimlerini gerçekleş-

tirerek feodal sistemi yıkmışlardı. Hollanda XVI. yüzyılda, İngiltere XVII. yüzyılda ve Fransa - burjuva devrimlerinin en kesin ve belirgin örneği olan - 1789'da burjuva devrimlerini gerçekleştirmişlerdir. Yükselen burjuvazi kendi devrimlerini yapabilmek için köylülerin feodal beylere karşı mücadelesinden faydalanmış ve feodal rejimin devrilmesini hızlandırmıştır. Burjuva devrimleri sırasında, feodal rejimi deviren kuvvetlerin en çoğunu köylüler vermişlerdir. İşçi sınıfı bu yüzyıllarda henüz sayıca azdı, zayıftı ve örgütlenmiş değildi.

Böylece burjuva devrimlerini tamamlayarak kapitalizme geçen ve sanayileşen bugünün **gelişmiş ülkelerinde** toprak meselesi birinci planı terkederek «toprak sahibi-serf» sorunları yerini «sermaye-emek» arasındaki ilişkilere bıraktı. Bununla beraber bugünün ileri kapitalist ülkelerinde bile toprak meselesinin çözümlendiğini ve önemini yitirdiğini sanmak hatalı olur. Bugün de bu memleketlerde toprak mülkiyeti geniş alanlar halinde az sayıda kimselerin elinde toplanmış bulunmaktadır. Tarım kesimi sanayi kesimine göre çok geri durumdadır. Köylerde yaşayan insanların gelirleri ve hayat seviyeleri şehirdekilere oranla çok düşüktür. Ve köy nüfusu şehirlere ve sanayi bölgelerine durmadan akmaya bugün de devam etmektedir. Bu göçme oranı özellikle gençler arasında yüksek olup, Batı ülkelerinde tarım nüfusunun gittikçe ihtiyarladığı görülmektedir.

Sanayileşme olayını gerçekleştiremeyen ve ekonomisi hâlâ galip ölçüde tarıma dayanan, bugünün **az gelişmiş** veya **geri bırakılmış** ülkelerinde ise toprak meselesi bütün hayatiyetini muhafaza etmekte ve bu memleketlerin çözmek zorunda oldukları en önemli meselelerden biri olmaktadır. Ekonomileri başlıca tarıma dayandığı için az gelişmiş ülkelerde toprak mülkiyeti sistemi bu memleketlerin ekonomik, sosyal ve hukukî yapılarını

belirleyen başlıca etken olmakta devam etmektedir. Bu memleketlerde hâlâ feodal kalıntısı bir toprak düzeni süre gelmektedir. Onun için zamanımızda toprak meselesi özellikle az gelişmiş ülkelerde bütün ağırlığı ile kendini hissettirmektedir.

Bu önemi kavrayan ve bilen dünün sömürge milletleri kurtuluş savaşlarını verirlerken, toprak meselesini çözümleyecek bir toprak reformunu gerçekleştirmeye kurtuluş programlarında en önemli yeri vermektedirler. Ve bunlar bağımsızlıklarına kavuşur kavuşmaz köklü toprak reformlarını gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar. Hiç olmazsa bunların devrimci olan ve kalkınmayı ve bağımsızlığı fiilen gerçekleştirmek isteyen iktidarları bu yolu tutmaktadırlar: Küba, Mısır, Cezayir ve Vietnam örneklerinde olduğu gibi.

Kaldı ki, az gelişmiş ülkelerde toprak meselesi kendisini o kadar ağır bir şekilde hissettirmektedir ki, toprak ağaları ile yabancı sermayenin ve aracılarının hâkim olduğu az gelişmiş ülkelerde bile göstermelik kabilinden toprak kanunları çıkarıldığı görülmektedir. Köylülerin baskısından kurtulmak ve onları bir süre daha oyalamak için çıkartılan bu kanunların en ilginç örneklerine Latin Amerika'da raslamak mümkündür. Küba'nın bağımsızlığını kazanarak 1959 yılında köklü bir toprak reformunu gerçekleştirmesinden sonra uyanan köylüleri yatıştırmak için birçok Latin Amerika hükümetlerinin toprak kanunları çıkardıkları görülmektedir. 1960 yılından beri Küba'yı izleyerek 13 Latin Amerika memleketinde toprak reformu ile ilgili kanunlar kabul edilmiştir. Bunlar Brezilya, Şili, Kolombiya, Kosta Rika, Dominik Cumhuriyeti, Ekvator, Guatemala, Honduras, Nikaragua, Panama, Paraguay, Peru ve Venezuella'dır (1). Bunların ciddiyeti

(1) United Nations, Progress in Land Reform, Fourth Report, New York 1966 s. 6.

şüpheli olmakla beraber, bu olay bile toprak meselesinin az gelişmiş ülkelerde ne kadar önemli ve hayatî bir dava olduğunu göstermektedir. Toprak davası az gelişmiş ülkelerin mutlak olarak çözmek zorunda kaldıkları ortak davalarıdır.

Soru 3 : Kapitalist ülkelerde tarımın gelişmesi nasıl olmuştur?

Kapitalist ülkelerde tarımın gelişmesi ve yeni doğan burjuvazinin feodaliteyi tasfiyesi ülkelere göre farklar gösterir. Ancak burada başlıca iki tip gelişme üzerinde durulmalıdır.

Tarımda kapitalizmin gelişmesinin birinci tipi, Fransa'da 1789 devriminde olduğu gibi, feodal toprak mülkiyetinin ve işletme şeklinin köklü ve kesin bir şekilde tasfiyesidir. Bu tipte eski feodal işletme şekli burjuva devrimi ile yıkılarak tarım ekonomisinin feodal engellerden kurtulup üretim güçlerinin hızlı bir gelişmesine yol açılır. Fransa'da devrimle asillerin ve kilisenin kamulaştırılan toprakları fakir köylülere satışa çıkarılmış ve memlekette küçük köylü işletmeleri hâkim olmuştur. Bunun yanında önemli miktarlarda toprağın burjuvaların eline geçtiğini belirtmek de yerinde olur. Amerika Birleşik Devletlerinde 1861 - 1865 iç savaşı sonucunda Güney Devletlerinin esirlerle işletilen büyük işletmeleri kaldırılmış, topraklar ucuz fiyatla satışa çıkarılmış ve tarımda kapitalizmin hızlı bir gelişmesine yol açılmıştır. Tarımda kapitalizmin bu tip gelişmesine **Amerikan tipi** gelişme de denir.

Kapitalizmin tarımda bu tür bir gelişmesi hem hızlı ve hem de geniş köylü kütleleri için daha az zahmetli olur. Bu tip bir gelişme aynı zamanda memlekette de-

mokratik geleneklerin de sağlam ve köklü bir şekilde yerleşmesine yol açar. Kültür ve politikada demokratik gelenekler yerleşir. Şüphesiz, burjuva devrimi sonucunda yapılan reformla meydana gelen büyük köylü işletmeleri de zamanla farklılaşarak büyük toprak sahipleri yeniden ortaya çıkmıştır. Ancak, bu temerküz artık kapitalist ilişkiler temeli üzerinden meydana gelmiştir. Böylece, tarımda yeni bir toprak burjuvazisi doğmuştur. Feodal toprak mülkiyeti ve küçük köylü mülkiyeti yerini gitgide toprak burjuvazisine bırakmıştır. Feodal toprakların ve fakir köylü topraklarının büyük bir kısmı, bankaların, toprak burjuvazisinin, sanayicilerin, tüccarların ve tefecilerin eline geçmiştir.

Kapitalist ülkelerde tarımın gelişmesinin ikinci tipinin klasik örneği Almanya'dır. Bu tip gelişmede eski feodal işletmeler esas olarak muhafaza edilir ve bunlar zamanla yavaş yavaş kapitalist işletmelere çevrilir. Almanya'da feodal sınıf, Fransa'da olduğu gibi, kesin ve köklü bir tasfiyeye uğramamış fakat bizzat toprak bey ve ağaları kendileri farklılaşarak kapitalizme geçmişlerdir. Tarımda kapitalizmin bu ikinci tip gelişmesine **junkers tipi** de denir. Eski feodal beyler, kapitalist işletme şekillerine geçerken bir yandan hür tarım işçileri diğer yandan da serflik işletme şekillerini kullanırlar. Tarımsal ekonomide köylülerin toprak sahiplerine tâbiyet şekilleri devam eder: Aynî ödemeler, angarya, ortakçılık vb. gibi. Bu tip gelişmede köklü bir tasfiye olmadan feodal beyler ile köylü arasındaki eski ilişkiler yeni şekiller altında devam ettirildiğinden, tarımda kapitalizmin gelişmesi çok ağır ve ıstıraplı şartlar altında olur. Yeni hâkim sınıfı teşkil edenler, feodal kalıntısı eski toprak bey ve ağaları olduğundan, eski düzene özgü bütün anti-demokratik, gelenekçi, gerici ve pederşahî tutum politik ve kültürel alanda devam eder. Nitekim Alman burjuvazisi

Prusya militarizminin devamcısı olmuş ve demokrasi Almanya'da köklü bir geleneğe asla kavuşamamıştır. Tarımda kapitalizmin bu tip gelişmesine Çarlık Rusya'sı, İtalya, Japonya ve diğer birçok memleketlerde de raslanır.

Soru 4 : Mutlak rant ne demektir?

Tarımda kapitalist gelişmenin bu iki tipi arasındaki farkı daha iyi anlamak için toprak rantı kavramına başvurmak gerekir. Toprak rantı nedir? Rant kelimesi İngilizcede «rent» kira, toprak kirası anlamına gelmektedir. Toprak kirası anlamında kullanılan rantı Ricardo şu şekilde tanımlamaktadır: «Rant, toprağın prodüktif ve tahrip edilemeyen hassalarını kullanmak için toprak sahibine ödenen mahsul parçasıdır» (2). Yani, kapitalist bir müteşebbis, toprak sahibinden kiraladığı topraktan çalıştırdığı tarım işçileri yoluyla gerçekleştirdiği «artık-değer»in bir kısmını toprak sahibine geri verir. İşte artık-değerin toprak sahibine ödenen bu parçası rantı teşkil eder. Peki, toprak sahipleri müteşebbis kapitalist tarafından elde edilen bu artık-değerin bir kısmını niçin alırlar? Şu basit sebepten dolayı ki, bunlar toprağın **mülkiyetine** sahiptirler ve onların rızası olmadan kimse bu toprakları kullanamaz. Bundan dolayı toprak rantına, toprağın özel mülkiyetinin ekonomik şekilde gerçekleştirilmesi denmiştir. Şüphesiz toprak sahibi ile müteşebbisin tek bir kişi olması halinde durum değişmez. O zaman bu tek kişi bütün artık-değerin hepsini alır. Böylece teknik bakımdan ekilebilir toprakların sınırlı olma-

(2) Louis Baudin, Traité d'Economie Politique, Tome, II, Paris 1957, s. 904.

sı ve bu sınırlı topraklar üzerinde toprak sahiplerinin tekel şeklinde mülkiyet haklarının bulunması ekonomide **mutlak rant** denilen rantı doğurmaktadır.

Kapitalist rejimdeki toprak rantı feodal toprak rantından farklıdır. Feodal rejimdeki ödemeler, angarya şeklinde olsun, aynî ödemeler veya nakdî ödemeler şeklinde olsun, toprak sahipleri ile serf köylüler olmak üzere başlıca iki sınıf arasındaki üretim ilişkilerini göstermekteydi. Kapitalist rejimde ise toprak sahibi, kapitalist müteşebbis ve tarım işçileri olmak üzere üç sınıf arasındaki üretim ilişkileri bahis konusudur. Feodal toprak rantı, serf köylünün, feodal beyin toprakları üzerindeki fazla angarya çalışması veya serf köylünün kendi işletmesinden elde ettiği mahsulün bir kısmının feodal bey tarafından alınmasından teşekkül eder. Feodalizmin ileri evrelerinde köylülerin beylere nakdî ödemelerde bulunduğu da görülmektedir. Böylece feodal rejimde, toprak sahipleri köylülerin bütün fazla üretimlerini alıyorlardı. Halbuki kapitalist rejimde artık-değer toprak sahipleri ve kapitalist müteşebbisler tarafından paylaşılmaktadır.

Soru 5 : Tarım ürünlerinin fiyatı hangi temel üzerinden tayin edilir?

Eğer kapitalist kiracılar sermayelerini tarıma yatırıyorlarsa, bu, pazardaki tarım ürünleri fiyatlarının, bunlar tarafından işletilen en kötü topraklar için bile **ortalama bir kâr** elde etmelerini sağladıktan başka, bir de bundan fazla toprak sahibine bir rant ödemelerini mümkün kılıyor demektir. Gerçekten o zamana kadar hiç ekilmeyen ve hiçbir sermaye yatırılmayan bir toprak kiralansa bile, toprak sahibi bir kira bedeli alacaktır.

Eğer bir müteşebbis tarıma yatırım yapıyorsa, bu genel olarak tarım ürünlerinin fiyatının, müteşebbise, işçilerin ücretlerini ödemeyi, ortalama bir kâr elde etmeyi ve bundan başka toprak sahibine bir rant ödemeyi sağladığını gösterir. Şu halde tarım ürünlerinin fiyatı genellikle hangi temel üzerinden tayin edilir? Bilindiği gibi tarımda, verimleri farklı topraklar söz konusudur. Emeğin daha prodüktif olduğu en iyi ve verimli topraklar sınırlıdır ve bu toprakları daha iyi bir makina veya daha iyi bir fabrika gibi yaratmaya imkân yoktur. İşte verimli toprakların sınırlı olması ve yeniden yaratılamamasından ötürüdür ki, pazarda tarımsal ürünlerin fiyatı veya pazarın regülatör fiyatı, kapitalist kiracılar tarafından işletilen en kötü toprakların üretim masraflarının fiyatları tarafından tayin edilir. Bunun hiç olmazsa devamlı bir şekilde, başka türlü olmasına imkân yoktur. Çünkü, eğer tarımsal ürünlerin fiyatları devamlı bir şekilde daha aşağı bir seviyede teşekkül etseydi, kapitalist kiracılar sermayelerini tarıma ve en kötü topraklara yatırmazlardı. Böylece o zamana kadar ekilen bu topraklar bırakılır, terkedilirdi.

En kötü toprakları da kapsamak üzere, bütün ekilen topraklar için pazar fiyatları, yalnız ortalama bir kâr sağlamaya değil, aynı zamanda rantın, yani toprak sahibi tarafından istenen kiranın ödenmesine yarayan daha fazla bir toplam elde etmeye imkân vermelidir. Şu halde rant, gerek en iyi gerek en kötü topraklarda olsun, toprak kiracısının ortalama kârından çıkarılmış bir toplam değil, tersine bu ortalama kârın fazlasıdır. Kiracı tarafından, en kötü topraklar dahil, bütün topraklar için ödenen rant, özel mülkiyet konusu olan bu toprakların kullanılması için toprak sahibine ödenen bir haraç niteliğindedir.

Soru 6 : Rantın kaynağı nedir?

Görüldüğü gibi toprak rantı, kapitalist kiracı tarafından toprak sahibine bırakılan fazla kârdır. Toprak mülkiyetinin ve mutlak rantın varlığı, toprak rantını alan, toprak sahipleri yararına tarım ürünlerinin fiyatlarının yükselmesine sebep olmaktadır. Tarım ürünleri fiyatlarının yükselmesi sayesinde kapitalist kiracı, rantı kârından fazla bir kısmıyla ödediğine göre, rantın kaynağının ne olduğu meselesi ortaya çıkıyor.

Toprak sahibi tarafından alınan rantın kaynağı, kapitalist kiracının elde ettiği ortalama kâr gibi, tarım işçileri tarafından yaratılan artık-değerde yatmaktadır, orada saklıdır. Tarım işçilerinin ücretlerinin genel olarak, diğer kesimlerdeki işçi ücretlerinden düşük olması da artık-değeri ve sonra toprak rantını yükseltmek sonucunu doğurmaktadır. Gerçekten genel olarak tarım işçilerinin ücretlerinin çok düşük olması, işçinin ücretinden düşülen kısmın kiranın bir unsurunu teşkil etmesine ve toprak rantı maskesi altında toprak sahibinin cebine girmesine yol açmaktadır.

Böylece rant, sanayi kapitalizmine uygun düşmeyen fakat toprak sahipleri tarafından kapitalist müteşebbislere empoze edilen bir unsur olmaktadır. Yani, kapitalist müteşebbisler belirli bir toplumda yatırdıkları sermayeye karşılık elde ettikleri ortalama kâr haddini aldıktan sonra, bu ortalama kâr haddinden fazlasını da toprak sahiplerine mülkiyet haklarından dolayı rant olarak vermek zorundadırlar. Şüphesiz bu rant da tarımdaki işletmelerin sağladıkları kârdan elde edileceğinden, bu kârın paylaşılmasından toprak sahipleriyle kapitalist müteşebbisler arasında bir çatışma ortaya çıkar. İşte burjuva devrimleri sırasında gerçekleştirilen toprak reformlarında bu mutlak ranta el atılarak topraklar par-

çalanmış ve yeniden dağıtılmıştır. Şüphesiz böylece mutlak rant tamamiyle ortadan kaldırılmış olmuyor. Toprak rantının kaldırılmasının en köklü şekli toprakların millîleştirilmesidir. Fakat burjuvazinin buna cesareti yoktur. Mülkiyet şeklinin birisine hücum etmek, diğer şekli için de tehlikeli olabilir. Onun için büyük toprak mülkiyetini parçalayarak mutlak ranta el değiştirmekle yetinilmiştir.

Soru 7 : Az gelişmiş ülkelerde toprak davasının çözülmesi neye bağlıdır?

Yukarda da değinildiği gibi az gelişmiş ülkelerde ekonomi galip surette tarıma dayandığı için, bu memleketlerde toprak mülkiyetini ellerinde tutanlar toplumda, birinci derecede değilse, başlıca hâkim sınıflardan birini teşkil ederler. Bu ülkelerde toprakların en geniş ve verimli kısımları mahdut sayıda büyük toprak sahiplerinin elinde bulunmaktadır. Bunlar ekonomik hâkimiyetlerini siyasî nüfuz ile daha da perçinleştirirler. Bu ülkeler ister bir dikta rejimi ile idare edilsinler, ister parlamenter bir sisteme sahip olsunlar, büyük toprak sahipleri ülke ekonomisi ve siyasî kararları üzerinde daima söz ve karar sahibidirler.

Bu ülkelerde burjuvazi ya yok denecek kadar azdır veya gayet güdük kalmıştır. Bunlar geçen yüzyıllarda Avrupa burjuvazisinin yaptığı gibi feodal sistemi yıkarak toprak davasını kendi lehlerine çözümlemek gücüne sahip değillerdir. Az gelişmiş ülkelerin hemen hepsinde feodal kalıntısı bir tarım sistemi hâkimdir. Bundan dolayı bu ülkelerin burjuva sınıfı, büyük toprak sahipleri ile anlaşarak yabancı sermayenin aracılığını yapmayı ve paylarına düşen komisyonu almayı daha yeğ tutmaktadırlar.

Bunlar tıpkı büyük toprak sahipleri gibi ülkelerinde köklü bir toprak reformunun gerçekleştirilmesine karşı çıkmaktadırlar. Bizde Ticaret ve Sanayi Odalarının toprak reformuna karşı çıkması gibi.

XX. yüzyılda, kapitalizmin emperyalizm döneminde az gelişmiş ülkelerin burjuvaları aracı niteliklerinden ötürü kendi ülkelerinin sanayileşmesini gerçekleştirmek iktidarında değillerdir. Büyük toprak sahipleri ise esasen rant sebebiyle bir toprak reformuna karşıdırlar. Fakat aynı zamanda az gelişmiş ülkeler, sanayileşmiş ekonomilerin bir ham madde pazarı ve tamamlayıcısı durumunda bulunduklarından geniş toprak sahipleri milletlerarası sermaye ile de bir çıkar birliği içindedir. Yeni palazlanan az gelişmiş ülkelerin toprak burjuvaları işletmelerini modernleştirmek için gerekli makina ve araçları kapitalist ülkelerden ithal ederler. Ve bu memleketlerde köklü bir toprak reformuna gidilmesi hem milletlerarası sermayenin hem de o ülkenin toprak burjuvazisinin çıkarları aleyhine olur.

«Maalesef pek çok az gelişmiş memleketlerde, nüfuzlu ve zengin bir azınlığın toprak tasarruf sisteminde herhangi bir köklü değişikliğe kesin olarak karşı olduğu bir gerçektir. Toprak reformunun zorunluluğuna dair önemli hipokrit gerekçeler verilebilir; fakat köylülerin aktif tazyiki olmadan hükümetlerin yukardan bir reform hareketine giriştiklerine dair örnekler çok azdır. Örneğin, Meksika'da, Bolivya'da, Venezuella'da ve Peru'da toprak kanunları çıkmadan önce topraklar istilâ edilmişti. İşte bunun için toprak reformu hemen hemen her yerde patlayıcı bir çıkıştır» (3). Bu durumda az gelişmiş ülkeler-

(3) Alfredo M. Saco, Değişimin Bir Vasıtası Olarak Toprak Reformu, Çev. Suat Aksoy, A. Ü. Ziraat Fakültesi Yıllığı 1966. Yıl: 16 Fasikül 3-4, s. 152.

de bugün toprak davasını çözümleyecek köklü bir toprak reformunun gerçekleştirilmesi, ancak çıkarları bundan zarar görecek büyük toprak sahiplerinin ve onların müttefiki aracıların siyasî iktidardan uzaklaştırılmaları ve yabancı sermaye nüfuzunun ülkede kırılması ile mümkündür. Bunu yapabilecek sosyal sınıflar ise köylü ve işçiler ve toprak sahiplerinin nüfuzlarının kırılmasından zarar görmeyecek bütün zümrelerdir. Ancak emekçi halka dayanan bir siyasî iktidar köklü bir toprak reformunu gerçekleştirebilir. Toprak davasının topraksız ve az topraklı köylüler lehine, iktidardaki büyük toprak sahipleri ve aracıları tarafından çözümlenmesinin ham bir hayal olduğunu gerek diğer ülkeler tecrübeleri, gerek bizim geçirdiğimiz tecrübeler açıkça göstermiştir.

II. BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA TOPRAK MESELESİ

Soru 8 : Türkiye'de toprak meselesinin tarihî gelişimi nasıl olmuştur?

Memleketimizde toprak meselesinin tarihî gelişimini anlamak için Cumhuriyetin bünyesinden çıktığı Osmanlı İmparatorluğundaki toprak sistemine dek inmekte yarar vardır. Kısa bir şekilde de olsa Osmanlı İmparatorluğundaki özel toprak rejiminin incelenmesi, bize ekonomisi hâlâ tarıma dayanan ülkemizde, toprak mülkiyeti rejiminin ne gibi aşamalardan geçtiğini gösterecektir. Altı yüz yılı aşkın İmparatorluk döneminin toprak hukuku, bünyesiyle ilgili olarak kendine özgü nitelikler göstermektedir.

Soru 9 : Osmanlı İmparatorluğu nasıl bir bünyeye sahipti?

Bütün Ortaçağ ekonomilerinde olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğunun da ekonomisi tarıma dayanıyordu. Bu böyle olunca şüphesiz, tarım üzerine konan ağır vergiler de, devlet gelirinin en esaslı kısmını teşkil ediyordu. Bunun yanında Asya, Avrupa ve Afrika gibi üç kıtaya yayılmış bulunan ve fetih esası üzerine kurulmuş bulunan İmparatorluk, sosyal yapı ve örgütlenme bakımından da

tamamen askerî bir nitelik göstermekteydi. İmparatorluğun yayıldığı geniş topraklar ve üzerlerindeki insanlar devamlı şekilde yapılan fetihlerin ve savaşların gereğini yerine getirecek şekilde örgütlenmişlerdi. Böylece Osmanlı İmparatorluğunun ikinci büyük gelirini savaşlar sonucunda elde edilen **ganimet** teşkil ediyordu. Dış ülkelerin **talanları** ile ve onların ödedikleri **haraçlar** ile elde edilen gelirler devlet hazinesini zenginleştirmede çok önemli bir yer tutuyordu. Şu halde Osmanlı devletinin tarımsal ve askerî ikili niteliği onun gelirlerinin de içerde köylü sınıfını sömürmeye, dışarda yabancı ülkeleri talan etmeye dayanmasını tayin etmektedir. Devletin bu tarımsal ve askerî temel nitelikleri onun örgütlenme şeklinde de etken olmakta ve kesin olarak görünmektedir. Bundan dolayı devletin toprak rejimi de onun askerî esaslarına uygun olarak düzenlenmişti. Bu iki kesim birbirlerile içiçe girmiş, birbirlerini tamamlayan ayrılmaz kesimler halindeydi. Osmanlı devletinin özellikle gelişme dönemlerinde onun bu temel niteliklerini iyice kavramadan bünyesi hakkında kesin bir fikre sahip olmaya imkân yoktur.

Soru 10 : Osmanlı İmparatorluğunda toprakların örgütlenmesi nasıldı?

Osmanlı devletinin toprak rejimi, askerî bünyesine de uygun olarak esasında **dirlik** denilen örgütlenmeye dayanıyordu. Osmanlılarda bir memleket fetholununca buranın toprakları, nüfusu, hâsılatı, kaç hane olduğu tesbit edilirdi. Ve bu topraklar çeşitli değerde **timarlara** ayrılarak askerî görev karşılığında sipahilere verîlirdi. Yahut da bunlar daha büyük değerlerde iseler, gene gelirlerine göre, **zeamet** ve **has** olarak ayrılarak daha bü-

yük kumandanlara verilirdi. Bu usulün Osmanlı Devletine, Selçuk Devletinden geçtiği anlaşılmaktadır (4). Dirliklerin bu şekilde bir ayırıma tâbi tutulması getirdikleri gelire göredir. Dirlik sahipleri kendilerine ayrılan topraklar üzerinde çalışan köylülerin ödemek zorunda oldukları türlü vergileri kendileri toplarlardı. Buna karşılık her biri, savaş sırasında, gelirlerine göre tesbit edilen bir miktar **cebeli** (silâhlı asker) göndermek zorundaydılar.

Osmanlı toplumunda tarım topraklarının büyük bir kısmı bu şekilde örgütlenmişti. Bu tür topraklara **mirî topraklar** denilmekteydi. Bu toprakların **rakabesi** (çıplak, kuru mülkiyeti) Beytülmalc (Devlete) aitti. Dirlik sahipleri bu toprakların mülkiyetine sahip değillerdi. Hattâ, kural olarak, toprakta tasarruf hakları bile, kendilerine değil, çiftçilere aitti. Dirlik sahibinin yetkisi öşür ve haraç v.b. vergileri almak ve buna karşılık dirlik rejimi şartlarına göre devlete olan görevlerini yerine getirmekti; yani sefer sırasında gelirine göre askeri hazır bulundurmaktı.

Mirî toprakların rakabesi devlete ait olduğundan, kural olarak köylülerden toplanan vergi gelirlerinin de devlete ait olması gerekirdi. İşte Osmanlı Devleti, kendisi tarafından kullanılması pratik olmayan, pek masraflı ve birçok memur ve örgütlenmeyi gerektiren bu hakkı dirlik sahiplerine, yani has, zeamet ve timar sahiplerine yapacakları askerî hizmetler karşılığı devretmişti.

---

(4) Fuad Köprülü, Osmanlı Devletinin Kuruluşu, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, VIII. Seri Sayı 8 - Ankara 1959, s. 109. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, XIII Seri No. 16, Ankara 1961, s. 504.

Soru 11 : Toprakların bu şekilde örgütlenmesinin askerî anlamı neydi?

Osmanlılarda toprak rejiminin bu şekildeki örgütlenmesi devletin askerî niteliğine ve esaslarına tamamen uygun geliyordu. Devamlı olarak bir savaş hazırlığı içinde veya savaş halinde olan devlet, teçhizat ve sevk masrafları hazineye ait olmayan yeteri derecede güçlü bir orduyu memleketin dört bir köşesinden kısa bir zamanda ve kolaylıkla sağlamak zorundaydı (5). Timarlardan toplanan bu askerler Osmanlı ordusunun esas ve büyük gücünü teşkil ediyordu.

Nitekim Osmanlı Devletinde iki türlü asker vardı: Biri devlet hazinesinden ulufe ve gündelik alan ve padişahın bulunduğu yerde (yani başkentte) oturanlar. Bunlar sultanın kendisine mahsus askerleri, **asakiri hassa,** idiler. Bunlara **kapı kulu** veya **kapı halkı** da denilirdi. Nizamiye askeri hükmünde idiler. İkinci grup ise daha önemli olup devletin en büyük askerî kudretini teşkil ederlerdi. İşte bunlar yukarda adı geçen timarlardan ve zeametlerden gelen askerlerdi. Bunlar devlet hazinesinden maaş almazlar ve barış zamanlarında kendilerinden askerlik hizmeti istenmezdi. Eyaletlerde kendi işlerile uğraşırlar ve yalnız savaş sırasında sefere giderlerdi. Eyalet askerleri kapı kullarından kat kat daha fazlaydı ve bunlar toprak işleriyle askerlik işlerini birlikte yürütürlerdi. Cevdet Paşa tarihinde devletin en büyük askerî kuvvetinin timar ve zeametler olduğu ve bunlardan iki yüz bine yakın süvari çıktığı ve düzenli oldukları vakit, çoğunlukla kapı kuluna dahi hacet kalmadığı yazılıdır. Böylece Osmanlı Devletinin ordu ile tarım işlerini nasıl birbirine birleştirdiği ve bu birleşmenin kazandığı öne-

(5) Şakir Berki, Toprak Hukuku, Ankara 1960, s. 55.

mi açıkça görmek mümkündür. (6) Bu şekilde iç sömürü ile dış sömürü de birbirini tamamlamış ve desteklemiş oluyordu.

Soru 12 : Timar sisteminin özellikleri nelerdir?

Timar sisteminde, dirlik sahiplerinin toprakların mülkiyetine sahip olmadıklarını, mirî toprakların rakabesinin daima devletin elinde alıkonulduğunu belirtmiştik. Hattâ dirlik sahipleri, kendilerine ayrılan **hassa çiftlikleri** dışındaki, topraklara bizzat tasarruf yetkisini bile haiz değillerdi. Bu toprakları **reaya**'ya vermek ve onlar vasıtasıyla işletmek zorundaydılar. Sahib-i arzın timar ve zeametinde yerleşen her insan onun reayası idi. Eğer beraber yaşıyorlarsa çocukları, kardeşleri sipahi beyinin defterine kayıtlıydılar. Deftere kayıtlı reaya, sipahi beyinin emri altındaydı ve ona bağlıydı. Bundan dolayı mirî toprakları üzerindeki tasarruf hakkı da bir özellik göstermekteydi. Bir yandan reayanın bu topraklar üzerinde tarım yapmak hakkı ve görevi vardı. Diğer yandan ise işlenen bu topraklardan elde edilen geliri, çeşitli vergilerle almak hakkı ise dirlik sahiplerine devredilmişti. Bundan dolayı Sencer Divitçioğlu'nun, «Tımar sahibi ne toprağın mülkiyetine, ne de tasarruf hakkına sahiptir.» şeklindeki hükmü yeterli değildir. Bunun yanında **gelirin** kime ait olduğu sorusunu da cevaplandırmak gerek.

Diğer yandan Divitçioğlu'nun timar sisteminin ikinci temel özelliği olarak gösterdiği, «Timar verasetle geçmez. Osmanlı Devletinin toprakları üzerinde mutlak bir hakka sahip olan sultan timar verip almakta tamamen

(6) Vasfi Raşid Sevig, Toprak Hukuku Dersleri, Ankara 1953, s. 144, 145.

serbesttir» (7) şeklindeki hükmünü de teenni ile karşılamak gerekir. Her ne kadar sultamn tımar alıp vermekte serbest olduğu ve türlü sebeplerle dirlik sahiplerinin değiştirilmeleri görülmekte ise de, buradan Osmanlılarda sipahiliğin bir çeşit asalet yaratmamış olduğu sonucuna acele olarak varmamak gerektiğini çeşitli kaynaklardan anlamak mümkündür. Gerçekten de Cevdet Paşanın yazdığına göre, «Timar ve zeamet sahipleri babadan ve atadan padişah dirliğine mutasarrıf hep kişizade, malûm ve tecrübe edilmiş zatlar olup adetâ milletin eşrafı yerinde imtiyazlı bir tabaka olup dışardan bir ferde timar ve zeamet tevcihi tamamiyle yasak olmakla içlerine bigâne (yabancı) girmesi mümkün değildi» (8). Fuad Köprülü de timarların verasetle intikal ederek bir toprak aristokrasisi meydana getirdiğine işaret etmektedir: «Arazî muhtelif kıymette timarlara ayrılmış olup askerlerine mahsusdu ki âdeta irsî mahiyette olup oğullarına intikal ediyordu» (9). Ve «Babadan oğula kalan bu sipahilik, memlekette çok sağlam esaslara dayanan bir toprak aristokrasisi vücuda getiriyordu» (10). D'Ohsson da, 1376 tarihinde I. Murad'ın bu dirliklerin doğrudan doğruya miras yoluyla geçeceğini kabul ettiğini, erkek çocuk olmazsa devlete geri gelebileceğini, dirlik sahibi tarafından işlenen hiç bir suçun çocuklarının onun yerini almasına engel olmayacağını ve iki asır boyunca askerî dirliklerin ölen sipahilerin oğullarına verildiğini ve 1530 yılında da Paşaların ancak küçük dirlikleri verebileceklerinin, diğerlerinin Padişah emriyle verilebileceklerinin, kabul edil-

---

(7) Sencer Divitçioğlu, Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu, İ. Ü. Yayınlarından No. 1279 İstanbul 1967, s. 33.

(8) V. R. Sevig, a.g.e. s. 168, 178.

(9) F. Köprülü, a.g.e. s. 78.

(10) Aynı eser, s. 109.

diğini yazmaktadır (11). Ziya Karamursal ise bu konuda şunları yazmaktadır: «Timar ve zeamet, sahibi vefat edip te mahlûl kalırsa mütevefanın harp ve darbe kadir evlâdı oldukta ana verilirdi. Eğer oğlu sabi (büluğ çağına gelmemiş) ise hizmet görebilecek yaşa varıncaya kadar, cebelü göndermek şartıyla uhdesine tevcih olunurdu. Çocuksuz vefat eden timar ve zeamet sahibinin dirliği cebelülerden müstahik olanına tefviz edilirdi» (12). Gene Aynî Ali Efendinin risalesinde (1018/1602) bu konuda şu bilgi verilmektedir: «Hayatta olan zeamet ve timar sahiplerinin oğullarına ayrıca dirlik verilmez. Ancak o babası öldüğü zaman onun dirliğine sahip olur. Kanunları değişiktir. Bir harp esnasında şehit olanla evinde ve yatağında ölenlerin oğullarına ait kanun aynı değildir. Şehit olan zeamet ve timar sahiplerinin oğullarına daha fazla hisse verilir. Harpte olan baba da şehit olursam ocağım sönmeyecek, dirliğim fazlasıyla oğluma verilecek diye daha canla başla mücadele eder. Ve askerden kaçmayı bir an bile hatırına getirmez» (13).

Soru 13 : Timar sahipleri malî bakımdan muhtar mıydılar?

Ömer Lütfi Barkan Osmanlılarda memleketin idârî - askerî teşkilâtına hâkim olan bir çeşit malî muhtari-

---

(11) M. D'Ohsson, Tableau Général de l'Empire Ottoman, III e. Volume, Paris 1820, s. 414.

(12) Ziya Karamursal, Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından VIII. seri No. 11, Ankara 1940, s. 200.

(13) Aynî Ali Efendi, Kanunname-i Âl'i Osman, Bugünkü dile çeviren: Hadiye Tuncer, Tarım Bakanlığı Yayınları, Ankara 1962, s. 28.

yet prensibinden bahisle şunları yazmaktadır: «Devlet, vergi toplamak hak ve selâhiyetlerinden mühim bir kısmını timar, malikâne veya vakıf şeklinde, muhtelif hizmet ve vazife sahiplerine terketmiş... idi. Bu sistemde, padişah da dahil umumiyetle her mertebeden devlet ve idare adamları ve vazife sahipleri kendilerine tahsis edilmiş **arazi ve reayanın sahibi sıfatiyle,** tarh ve cibayet usulleri ile nevi ve miktarları bütün teferruatiyle kanunnâme'ler tarafından tesbit edilmiş bulunan şer'î veya örfî bir çok hak ve resimleri **kendi nâm ve hesaplarına** toplar ve onların gelirleri ile kendi **hususî bütçelerini** tanzim ile memuriyetlerine ait vazifelerin ifasını temin ederlerdi. Bu suretle... çeşitli vergilerin cibayet ve sarfı selâhiyetleri ile memleket bir nevi **malî muhtariyetle** idare edilen ve harita üzerinde sarih hudutları belirtilebilecek olan birtakım irili ufaklı bölgelere, **devletin müdahalesine karşı kapalı idarî - malî birliklere** ayrılmıştı» (14).

Böylece kural olarak timar sahiplerinin kendilerine tahsis edilen topraklar üzerinde reayadan vergileri kendi adlarına toplayıp kendi diledikleri şekilde sarf ederek özerk malî birlikler de teşkil ettikleri görülmektedir. Ancak bu genel kuralın istisnaları olup, devlet müdahalesi ile bunun kısmen değiştirildiği de olabilmektedir. Divitçioğlu'nun timar sahiplerinin malî muhtariyete malik olmadıklarını göstermek için yukarda zikredilen parçanın alındığı aynı makaleye yaptığı atıf (15), yazarının da işaret ettiği gibi, bu genel kuralın bazı timarlarda, bazı vergiler için konulan istisnalarındandır.

---

(14) Ö. Lütfi Barkan, Osmanlı İmparatorluğu Bütçelerine Dair Notlar, İktisat Fakültesi Mecmuası, İstanbul 1953, Cilt 15, s. 244, 245.

(15) S. Divitçioğlu, a.g.e. s. 33.

Soru 14 : Dirlik sahiplerinin bu yetkileri karşısında reayanın durumu nedir?

Reaya, genellikle bir çift öküze işlenebilecek büyüklükte ve **çift** diye anılan işletmelerden birini sipahi beyine **tapu resmi** adı altında tanınan, toprağın bedeline yakın bir kısmını, peşin kira vererek kiralamış olurdu. Sözleşme şartlarına uymayacak olursa toprağı elinden alınır ve ödediği tapu bedeli de yanardı. Bu bir çeşir zımnî kira sözleşmesi gereğince, reaya kendi vasıtaları ile toprağı işlerdi. Verilen toprak babadan oğula geçerdi. Reayanın bu topraklar üzerindeki tasarrufu «daimî ve irsî bir kiracılık mukavelesine» benzetilebilir. Yani, reaya mirî toprakların müvekiyetine sahip değildir. Onun için tarlayı satmak, hibe, vakıf veya vasiyet etmek, toprağın diğer mülkler gibi bütün mirasçılarına intikal ettiğini görmek, tarlayı dilediği şekilde kullanmak, istediğini yetiştirmek gibi haklar söz konusu değildir. Reaya toprağı dinlendirmek gibi işin gerektirdiği veya makbul özürler olmaksızın, toprağın işlenmesini uzun süre terkedemez. Üç yıl boş bırakılan toprak reayanın elinden alınarak başka birisine kiralanır. Bu durumda reayanın vermiş olduğu tapu resmi yanar ve bu resmin sağladığı tasarruf ve faydalanma hakkı da kaybolur (16).

Reaya **resm-i muaccele** de denilen tapu resmini ödedikten sonra elde ettiği mahsulden başlıca iki türlü vergi daha ödemek zorundaydı. Bunlardan birisi **çift akçesi,** diğeri ise öşürdü. (17) Çift akçesi topraklar üzerine ko-

(16) Ö. Lütfi Barkan, Türkiyede Toprak Meselesinin Tarihî Esasları, Ülkü, Cilt XI. 1938, s. 54-55.

(17) Bu konuda Ebusuud Efendinin Budin, Üsküp Selânik Kanunlarına yazdığı mukaddimeye bak. Ömer Lütfi Barkan, XV ve XVI. asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, Burhaneddin Matbaası, İstanbul 1943, s. 297-299.

nulmuş örfî bir vergi olup **maktu** olarak ödenirdi. Yani bu verginin mahsul ile bir ilgisi yoktu. Alınan mahsul ne olursa olsun, bu vergi ödenir ve miktarı değişmezdi. Öşür ise mahsul üzerine konmuş bir vergi olup miktarı alınan mahsule göre onda birden, yarıya kadar değişebilmekteydi.

Bunlardan başka reayanın ödemekle yükümlü olduğu önemli bir vergi cinsi olarak, devletin olağanüstü durumlarda tebaasına yüklediği **avârız** vergilerini (avarız-ı divaniye) de söylemek gerekir (18).

Soru 15 : Reayanın bu belli başlı vergileri ödemekten başka yükümleri var mıydı?

Reayanın bu belli başlı vergiler dışında ödemekle yükümlü olduğu daha birçok vergiler vardı. Osmanlılarda reaya üzerine konulan vergiler o kadar çok ve çeşitliydi ki bunların sadece isimlerini sıralamak sayfalarla yer alır. (19) Örnek olarak bunlardan bazılarını zikretmekle yetiniyoruz: Resim-i mücerred (evli olmayanlar vergisi), resm-i arus (evlenme vergisi), - gelinin kız veya dul olmasına göre değişir, - cizye (islâm olmayanlardan askerlik hizmeti karşılığı alınan vergi), resim-i ağnam (her koyun ve keçiden bedelen alınan vergi), resim-i otlak, resim-i kışlak (otlak ve kışlak vergileri), resim-i kovan (arı vergisi), resim-i değirmen, toprak bastı parası, deve resmi, inek resmi, vb...

---

(18) S. Divitçioğlu, a.g.e. s. 53.

(19) Bu vergiler hakkında daha fazla bilgi için Ziya Karamursal'ın adı geçen eserine bak. s. 164-198.

Soru 16 : Reaya bu vergileri ödemekle bütün yükümlerinden kurtulur muydu?

Hayır. Reaya yılın belirli günlerinde sahib-i arz için çalışmak zorundaydı. Reayanın, sipahiye vermek zorunda olduğu öşür hâsılatını onun istediği bir yere kendi vasıtalarıyla götürmesi gerekirdi. Ayrıca Reayalar sipahinin anbarlarım ihtiyacına göre inşa ederlerdi. Gene reaya, sahib-i arzın buğdayını da günlerce harman yapmak zorundaydı. Tabiî bu hükümlere ve angaryalara uymayanlar sipahi beyleri tarafından keyfî şekilde cezalandırılırlardı (20).

Bütün bunlardan başka, sipahi beylerinin reayaya keyfî bir şekilde bazı vergi ve angaryaları yükledikleri de çok sık görülen olaylardandı. Bazı kanunnamelerde bu tip vergi ve angaryaların uygulanmakta olduğundan ve reayaya eziyet edildiğinden ve bundan böyle bunların yasaklandığından söz edilmektedir. Bunlar arasında reayadan keyfî olarak koyun, tavuk almak, su taşıtmak, ot ve çeltik biçtirip taşıtmak, reayayı zorla kendi işinde çalıştırmak gibi angaryaların bulunduğu anlaşılmaktadır. Gene bazı subaşıların köyden köye konup reayadan zorla hayvanları için yem, kendileri için yemek istedikleri olurmuş (21). Bu keyfîliliğin nerelere kadar varabileceğini Bozok Kanunnâmesindeki şu hükümden anlamak mümkündür: «Ve bir zamanda Zülkadirli beylerin devesi helâk olmuş deve almak için reayadan hallerine göre beşer

(20) Hüseyin Avni, Reaya ve Köylü, Tan Matbaası, İstanbul 1941, s. 39.

(21) Bu kanunname örnekleri hakkında daha fazla bilgi için bak. Ömer Barkan, Osmanlı İmpaartorluğunda Çiftçi Sınıflarının Hukukî Statüsü, Ülkü Dergisi, Cilt IX. 1937.

onar akçe almışlar. Ol zamandan beri kanun-ı mukarrerleri olub deve salgını deyu salgın-ı sultanînın nısfını alırlar imiş. Hâliyâ deve salgını dahi ref olundu» (22). Böylece gereğinde yeni vergi çeşitlerinin dahi kolayca ihdas edilebildiği görülüyor. Kanunnâmelerde böyle keyfî vergi ve angarya geleneklerini kaldırmak için uğraşıldığı görülmekte ise de bunda ne dereceye kadar başarı kazanıldığı şüphelidir.

Bu vergilerin sıkı bir şekilde izlenildiği de anlaşılmaktadır. Kanunnamelerde, sipahi hakkını yemek, sipahiye ait bir vergiyi gizlemek, büyük bir cürüm sayılmıştı. Arı kovanlarını saklayarak öşürünü vermeyenler hakkındaki bir hükümde, şer'an öşür vermeden bal yemek helâl olur mu? Sorusuna karşı verilen cevap şudur: «Değildir, belki zehir katılır. Sipahinin hakkını verip ondan (sonra) yemek gerektir» (23).

Soru 17 : Reaya işlediği toprağı terk edebilir miydi?

Raiyet denilen vergi mükellefi köylü, kendisine gösterilen köyde oturmaya, kayıt ve tesbit edildiği toprağı terk etmemeğe zorunludur. 937 tarihli Vidin Kanunnamesinde ve aynı tarihli Silistre Kanunnamesinde şu hüküm görülmektedir: Raiyetler defterlerde kayıtlıdır. Bir raiyet kendi sipahisini bırakıp kaçarsa, sipahi onu kaçıp gittiği yerden göçürüp getirebilir. Yalnız raiyet on yıl geçtikten sonra zorla getirilemez. Ancak köyünde tarlasını boş bıraktığı için sipahiye **çift bozan resmi** adı altında bir tazminat ödemek zorunda kalır: «Ve eğer ra'iyet

(22) Ö. L. Barkan, Osmanlı İmparatorluğu XV ve XVI. asırlarda..., s. 128.

(23) H. Avni, a.g.e. s. 33, 34.

ise göçeliden on yıldan ziyade oldıysa ra'iyet sahibi çift bozan resmin ala ve eğer on yıldan berîde ise sipahisi göçürüp yine yerine getüre» (24).

Görülüyor ki sipahi kaçıp giden bir reayayı zorla geri getirip toprağa yerleştirmek hakkına sahipti. Ancak kaçıştan itibaren on yıl geçmişse sipahi onu tekrar yerine getirememekte, fakat kendisinden bir çift bozan vergisi almaktadır. Şer'i hükümlere göre tarlasını bırakarak giden bir reayanın, bu çiftliği bozmak suretiyle ne kadar ziyan yaptıysa onu tazmin etmesi gerekirdi. Fakat reayanın topraktan ayrılmamasını sağlamak için, 1071 yılında vergi miktarı bütün bir çiftten 300 akçe, yarım çiftten 150 ve dörtte bir çiftten 75 akçe olarak alınmaya başlamıştı. (25). Yani yapılan ziyana göre değil de daha önceden tesbit edilen bir tazminat miktarı kabul edilmişti.

Bu durumda S. Divitçioğlu'nun yaptığı gibi reayayı, «hür köylü statüsüne» sokmak oldukça güçleşmektedir. Sipahinin raiyeye angarya koymasının yasak olması, reayadan yağ, odun, kömür, arpa, ot, yem gibi hediyelik şeylerin kabul edilmesinin yasak olması, reayanın genel kural ve tatbikat olarak toprağa bağlı olmaması ile ilgili sözleri ise yukarıda örnekleri verilen kanunname metinlerine uymamaktadır. Esasen bizzat kendisi, «tımardan müteferrik olan reayayı cemetmek kanundur» kuralını zikretmektedir (26).

Soru 18 : Acaba raiyet bu hukukî statüsünü değiştirebilir miydi?

Raiyet denilen vergi mükellefi çiftçi veya zorunlu ko-

(24) Ö. Barkan, Osmanlı İmparatorluğunda Çiftçi Sınıfı... s. 109-110.

(25) H. Avni, a.g.e. s. 34.

(26) S. Divitçioğlu, a.g.e. s. 46, 83, 95.

lon, kendisine tayin ve tahsis edilen yerde oturmak ve belirli büyüklükteki bir tarlayı babadan oğula geçen irsî ve ebedî bir kiracı durumunda işlemek zorundaydı. Bu esas kural karşısında reaya, doğup büyüdüğü zümrenin sosyal mukadderatına ölünceye kadar tâbi kalıyor ve ölürken de, bu sosyal mevki ve uzmanlaşmış görevinin gereğini aynı şekilde bir yükümlülük olarak evlâtlarına devrediyordu. Böylece köylülerin kendilerine düşen ağır yükümlülüklerden kaçıp kurtulabilmeleri imkânını da ortadan kaldırmak için «raiyet oğlu raiyettir» kuralı konuyordu. Böylece reaya için toprağı işlemek yükümlülüğü, hukuken ve fiilen, her türlü özel ve kişisel hürriyetin üstünde bir devlet işi olarak düzenlenmişti (27). Nitekim 937 tarihli Silistre Kanunnamesinde şu hükme rastlanmaktadır: «Ve râiyet oğlu râiyettir ben deftere kaydolunmadım didüğüne amel olunmaya ve vilâyet yazıldıkta bir nice kimesne bir köyde mütemekkin (yerleşmiş) olsalar râiyet olmamak maslahatı için gelüp defteri cedide kaydolunmamış olsa ve yine ol köyde sâkin olsalar veyahut kurbunda mütemekkin olsalar vilâyet yazıldığı zamanda hangi köyde idise anın râiyeti kısmındadır. Hâkim-ül-vakt olanlar hükmedip Râiyet Rusumun alıvereler ve Hane-i Avarıza halt edeler». «Raiyet oğlu râiyettir» genel bir kural olup buna örneğin Biga Livası Kanunu (922/1517), Bolu Livası Kanununda (935/1528) da raslanabilir (28).

Gene bundan dolayı Lütfi Paşa'nm ata ve dededen sipahi olmayanların sipahi yapılmamasını ileri sürdüğü görülüyor: «O zaman herkes raiyyetlikten kaçıp sipahi olmak lâzım gelir. Raiyyet kalmayınca irat padişahı kıllet bulur» (29).

---

(27) Ö. L. Barkan, Osmanlı İmp. Çiftçi... s. 101.

(28) Ö. L. Barkan, XV ve XVI. asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî... s. 20 ve 31.

(29) Asafnâme - Zikreden H. Avni, a.g.e. s. 28.

Demek oluyor ki işlediği toprağa bağlanan köylü bu toprağı bırakıp şehre veya başka bir yere göçmekte serbest olmadığı gibi bu hukukî statüsünü evlâtlarına da intikal ettiriyordu. Osmanlı Devletinde belli başlı vergi kaynakları ve bu arada vergi yükümlüsü reaya da muntazam ve tafsilâtlı defterler halinde kayıt ve tesbit ettirilmiş bulunuyordu. Bu defterlere her nasılsa kaydolunmanın bir yolunu bulan raiyet oğullarının dahi bu durumlarını değiştiremeyecekleri yukarıdaki kanunname hükmünden anlaşılmaktadır.

Soru 19 : Bu kuralın istisnası yok mudur?

Reaya kural olarak bu hukukî statüsünü değiştiremezdi. Yani raiyetlikten kurtulup sipahi olmazdı. Nitekim Aynî Ali Efendinin risalesinde şu cümlelere rastlanmaktadır: «Reaya ata binip kılıç kuşanmak yoktur... ve illâ ebaencet (soybesoy) sipahizade olmuyan bir tarik ile timara duhul etmek kanuna muhaliftir» (30). Bazan raiyetlerin de sipahiliğe geçtiği görülmektedir ve S. Divitçioğlu'nun da işaret ettiği gibi Osmanlı toplumunda «raiyetten sipahi yapılmaya her zaman devam edilmiştir» (31). Ancak devletin sipahiliğe geçmek olanaklarını sıkı bir şekilde denetlediği de anlaşılmaktadır. Hattâ bir süre sonra, çoğu zaman yeni bir padişah tahta çıktığı zaman, yapılan ihbarlar üzerine, birçok sipahilerin, sırf sipahizade olmadıkları için ellerinden dirlikleri alınmaktadır. Ve «Padişahımızın râiyet sipahi olmağa asla rızayı şerifleri olmadığı için» kayıtlarının düzeltildiği görülmektedir. Birçok sipahilerin adlarının üzerine de «sipahi ama

(30) Kanunname-i Ali Osman, a.g.e. s. 108.
(31) S. Divitçioğlu, a.g.e. s. 47.

râiyetzade, atası köhne defterde raiyete kayıdlı» gibi şerhler verilmiştir. Bütün bunlar bu sınıfa girmek için gösterilen liyakat ve fedakârlığın derecesi ne olursa olsun soybesoy sipahi olmamanın tehlikelerini hatırlatmaktadır (32).

Soru 20 : Bu durumda Osmanlı toplumunun sınıfsal yapısı nedir?

Yukarıda anlatılanlardan Osmanlı toplumundaki başlıca sınıfları şöylece ayırmak mümkündür: «1) Harb, emir ve idare eden askerî sınıf, 2) Askerden gayrı olan reaya, halk sürüleri» (33). «Osmanlı toplumunda aslî üretim aracı olan toprağın mülkiyeti devlete aittir... Soyut devlet sultan, ülema ve asker üçlüsünden müteşekkil hâkim bir sınıf tarafından temsil edilmektedir. Toprağın mülkiyetinden yoksun olan üretici sınıf ise reayadır. Öyle ise reaya tâbi sınıftır. Bundan dolayı da, Osmanlı toplumu sınıflı bir toplumdur» (34).

Hâkim sınıfın iç sömürüyü esas olarak toplanan vergilerle, dış sömürüyü ise yabancı ülkelerin talanı ile gerçekleştirdiğini daha önceleri de belirtmiştik. Ö.L. Barkan'ın 1257 - 1258 malî yılına dair rakkamlara dayanarak tertip ettiği bir cetvelde bu iç gelirin bölüşüm oranları şöylece tesbit edilmektedir (35).

---

(35) Ö. L. Barkan, H. 933-934 (M. 1527-1528) Malî Yılına

(33) Aynı İnceleme, s. 35.

(34) S. Divitçioğlu, s. 44.

(35) Ö. L. Barkan, H. 933-934 (M. 1527-1528) Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği. İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 15, 1953, s. 277. Mısır eyaletinde timar sistemi uygulanmadığı için bununla ilgili rakamlar alınmamıştır.

Vilâyetin ismi	Padişah hasları %	Diğer haslar timarlar %	Evkaf ve Emlâk %
Rumeli	48	46	6
Anadolu, Karaman			
Zülkadiriye ve Rum	26	56	17
Diyarbekir	31	63	6
Halep ve Şam	48	38	14

Bu tablodan anlaşılacağı üzere genel gelirler içinde diğer haslar ve timarlar gelirleri çok önemli bir yekûn tutmaktadır. Bu gelirler dirlik sahiplerinin elindedir. Buna evkaf ve emlâk gelirleri de eklenirse bütün ülkenin geliri içinde, emparyal domenin dışında kalan gelirler hakkında bir fikir edinilebilir (36).

Şüphesiz bu bütçelerde, «halkın türlü isimler altında çeşitli hak ve hidmet sahiplerine ödemeğe mecbur oldukları vergiler yükünün hakikî ağırlığını» (37) bilmenin imkânı da yoktur. «Reaya ile en ziyade geniş münasebetlerde bulunanların sipahi beyleri» (38) olduğu düşünülürse bazı keyfî vergi ve angaryalardan en fazla bunların faydalandığı da anlaşılır.

Soru 21 : BütünOsmanlı topraklarında mirî toprak rejimi yürürlükte miydi?

Osmanlı toplumunda hâkim mülkiyet şeklinin mirî toprak rejimi olmasına rağmen bunun istisnaları da vardı (39). Tımar ve zeamet topraklarından başka mülkiyet üzere temlik edilen topraklar da vardı. Tarihî kayıtlara

(36) Aynı makale s. 256.
(37) Ö. L. Barkan, Osmanlı İmp Bütçeler... s. 243.
(38) H. Avni, a.g.e. s. 19.
(39) Divitçioğlu, a.g.e. s. 36-38.

göre bu topraklar daha ziyade, Rumeliyi iskân etmek amacıyla bazı kimselere devredilmişti. Ancak böyle malikâneler yalnız Rumelide kalmamış «Karaman'dan itibaren Şark vilâyetlerine kadar» bu sistem gelişmişti. Bu serbest mülklerde temliknamede beyan edilen vergilerden fazla vergi olup olmadığı araştırılmazdı. Bu gibi mülk sahipleri yeni köyler kurmak hakkına sahipti. Bu mülkler, çeşitli evrimler geçirmişlerdir. Şu kadarını belirtmekle yetinelim ki, «Bu toprak malikânelerinin büyüklüğüne gelince, içlerinde evkaf tarladan başlayarak 10 - 15 köyün sahasını kaplayacak kadar muhtelif büyüklükte olanları da vardı» (40).

Osmanlı İmparatorluğunun karşılık toplumsal yapısı içinde dinî kurumların da mülkiyet ilişkilerinde önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Bunların başında Bektaşi tekkeleri ile Mevlevî tekkeleri gelmektedir. Bu dinî kurumlara içindeki köyleriyle beraber geniş toprakların gelirleri vakfedilmişti. Osmanlı İmparatorluğunun her yerine yayılmış Bektaşi tekkelerinin sayıları yüzleri aşan köyleri vardı. Örneğin Mucur kasabasına bağlı Hacıbektaş'taki Bektaşi tekkesinin halkı bu tarikata mensup 362 köyün geliri ile geçinirken aynı yerde Bektaşi tekkesinin rakibi Çelebilik müessesesinin de o civarda 80 köyü vardı (41).

Geniş bir alana yayılmış bulunan İmparatorluk topraklarının çeşitli bölgelerinde şartların gerektirdiği çeşitli toprak mülkiyeti sistemlerinin uygulanmasında hiç bir sakınca görülmediği dikkati çekmektedir. Böylece imparatorlukta, çeşitli bölgelerde birbirine hiç benzemeyen ve hattâ birbirinin tersi toprak rejimlerinin uygulan-

(40) Ö. Barkan'dan zikreden H. Avni, a.g.e. s. 36-38.

(41) İsmail Husrev, Türkiye Köy İktisadiyatı, Kadro mecmuası neşriyatından, İstanbul 1934, s. 163-164.

ması da onun bir başka özelliğidir. Örneğin Girit, Sakız ve Midilli gibi bazı memleketler fethedildiği zaman oraların toprakları diğer hıristiyan memleketleri toprakları gibi mirî topraklar sayılmayıp, sahiplerinin mülkû olarak haracî topraklar ilân edilmiştir (42). Kürt Sancak Beyleri de toprağa tam mülkiyet üzere tasarruf ederlerdi. Memleket fethedildiği zaman sancak olarak kürt beylerine verilmişti. Kürt beyleri bunları yurtluk ve ocaklık olarak kabul etmişlerdi. Yurtluk ocaklık burada babadan oğula geçer, dışarıya verilmezdi. Hükümetlerin (toprakları yazılmamış olan yerler) içinde timar ve zeamet yoktur. Mülkiyet sistemi ile zabt ve tasarruf ederlerdi. Buralarda adalet de toprak sahipleri tarafından uygulanır ve bunların toprak üzerindeki tam hâkimiyetleri kabul olunurdu (43). Eflâk ve Buğdan eyaletlerinde de eskiden beri süregelen tam mülkiyet esası kabul edilmiş ve buralarda timar usulü uygulanmamıştı (44.)

Soru 22 : Osmanlı toplumunda reayadan farklı statüde köylüler de var mıydı?

Osmanlı imparatorluğunda dirlik sahibi ve reaya ilişkilerinden başka esaret sisteminin bir artığı gibi görünen başka bir kuruma da rastlanmaktadır. **Ortakçı** ve-

---

(42) Ö. L. Barkan, Osmanlı İmparatorluğu Ziraî... s. XLII.

(43) Kanunname-i Âli Osman, a.g.e. s. 6-7.
V. R. Sevig, a.g.e. s. 151-152.

(44) İ. Husrev, a.g.e. s. 165. Aynı yazar ve diğer bazı kaynaklarda Bosna-Herseğin de tam mülkiyet üzere terkedildiği kaydedilmekle beraber bunu reddeden bir inceleme için bak. Nedim Filipoviç, Bosna-Hersek'te Timar Sisteminin İnkişafında Bazı Hususiyetler, İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 15, 1953, s. 154-188.

ya **ortakçı kullar** diye adlandırılan ve reayadan daha düşük bir hukukî statüye sahip olan bu kimseler çoğunluğu Istanbul civarındaki topraklarda iskân edilen ve savaş esnasında yakalanan esirlerdi. Bursa ve Biga civarı ile Batı Anadolu ve Rumelide de ortakçı kulların bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu ortakçı kulların yerleştirilmiş olduğu köylere **kulluk** denilmektedir.

Ö. L. Barkan'ın bu konuda yaptığı araştırmalardan edindiğimiz bilgilere göre, Osmanlı Devletinde çeşitli devirlerde yaptırılmış büyük toprak ve nüfus sayımlarının sonuçlarını gösteren defterlerde bu kul köylüler, ortakçı veya ortakçı kul olarak kaydedilmişlerdir. XVI. yüzyılın başlarına doğru Türkiye'de ancak mahdut bazı bölgelerde rastlanabilen bu ortakçı kulların eskiden çok daha geniş bir alana yaygın oldukları anlaşılmaktadır. Ortakçı kulların hukukî statüsünü gösteren 904/1498 tarihli İstanbul Haslar kazası defterinin başındaki uzun Haslar kanunundan bu durum öğrenilmektedir. Bu kanundan ortakçı kullarının hukuken reayadan farklı ve onlardan daha düşük bir durumda oldukları görülmektedir (45).

Soru 23 : Ortakçı kulların hukukî statüsü nasıldı?

Ortakçı kullar bilhassa savaş esirleri arasından ayrılmış bulundukları için bunlar kişisel özgürlük, içevlilik, angarya ve miras gibi konularda reayaya göre daha kısıtlayıcı hükümlere tâbiydiler.

Bunlar resmen azad edilmedikçe sahiplerinin köle-

---

(45) Bu konuda fazla bilgi için bak. Ömer Lütfi Barkan, XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri, İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 1, 1939-1940, sayı 1, 2, 4.

leri kalmakta devam etmektedirler. Ortakçı kulların bu durumları, defterlerdeki adları üzerine kayıt ve işaret edilmektedir. Yani bu kullar köleler gibi sahiplerinin malı sayılmaktadırlar. Bundan dolayı bu kulların zaman zaman reaya olduklarını ispat etmeğe çalıştıkları görülmektedir. Örneğin Asomato (Akıntı Burnu) köyünde kulların padişaha müracaat ederek kul olmadıklarının tanınmasını istedikleri kayıtlardan anlaşılmaktadır. Prolice köyü hakkındaki bir kayıttan da bu konudaki kuralın, «Muhakkak kul olan kul üslûbunca kayd olup şüphe olan raiyetlik üzere kayd olunmak» olduğu anlaşılmaktadır.

Gene başka bir kayıttan anlaşılacağı gibi, bu kulluklar içinde bulunan kul ve cariyeler, evlâtları, tohum, çift ve eşyalariyle birlikte vakıf ve temlik edilmektedir. Bu şekilde Ayas ağa köyünün bütün içindeki insanları ile birlikte Çendercizâde defterdar Mehmet Çelebiye temlik edildiğini gösteren bir belge vardır.

Ortakçı kulların işletme sermayesi, çift ve tohumu gibi tarla ve evleri de başlangıçta kendilerine sahipleri tarafından sağlanmakta ve sonra işletme bütünüyle babadan oğula geçmektedir. İstanbul Haslarında yaşayan kulların Beylik tohumu ve çift hayvanlarıyla ortakçı başteneleri üzerinde çalışmalardan doğan ilişkilerin nasıl düzenleneceği kanunnamede gösterilmiştir. Ortakçı kullar her yıl birer mut (600 kilo kadar) buğdayla, yarımşar mut arpa ve yulaf ekip biçmekle yükümlüdürler. Böylece elde edilen mahsulden tohum çıkarıldıktan sonra geriye kalanı, has ile ortakçı arasında paylaşılır. Ancak ortakçının eline geçen paydan ayrıca bir de **salarlık** alınır. Kulların kendi işlerini bırakarak başka işlerde çalışmaları, beylik öküzlerle başka işler yapmaları yasaktır. Esasen beylikten verilen çift, öküz, tohum ve benzeri alet ve eşya ziyan olursa, bunların tazmini gerekmektedir. Tazmin

edemeyecek durumda olanlara bu gibi eşya, bedeli sonradan ayrıca alınmak üzere borç yoluyla verilir (46).

Ortakçı kulları sahiplerine bağlayan bu ekonomik ilişkiler yanında, onların kul olmalarından doğan bazı hukukî kabiliyetsizlikleri de vardır. Bunların başında içerden evlenmek zorunluğu vardır. Gerçekten kölelerin sahipleri bu kölelerin zürriyetlerine de sahip olmak ve nesillerini devam ettirmek amacıyla, onların evlenmelerini de düzenlemişlerdir. Bundan dolayı köle sahipleri dışardan evlenmeyi yasaklayarak kulları kendi aralarında evlenmeye zorlamaktadırlar. Aksi takdirde dışardan evlenen kölelerin evlâtlarının da hür olmak tehlikesi olduğu kanunnamede yazılmaktadır. Bundan dolayı evlenecek yetişkin yaşta cariyeler dururken bir kısım kölelerin onlarla evlenmeyip dışardan hür kadınlarla evlenmeleri yasaktır. Çünkü bu durumda evlenecek kul bulamayan cariyeler yeni kul evlâtlar yetiştiremeyecek ve hariçten evlenen erkek kölelerin hür kadınlarla evlenmesinden doğacak çocuklar da, İslâm hukukuna göre analarının hukukî statüsünü izleyeceklerinden, hür insanlar arasına gireceklerdir. Aynı nedenlerden ötürü, hassa cariyelerin de, dışardan hür kimselerle evlenmek isteklerine bakılmayarak zorla, kadına ihtiyacı olan kullara verilmesi gerekmektedir. Dışardan, yani ortakçı kul olmayanlardan herhangi bir kimse, bir cariye ile evlenmek isteyecek olursa, ancak kölelerin ihtiyacından fazla cariye bulunduğu takdirde, haline göre bir **ağırlık** vermek ve raiyet sıfatını kaybederek, ortakçı olmağa razı olmak şartıyla ve özel bir izinle emellerine ulaşabilirler. Ayrıca ortakçı olmayanların bu gibi durumlarda sahibi olan bir cariyenin kullanılmasının adetâ kirası karşılığı sayılabilecek ve her yıl ödenen bir **bedeli hizmeti cariye** adı altında

(46) Aynı inceleme, s. 42-45.

vergiye tâbi tutuldukları görülmektedir.

Ortakçı kulların kul olmalarından doğan hukukî eksikliklerinden birisi de, onların miraslarına hür bir insan gibi sahip olmamalarıdır. Gerçekten, kulluklarda, aynı serflerde olduğu gibi, ortakçının taşınır mirasına el konulmaktadır. Kulların ölümünden sonra miraslarının yalnız hizmete yarar oğullarına geçmesi olayı ise, kul ile birlikte kulun eşyasının da gerçek sahibi olan malikâne sahibinin, küçük ortakçı işletmelerini kurma sermayesini teşkil eden bu eşyanın kulun bu işi üzerine alabilecek durumdaki evlâtlarına geçmesine izin vermesi niteliğinde idarî bir tedbirdir. Nitekim, ölen kulun karısına ancak küçük çocukları olduğu takdirde, kocasının mirasından faydalanma hakkı verilmiştir. Aksi halde, kendileri bir kula verilip ölünün mirası beyliğe alınır. Aynı şekilde, babalarının ölümünden önce ortakçı olmuş evlâtlar da babalarının mirasından faydalanamamaktadırlar.

Bundan başka kanunnameden ortakçı kulların, yılın belirli zamanlarında beylik çayırları biçmek için angarya suretiyle ve bir arada çalıştırıldıkları da anlaşılmaktadır. Ayrıca ortakçı kullar özellikle toprak işlerine ayrılmış olup başka meslekleri yapmaları da yasaklanmıştır. Nihayet Haslardaki ortakçı kulların cezalandırılacakları zaman diğer reayadan farklı olarak, cezanın kadı tarafından verilmeyip, bu kuralların sahibi olan padişahın oyuna başvurulduğu görülmektedir (47).

Soru 24 : Osmanlı toplumunda köylü sınıfı içinde bulunduğu duruma karşı hiç başkaldırmamış mıdır?

(47) Aynı inceleme, s. 47-54.

Bilindiği gibi Orta çağ kanlı bir şekilde bastırılan, hazin ve umutsuz pek çok köylü isyanlarıyla doludur. Umutsuzdur, çünkü köylüler tek başlarına feodal beyleri yenecek güçte ve bilinçte değillerdir. Bunu ancak burjuva sınıfının peşine takılarak gerçekleştirebileceklerdir.

Osmanlı toplumunda bu köylü isyanlarının en meşhur örneklerinden birisi XV inci yüzyıl başlarında olmuştur. Tarihte liderinin adına izafeten Şeyh Bedrettin isyanı diye anılan bu köylü ayaklanması, o zamanki mevcut düzene karşı büyük ve ciddî bir ayaklanma niteliğini almış ve bazı başarılardan sonra görülmedik bir şiddetle bastırılmıştır. Bu hareketin diğer bir özelliği de lideri Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin'in, Türk ulusunun ender yetiştirdiği büyük bir âlim ve filozofu ve despotizme ve taassuba karşı savaş sonucunda can veren büyük bir kahramanı oluşudur (48).

Bazı tarihçiler bu isyanı pek basit bir izah tarzıyla Şeyh Bedreddin'in Padişah olmak isteğiyle açıklarlar. Oysa ayaklanmayı ilk önce Karaburun taraflarında başlatmış olan Şeyh Bedreddin halifesi Börklüce Mustafa'nın halka yaydığı fikirler, hareketin sınıfsal niteliğini ve köylü ayaklanması karakterini açıkça göstermektedir: Börklüce Mustafa köylülere vaaz ve nasihatte bulunarak, kadınlar müstesna olmak üzere erzak, elbise, hayvan ve toprak gibi şeylerin hepsinin, herkesin ortak malı sayılmasını tavsiye ediyordu. Diyordu ki: «Ben senin emlâkine tasarruf edebildiğim gibi, sen de benim emlâkime aynı suretle tasarruf edebilirsin» (49).

Dede Sultan diye anılan Mustafa'nın başarıları üze-

---

(48) İsmet Sungurbey, Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin, Önsöz, Eti Yayınevi, İstanbul 1966, s. 1.

(49) Aynı eser, Bizans tarihçisi Dukas'ın eserinden naklen, s. XI.

rine Çelebi Mehmet, vezir-i âzam ve beylerbeyi olan Beyazıd Paşa ile beraber oğlu Şehzade Murad'ı büyük bir kuvvetle onun üzerine gönderdi. Beyazıt Paşa büyük kayıplar pahasına Börklüce'nin kuvvetlerini yendi. Adamları gözleri önünde boğazlandı. Bunlar ölürken, «Yetiş Dede Sultan» diye bağırıyorlardı. Dede Sultan ise elleri tahtaya mıhlanmış bir surette deve üzerine konulup şehirde halka gösterildikten sonra katledildi.

Bundan sonra Beyazıd Paşa kuvvetleri Deliorman'da bulunan Şeyh Bedreddin üzerine sevkedildi. Şeyh ele geçirilerek padişahın bulunduğu Serez'e gönderildi ve Bedreddin 823/1420 tarihinde Serez pazarında bir dükkânın önüne asıldı (50). Ve böylece Osmanlı toplumunda düzenin değiştirilmesine karşı çıkan ve kuvvetli liderlere sahip bu köylü isyanı en kanlı bir şekilde bastırılmış oldu.

Soru 25 : Ana hatlarıyla açıklanan dirlik sistemi Osmanlı toplumunda hangi döneme kadar işlemiştir?

Osmanlı toplumunda dirlik sistemi XIV. ve XV. yüzyıllarda hâkim toprak sistemi olarak uygulanmıştır. Ancak bu sistemin XV. yüzyıl sonlarından itibaren yavaş yavaş bozulmaya ve yerini **iltizam usulü** denilen başka bir sisteme terkettiği görülür.

İmparatorluk merkezinde ve büyük şehirlerde hayat geliştikçe ve masraflar arttıkça devlete yeni gelir kaynakları bulmak gerekiyordu. Fetihler de artık durduğundan dış sömürüden beklenen gelir sağlanamıyordu. Saraylarda ve konaklarda ise lüks hayat artmıştı. Örneğin Lütfi Paşanın konağındaki maiyet halkı 2000 kişiyi bulmaktay-

(50) İ. H. Uzunçarşılı, a.g.e. s. 364, 365.

dı. Artan masrafları ve azalan gelirleri dengeleştirmek için yeni vergi kaynakları bulmak gerekiyordu. İşte bu masrafları ödemek de gene, iç sömürünün süjesi olan, reayaya düşen bir görev olmuştu. Dışardan gelen gelirler azaldıkça hükümetler gözlerini daha fazla memleketin içine çevirmeye başlamışlardı. XVI. yüzyılın ortalarından itibaren köylüler devletin başlıca gelir kaynağı olmuşlardı. Bundan böyle reaya, hem bürokratik devlet mekanizmasının, hem savaşların ve hem de sarayların lüks hayatlarının masraflarını karşılamak zorundaydı. Taşralardaki sipahi ve sancak beyleri de saraya karşı günden güne artan yükümlerini yerine getirmek için reayaya daha fazla baskı yapmaktaydılar. Bunun sonucunda da reaya şehirlere göç etmeğe başlamıştı. Bu göç eden insanların çeşitli bahanelerle şehirlerden eski yerlerine gönderildiği çok sık rastlanan olaylardandı.

Bunun yanında timar ve zeamet sahipleri de, timarların başına bir vekil bırakmak suretiyle İstanbul'a ve diğer büyük şehirlere göç etmeye başlamışlardır. Şehirlerde ticaret hayatı geliştikçe ve para ekonomisi hâkim olmaya başladıkça, bazı sipahi beylerinin de, bu gelişme döneminde, sosyal tip bir değişiklik geçirerek, şehir ve kasabalara yerleşip ticaretle uğraşmaları olayına rastlanmaktadır. Zaman zaman çıkan fermanlarda, timar beylerinin bulundukları sancaklardan ayrılmamaları emredilmekteydi. Fakat bu kanunlara rağmen timar sahiplerini yerlerinde oturtmak mümkün olamıyordu (51).

Bu nedenlerle timar ve zeametler üzerinde bir spekülasyon başlamıştı: Yeni gelir kaynakları bulmak için, büyük ve geliri çok olan timar ve zeametler, herhangi bir bahaneyle, sahiplerinden alınarak hazineye intikal ettiriliyordu. Birtakım timar ve zeametler saray erkânı tarafın-

(51) H. Avni, a.g.e. s. 47-50.

dan kendi adamlarına ihsan ediliyordu. Dirlikler hak sahibine bakılmayarak vali ve mutasarrıflar tarafından kim fazla rüşvet verirse ona devrediliyordu. Nihayet, güya zamanla bazı timarların gelirleri çok azaldığından kimse istekli çıkmadığı için bunların beratı sepete konulmaya başlanmıştı. Oysa bunların içinde gelirleri yüksek ve isteklisi pek çok timarlar vardı. Bunlara **sepet timarı** denilmişti. Ayrıca bir savaş olunca vali ve mutasarrıflar zengin timar ve zeamet sahiplerinden para alarak ve bir bahane bularak savaşa fakirleri götürmeye başlamışlardı.

Bilindiği gibi sipahi, geliri kendisine tahsis olunan toprakların maliki değildi. Timar işlerinin karışması üzerine birçok sipahi ve zaimler de toprakları kendilerine mülk yapmağa başlamışlardı. Merkezden de timarların önemli bir kısmı ötekine birikine mülk olarak verilmekte ve sipahilik azalmaktaydı. Böylece tarımda yeni sosyal unsurların türediği görülmekte ve yeni sosyal ilişkiler doğmaktaydı. Bunlar **mültezimler, muhassiller, voyvodalar** ve **âyanlar**dı.

Devlet, timar ve zeamet olarak kimseye vermediği hasların gelirlerini mültezimler ve muhassiller eliyle tahsil ediyordu: Mültezim mirî toprakların gelirini götürü bir şekilde üzerine alıp, buna karşılık maktuen (belirli) miktarda para verir ve tıpkı sipahi gibi sahibiarz sayılırdı. Gitgide memleketin belirli bir parçasının vergileri mültezimlere satılmağa başlandı. Bununla hazineye daha fazla bir gelir sağlamak amacı güdülüyordu. Tabiî mültezimler de bu gelir fazlasını ve kendi paylarını elde etmek için köylüye her türlü baskıyı yaparlardı (52). Muhassil-

(52) Bu mültezimleri Tanzimattan sonraki mültezimlerle birbirine karıştırmamak gerekir. İkinci tip mültezim yalnız **âşar**ın tahsili işini üzerine almıştı. Oysa Tanzimatın kaldırdığı birincisi sahibiarzdı. Âşar da daha sonra Cumhuriyet devrinde kaldırılmıştır. V. R. S. a.g.e. s. 175.

ler de mirî toprakların gelirlerini toplarlar ve sahibiarz sayılırlardı. Ayan ve voyvodalar ise, memleketin nüfus sahibi kişileriydi. Bunlar bölgesel idarî ve malî işlerle uğraşırlardı. Devlet bunları fermanlı ilân etmişti. Bu sosyal unsurlar sipahilerin yerine taşraları ellerine geçirmişlerdi. İçlerinde köyler ve köylüler bulunan geniş topraklara sahip çıktılar. Köylülerin gelirlerine istedikleri vergileri koyarak bunlara diledikleri gibi el koydular.

Bütün bunların sebebi, yukarda da değinildiği gibi, artık fetihlerin getirdiği bol ganimet gelirlerinin tükenmiş, savaşların, israf ve sefahatların büyük masraf kapıları açmış olmasıydı. Bunları kapamak için Osmanlı saltanatı gözlerini içe çevirmişti. Kuruyan gelir kaynaklarına timarlar üzerinde spekülasyon ve reayanm sınırsız sömürülmesi yoluyla can verilmeğe çalışılıyordu (53).

Timar sisteminin bu şekilde bozulması, sipahi sayısını da çok azaltmıştı. Öyle ki vaktiyle 100.000-200.000 kişi olan Sipahi ordusu 1768 Rus savaşında 20.000 kişiye kadar inmişti (54).

Soru 26 : Osmanlı toplumunda, bu durumda, mülkiyet ilişkilerinin gelişme eğilimi hangi yöndeydi?

Osmanlı toplumunda mirî toprak sistemine karşıt olarak ve onunla birlikte serbest mülklerin öteden beri bulunduğuna daha önceleri değinilmişti. Ayrıca sipahi timarlarınm hassa çiftliklerinin de özel mülkiyet şekilleri yarattığı bir gerçektir. Bundan başka, en esaslı bir yol

(53) İsmail Husrev, Türkiye'de Derebeylik Rejimi II, Kadro Mecmuası, Ağustos 1932, s. 30-33.

(54) M. D'Ohsson, a.g.e. s. 415 ve İ. Hüsrev a.g.e. s. 169.

da, vakıf kisvesi altında bir çeşit özel mülkiyet yaratılmış olmasıdır. Böylece Osmanlı mülkiyet ilişkilerinin özel mülkiyet şekline doğru, iktisadî sistemi gereği, bir evrilme eğilimi gösterdiği görülmektedir. Toprağa tasarruf hakkı ile mülkiyet arasındaki pek ince ayrıntı bu eğilimi kolaylaştırmaktadır. Para ekonomisinin hâkim olmaya başlaması ve ticaretin gelişmesiyle bu eğilim daha da kuvvetlenmektedir. Gelirleri artan büyük rant sahipleri ile tüccar ve tefeciler, mirî toprak rejiminin zayıflamasıyla artık bir meta haline gelmeye başlayan toprağı ellerine geçirmeye başlayacaklardır. Ve mukataa ve iltizam usulleri şekillerini değiştirerek gelecek yüzyıllarda toprakların özel mülkiyete geçiş sürecini hızlandıracaklardı. Şüphesiz Osmanlı Devletinin bu sürece karşı direnmesi bu genel eğilimi değiştirmeye yetmeyecektir (55).

Soru 27 : Bozulan dirlik sistemine yeniden dönmek mümkün müydü?

Koçi Bey meşhur risalesinde timar sisteminin bozulduğundan yakınmakta, timarların beylerbeylerinde, sancak beylerinde, vüzera ağalarının ellerinde toplandığını, savaş olduğu zaman sefere yeteri kadar asker göndermediklerini yazmaktadır. Buna çare olarak da Koçi Bey tekrar eski düzene dönülmesini ve timar ve zeametlerin savaşçılara verilmesini istemekteydi. Ancak acaba eski sisteme dönmek mümkün müydü? Artık ekonomik düzen sadece toprak ekonomisine dayanmıyordu. Osmanlı toplumu içinde ticaret sermayedarlığı da bir nüve halinde gelişmişti. Bundan dolayı timar ve zeamet, devlet merkezinde para, rüşvet ve spekülasyona konu olmuştu. Artık

(55) S. Divitçioğlu, a.g.e. s. 72,73.

eskisi gibi, sipahi beylerinin hükmü kalmamıştı. Bunlar zaman zaman merkeze baş kaldırıyorlarsa da bir başarı gösteremiyorlar ve zamanın şartlarına göre yavaş yavaş tasviye oluyorlardı. Bunların yerini mültezimler, toprak zenginleri, Hayriye ve Avrupa tüccarları almıştı (56).

Eskiden köy, ticaret sermayedarlığı için kapalı bir alandı. Köyün kapalı bir ekonomisi vardı. Oysa XX. yüzyılın başlarında, yabancı ticaret sermayesinin Osmanlı İmparatorluğuna girişi, sahil şehirlerinde büyük bir değişikliğe sebep olmuştu. Ağır vergiler altında ezilen köylülerden bir kısmı da şehirlere göç etmeye başlamıştı. Bu şehirlerde ise Avrupa malı satan dükkânların sayısı artmaktaydı. O zaman 33.000 nüfuslu bir şehir olan Trabzon'da 1232 tane dükkân vardı. Yani 27 kişiye bir dükkân düşüyordu. Ticaret sermayedarlığı, şehirlerdeki el tezgâhlarını kapatarak yerlerine Avrupa'nın hazır mallarını satan dükkânları koyuyordu. Fakat köy henüz ticaret sermayedarlığına kapalıydı. Çünkü mültezimle köylü arasında para mübadelesi yoktu. Köylü vergi borçlarını mültezime aynî olarak ödemekteydi. Köylünün eline para geçmediği için kasaba dükkânlarındaki Avrupa mallarını (pamuklu bez, petrol vb.) satın alamıyordu. Bundan dolayı 1839 tarihli Tanzimat Fermanında iltizam usullerinin aleyhine hükümler konmuştu. Vergilerde ıslahat yolları araştırılmıştı. Ancak Gülhane Fermanında istendiği şekilde, iltizam sistemini birdenbire ortadan kaldırmak da kabil olamamıştı. Anadolu ve Rumeli'deki mültezimler buna karşı koymuşlardı. Fakat bu mültezimler taahhütleri için kefil göstermek zorundaydılar. Bunlar da çoğunlukla gene Galata sarraflarıydı. Ayrıca köye para ekonomisinin kısmen de olsa girmesi, köyün ekonomik hayatında

(56) H. Avni, a.g.e. s. 58, 59.

yeni bir değişikliğe sebep olmuştu. Köylünün mal üzerinden borçlanması faiz sistemini köylere kadar sokmuş ve böylece sermaye gelişmesi de başlamıştı (57).

1839'da yeni bir askerî örgüt kurulurken, bütün dirlikler de kaldırıldı. Timar toprakları mirî topraklara alınıp, eski sahiplerine de maaş bağlandı. Dirlik topraklarının vergilerinin de devlet tarafından alınması esası kabul edildi. Bu topraklar köylüye dağıtılmadı. Esasen timar ve zeamet topraklarının önemli bir kısmı da mülk olarak bazı kişilerin üzerine geçmişti.

İşte Osmanlı Devletinde, Tanzimattan sonra, bu yeni durumlar da gözönüne alınarak 1274/1858 tarihinde ilk defa olarak toprak rejimini ayrıntılarıyla düzenleyen bir Arazi Kanunnamesi meydana getirildi. Kanun tarihî şartlar altında meydana gelmiş toprak mülkiyetlerini tesbit ediyordu. Ekonomik ve sosyal hayatta meydana gelen değişiklikler, yeni hukukî anlayışları ortaya çıkarıyordu. Toprak meselesi ekonomik hayata uygun olarak hukukî plânda bu yeni kanunda yansıyordu.

Soru 28 : Arazi Kanunnamesi yeni toprak rejimini nasıl tesbit ediyordu?

Arazi Kanunnamesi Osmanlı toplumunun tarihî şartları altında ortaya çıkan mülkiyet şekillerini ayrıntılı bir şekilde tesbit ediyor ve her birinin tâbi olduğu hukukî hükümleri de itina ile gösteriyordu. Bu kanunun birinci maddesinde memleket toprakları beşe ayrılmıştı. Bunlar, arazi-i memlûke (mülk topraklar), arazi-i emiriye (mirî topraklar), arazi-i mevkufe (vakıf topraklar), arazi-i metrûke (metrûk topraklar «kamunun kullanılmasına tah-

(57) Aynı eser, s. 65-69.

sis edilen topraklar») ve arazi-i mevat (ölü topraklar) idi (58).

Arazi Kanunnamesine göre mirî toprakların rakabesi gene devlette kalıyordu. Devlet, **tefviz** denilen özel bir sözleşme ile bu topraklar üzerindeki yararlanma hakkını kişilere devrediyordu. Yararlanma hakkını veren sözleşmede devleti temsil edenler, daha önceleri dirlik sahipleri, mültezimler ve muhassillerdi. Bundan sonra bu yetkiyi Tapu örgütünün kurulduğu 1290/1874 tarihine kadar **mal memurları** kullanmışlar ve yararlanma hakkı sahiplerine belgelerini vermişlerdir.

Yararlanma hakkı verilirken, kişiden toprağın bedeline yakın miktarda **tapu** veya **muaccele** ve her yıl toprağın ürününden ödenen öşür veya **müeccele** alınırdı. Ancak yararlanma hakkı sahibi bu hakkını başka birisine devredebilirdi. Bu devre **ferağ** denirdi. Böylece bir devir sırasında da Devlet **ferağ harcı** alırdı. Yararlanma hakkı sahibi ölürse kendisinin hakları bir kısım mirasçılarına geçerdi. Böyle bir geçiş sırasında da Devlet **intikal harcı** alırdı.

Görülüyor ki bu kanunla mirî toprakların özel mülkiyete evrimi yolunda önemli bir merhale gerçekleştirilmiş oluyordu. Gerçi mirî toprakların kuru mülkiyeti hâlâ Devlete aitti. Ama bu hak bir çeşit teorik bir hak olarak kalıyordu. Mirî topraklardan yararlanma hakkı sahiplerinin hakları kısıtlanmış olmakla beraber, bugünkü anlamıyle anlaşılan basit bir kira sözleşmesinden de çok daha güçlüydü. Gerçekten de eski hukukumuzdaki,

---

(58) Konumuzu pek fazla aşacak ve dağıtacak olan bu kanunun incelenmesine girmiyoruz. Bu konuda geniş ve ayrıntılı bilgi için bak. Ebül'ûla Mardin, Toprak Hukuku Dersleri, İstanbul 1947, s. 5 vd. Bülent Köprülü, Toprak Hukuku Dersleri, Cilt 1, İstanbul 1958, s. 14 vd. V. R. Sevig, a.g.e. s. 193 vd.

«mirasçıya kalan başkasına geçirilebilen yararlanma hakları yeni hukuklarda böyle taşınmazlardaki mülkiyet hakkının bütün yetkilerini verdikten başka bundan daha az da daraltımları bulunduğu için, yeni hukuklar açısından daha kolayca mülkiyet hakkı diye nitelendirilmek gerekir» (59). Böylece mirasçılara kalan, başkalarına devredilebilen ve mirî topraklardaki **rakabenin** özünü boşaltan bu yararlanma hakkını bugünkü hukuk anlayışımızla bir mülkiyet hakkı olarak kabullenmekte bir sakınca yoktur. Ve Osmanlı toplumu toprak meselesindeki tarihî evrimi ile Tanzimatla beraber mirî topraklarda da özel mülkiyet aşamasma gelmiş bulunuyordu.

Esasen 1867 yılında mirî topraklara ait intikal hakkı daha ziyade genişletilmiş ve böylece mirî topraklar ile mülk topraklar arasındaki farklar da pek basit bir hale gelmişti (60). Şurasını da belirtmek yerinde olur ki, feraizde (şer'î hukuka göre mirasta tayin olunan paylar) kız mirascı idi fakat erkeğin aldığı payın yarısını alırdı. Bu durum **ikili birli** terimiyle tanımlanır ve oğlanın kızın aldığının iki mislini alacağmı bildirirdi. Toprak hukukunda ise kız mirasçı olmamakla başladı ve Tanzimattan sonra kızlar erkeklerle eşit hakka ulaştılar ve böylece toprak hukuku mirasta feraizden ileri geçti (61).

(59) İsmet Sungurbey, Tarımsal Topraklardaki Tasarruf Hakkının Mahiyeti, Cumhuriyet Gazetesi, 14.4.1964.

(60) H. Avni a.g.e. s. 80.

(61) V. R. Sevig, a.g.e. s. 187.

III. BÖLÜM

CUMHURİYETTEN SONRA TARIMSAL YAPI

Soru 29 : Medenî Kanunun kabulünden sonra mirî toprak rejimi ne olmuştur?

Cumhuriyetten sonra Medenî Kanunun yürürlüğe girmesiyle mirî toprak sistemi Osmanlı toplumundaki özel mülkiyete doğru tarihî evrimini tamamlayarak ortadan kalkmıştır. Medenî Kanunun yürürlüğe girmesi ve Tatbikat Kanununun 43. maddesine dayanılarak 1926 yılında mirî toprak sistemi tamamiyle kaldırılmıştır.

Gerçi mirî toprak sisteminin yürürlükte olup olmadığı son yıllarda hukukçular arasında ilginç ve hararetli tartışmalara konu olmuştur. 766 sayılı ve 12.5.1966 tarihli yeni Tapulama Kanununun sebep olduğu bu tartışmalarda zamanın Yargıtay Başkanı Recai Seçkin Arazi Kanununun mirî topraklara ilişkin hükümlerinin hâlâ yürürlükte olduğunu ileri sürmüştür. Ne var ki R. Seçkin'in devletin tarımsal topraklarının kötü yollardan özel mülkiyete geçmesini önlemek gibi en iyi niyetlerle hareket ettiğinde şüphe olmayan bu yorumunu kabul etmek maalesef mümkün değildir. Burada konumuzun sınırlarını aşacak bu teorik tartışmanın ayrıntılarına girmeden mirî toprak sisteminin Medenî Kanunun kabulü ile kaldırıldığını ve bundan böyle memleketimizde özel mülkiyet sistemine geçildiğini belirtmekle yetiniyoruz

(62). Esasen bu tartışma teorik bir değer taşımaktan öteye gidememektedir. Gerçek hayatta toprağı ellerinde tutan kişiler sadece bir yararlanma hakkı sahibi olsalar bile bu topraklara tıpkı bir **mülk** gibi tasarruf etmektedirler. Hattâ büyük toprak sahibi nüfuzlu kişilerin hazine topraklarını da haksız yere kendi mülkleri imiş gibi fiilî tasarrufları altında bulundurdukları memleket tarım hayatının bilinen gerçeklerindendir.

Soru 30 : Cumhuriyetten sonra ülkedeki tarımsal bünye nasıldı?

Cumhuriyetten sonra tarımsal ekonominin hâlâ büyük çapta kapalı bir ekonomi olduğu ve geniş ölçüde otokonsomasyona dayandığı ve pazarla ilişkilerin az olduğu görülmektedir. 1927 yıllarında Türkiye'de bütün toprakların ancak %5-6,5 kadarı işlenmektedir. Bundan dolayı da Türkiye'de ve özellikle Orta Anadolu'da «vâha tipi bir tarım» vardır (63). Gerçekten 1931 yılında Birinci Ziraat Kongresine sunulan raporlarda da memleket tarımının genel geriliği açıklanmakta ve köylünün pazarla olan

---

(62) Mirî toprak sisteminin yürürlükte olup olmadığına dair tartışmalar için bak. Recai Seçkin, İçtihat ve Mevzuat Yönünden Toprak Reformu, Toprak Reformu Semineri, Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara 1964, s. 37-44. İsmet Sungurbey, a.g.m. ve Devlet Tarımsal Topraklarının Kişilere Tapulanmasını Önleyecek Çareler, Cumhuriyet Gazetesi, 27.4.1964. İmran Öktem, Eski Arazi Kanunu Yürürlükte Midir? Ulus Gazetesi, 19/20. 2.1964. Safa Reisoğlu, Yeni Tapulama Kanunu ve Toprak Reformuna Tesiri Ankara 1964. Suat Aksoy, Yeni Tapulama Kanununun Tapusuz Taşınmazlarla İlgili Hükümleri, A. Ü. Ziraat Fak. Yıllığı, 1968, Yıl 18, Fasikül 1 s. 427.

(63) P. Zhukovsky, Türkiyenin Ziraî Bünyesi, Ankara 1951, s. 128, 131.

bağının sadece şeker, gaz, çay, kahve gibi pek zorunlu maddelerle sınırlandığı anlaşılmaktadır (64). Ancak bunun yanında Adana, Ege ve Trakya gibi endüstri bitkilerinin ekiminin yapıldığı bölgelerde pazar ekonomisinin hâkim olduğu ve modern üretim ilişkilerinin yayılmaya başladığı da görülmektedir.

Bu dönemde küçük köylü işletmelerinin geriliği ve yoksulluğu yanında, özel kişilere ait büyük işletmelerin de gayet geri bir durumda bulundukları anlaşılmaktadır. Büyük özel mülkler, kendi işletmelerinin toplam topraklarından ancak %5-10'unu tarla olarak kullanmaktadırlar. Diğer topraklar ise mer'a topraklarıdır. Bu işletmeler çok ekstansif, tek taraflı çalışan ve yalnız tabiatın verdiği ile yetinen tarımsal işletmelerdir (65). Örneğin 1934-1937 yılları arasında Ankara'ya 14 km. uzakta Evedik köyü üzerinde yapılan bir araştırmada gerek küçük köylü işletmelerinin ve hattâ büyük işletmelerin içinde bulunduğu yoksulluk açık olarak görülmektedir. Evedik köyünde oturan 20 ailenin 4'ü hiç topraksızdır. Geriye kalan 16 ailenin 3062 dönüm toprağı vardır. Üç büyük mülk sahibinin ise köy sınırları içindeki toprakları 1688 dönümdür ve özel mülklere ait toprakların %29.79'unu teşkil eder. Bunların ancak 320 dönümü köyde oturanlar tarafından ortakçılıkla işletilir. Geri kalan kısmı ise tamamen hozana (uzun süre işletmeden dinlendirmeye) terkedilmiştir, bunlardan faydalanılmaz (66).

Türkiye'de İkinci Dünya Savaşından önce vâha tipi tarımın hâkimiyeti kısmen küçük köylü işletmelerinde-

(64) İ. Husrev, a.g.e. s. 22, 23.

(65) Kâzım Köylü, Türkiyede Büyük Arazi Mülkleri ve Bunların İşletme Şekilleri, Ankara 1947, s. 120, 121.

(66) Sadri Aran, Evedik Köyü, Bir Köy Monografisi, Ankara 1938, s. 69.

ki yoksulluk dolayısıyla farklılaşmanın gayet ağır olmasında ve kısmen de orta ve büyük mülklerdeki sermaye birikiminin azlığıyla açıklanabilir. Orta ve büyük mülklerdeki işletme şekilleri de o dönemdeki tarımsal durumun geriliğini açık olarak göstermektedir. Üretim tekniğinin pek düşük seviyesine ek olarak, o zamanki tarımsal mahsul fiyatlarının düşüklüğü ve kredi olanaklarının nisbî darlığı da Türkiye tarımında hızlı bir bünye değişikliğini önlemekteydi. Sermaye birikimindeki ağırlık, böylece orta ve büyük mülklerin geri bir işletme sisteminden ileri bir sisteme geçişi de yavaşlatmaktaydı (67).

Orta ve büyük mülkler üzerinde gayet geri bir işletme şekli olan ortakçılık uygulanıyor ve böylece sermaye birikimi zorlaşarak geri bir üretim tekniği ile tarımsal faaliyet yapılıyordu. Özet olarak İkinci Dünya Savaşma kadar Türk tarımının gayet yavaş bir tempo ile gelişmekte olduğu söylenebilir.

Bu arada, hazine topraklarının nüfuzlu kimseler ve büyük toprak sahipleri tarafından gasbedilme olayının bu dönemde geniş bir şekilde uygulandığı da anlaşılmaktadır. Gerçekten zamanın İç İşleri Bakanı Şükrü Kaya Büyük Millet Meclisinde 15 Haziran 1934 tarihinde İskân Kanunu dolayısıyle verdiği nutukta bunlardan bol örnekler vermektedir: «Devlet araziyi metrûk arazi diye muhacire veriyor. Onlar da imar ediyorlar. Sonra herhangi bir sahibi çıkıyor ve diyor ki, bu benim mülkümdür. Tapusunu gösteriyor ve muhaciri sokağa atıyor... Trabzon'da arazi çok dardır. On dönüm, yirmi dönüm araziye malik olan kimse, büyük arazi sahibi ve zengin

(67) Yahya Kanbolat, Türkiye Ziraatinde Bünye Değişikliği, Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü, Ankara 1963, s. 15, 18.

sayılır. Birisi çıktı 200 bin dönüme sahip olduğuna dair ilâm gösterdi ve köylüleri oradan çıkardı... Hat boyundan geçerken Sazılar köyü vardır. Burası muhacirlerindi. Emin Beye sorarım kimin namına mukayyittir ve ne zaman ona geçmiştir. Böyle kaç tane arazinin sahibi çıkmıştır... Ne kadar metrûk arazi imar edilmişse bunların hepsinin sahibi çıkmıştır... Gedikabat körfezinde yerli halk bataklığı kuruttu. Burada sıtma vardı. Bunlar her türlü tehlikeyi göze alarak bataklığı kuruttular ve yerleştiler. Ektiler, biçtiler, çalıştılar, kanallar açtılar. Bir zat geldi, bu toprakların kendine ait olduğunu söyleyerek bunları buradan çıkarttı. Halk yine topraksız kaldı. Dağlara sığındılar. Çalı çırpı toplayarak geçinmeye başladılar» (68). Görülüyor ki bugün gördüğümüz ve gazetelerde de sık sık rastladığımız kamu topraklarını gasbetme olayının ülkemizde pek eski bir geleneği vardır.

Cumhuriyetten sonra memleket topraklarının hemen %60'nm teşkil eden mer'a ve çayırlarda ise, hayvancılığa pek elverişli olmasına rağmen, gayet ekstansif bir hayvancılık uygulanmaktaydı. Bu hayvancılık genellikle en az emek sarfıyla yapılan göçebe hayvancılığından öteye geçemiyordu. Bizde mer'alar, bugün hâlâ uygulanmakta olan Arazi Kanununun ilgili hükümlerine tâbidirler. Mer'a yaylak ve kışlaklar ise bu kanuna göre rakabesi devlette olan bir köy veya kasaba halkının kullanılmasına tahsis edilen kamu topraklarındandır. Kural olarak bu topraklardan yararlanma hakkı köy halkına ücretsiz devredilmiştir. İşte kamuya ait bu topraklar üzerinde büyük sürü sahipleri, mer'aların ıslahı için hiç bir zahmete katlanmaksızm, diledikleri kadar hayvanı, diledikleri şekilde otlatırlar. Bugün dc bu durum hemen hemen de-

(68) İ. Husrev, a.g.e. s. 196, 197.

gişmeden devam edegelmektedir. Hayvancılık özellikle geniş ve verimli mer'aları olan Doğu ve Güneydoğu'da hâkim bulunmaktadır.

Soru 31 : Ülkedeki toprak mülkiyetinin dağılımı ne durumdaydı?

Cumhuriyetten sonra Türkiye'deki toprak dağılımını inanılır ve kesin rakamlarla gösteren istatistikler elimizde yoktur. Dayanabileceğimiz ilk ciddî rakamlar Tarım Bakanlığı tarafından yapılan iki anket sonucudur. 1938 yıllarındaki durumu gösteren ve daha sonra Çiftçiyi Topraklandırma Kanununa gerekçe olan ve 35 ilde yaptırılan anket sonuçlarını diğer illere teşmil ederek bulunan bu rakamlara göre o zamanki toprak mülkiyetinin dağılışını aşağıdaki gibi tesbit etmek mümkündür (69).

Genişlikler (dönüm olarak)	Toprak mülk sayısı	Mülk sahiplerinin % de oranı	Kapladıkları alan (Dönüm)	Genel alana oranı %	Ortalama mülk genişliği (Dönüm)
5000'den yukarı (büyük mülkler)	418	0.01	6.400.000	3.70	15.000
500-5000 arasında (orta mülkler)	5.764	0.23	17.200.000	9.95	3.000
Toplam	6.182	0.25	23.600.000	13.66	
500 den aşağı (küç. mülkler)	2.493.000	99.75	149.180.000	86.34	60
Gnl. Toplam	2.499.182	100	172.780.000	100	

(69) Ömer Lütfi Barkan, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Türkiye'de Ziraî Bir Reformun Ana Meseleleri, İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 6, Ekim 1944 - Ocak 1945, s. 85.

Bu tablodan o günkü Türkiye'nin toprak mülkiyeti durumunun bazı karakteristik noktalarını görmek mümkündür. 500 dönümden yukarı orta ve büyük mülk sahibi 6182 kişi 23.600.000 dönüm toprağa sahiptiler. Mülk sahiplerinin %0.25'ini teşkil eden bu kimselerin kapladıkları alan ise, mülk topraklarının %14'ü kadardır. Buna karşılık %99.75 mülk sahibi, mevcut toprakların %86.34'ünü kapsamaktadır. İki gruptaki ortalama genişlik ise büyük mülklerde 15.000 dönümü, orta mülklerde de 3.000 dönümü bulmaktadır. 500'den aşağı mülklerde ise ortalama genişlik ancak 60 dönümdür.

Böylece İkinci Dünya Savaşından önce Türk tarımında büyük bir toprak temerküzünün bulunduğu görülmektedir. Bir tarafta gayet geniş mülkler varken, bunun karşısında dar bir toprak üzerinde fakir köylü işletmeleri bulunmaktadır. Fakat her iki mülk üzerinde de üretim tekniği çok geridir.

Soru 32 : Bu dönemde bir toprak dağıtma faaliyeti olmuş mudur?

Cumhuriyetin ilânından sonra çeşitli tarihlerde, özellikle mübadilleri ve dışardan gelen göçmenleri iskân etmek ve bunlara toprak dağıtmak amacıyla çeşitli kanunlar çıkarılmıştır. Bu şekilde dağıtılan toprakların önemi de küçümsenemiyecek toplamlara varmıştır. 1923 yılından 1934 yılına kadar mübadil ve göçmenlere ve kısmen de topraksız veya az topraklı çiftçilere 6.787.234 dönüm tarla, 157.422 dönüm bağ ve 169.659 dönüm bahçe dağıtılmıştır. 14.6.1934 tarih ve 2510 sayılı İskân Kanunu hükümlerine göre bu tarihten Mayıs 1938 yılı sonuna kadar da gene göçmen ve mültecilerle topraksız

ve az topraklı 88.695 aileye 2.999.825 dönüm tarla toprağı dağıtılmıştır (70).

1934 yılına kadar yapılan toprak dağıtımında toprağı olmayan veya ihtiyaçlarına yetmeyen çiftçilere dağıtılan 731.234 dönüm toprak ile 1938 yılına kadar dağıtılan 2.999.825 dönüm toprak devletin tamamen kendi mer'asından ayırıp dağıttığı topraklardır. Böylece devletin kendi mer'asından dağıttığı toprakların toplamı 3.731.059 dönümü bulmaktadır. Oysa 1928-1938 yılları arasında Türkiye'de mer'a toprakları 39.280.000 dönüm azalmıştır. Bu durum memleketimizde mer'adan toprak kazanmanın asıl orta ve büyük mülkler tarafından yapıldığını ortaya çıkarmaktadır. 1938 yılına kadar dağıtılan 3.731.059 dönüm toprağa 1940-44 yılları arasında dağıtılan 875.000 dönüm toprağı da eklersek Devletin 1947 yılına kadar göçmen ve mültecilerle, topraksız ve az topraklı çiftçileri topraklandırmak için 4.606.059 dönüm mer'a dağıttığı anlaşılır. Oysa Türkiye'de mer'alar yalnız 1928-1948 yılları arasında 79.610.000 dönüm azalmıştır. Bu durumda yukardaki çiftçilerin bu mer'a dağıtımından faydalanmalarının genel azalmaya oranla pek düşük olduğu anlaşılır (71).

Esasen bu toprak dağıtımları, meseleyi yurt çapında ele almıyor, daha çok o zamanın acele ihtiyaçlarını karşılamak ve özellikle kütle halinde gelen göçmen ve mübadillerin iskân ve topraklandırılmalarını sağlamak için yapılan tesadüfî hareketler halinde kalıyordu.

Soru 33 : Memlekette toprak meselesini çözümlemek için ilk ciddî teşebbüs ne zaman olmuştur?

---

(70) Köprülü, a.g.e. s. 135, 136.

(71) Y. Kanbolat, a.g.e. s. 44, 45.

Cumhuriyetten sonra yapılan şeklî devrimlerin yanında, ülkedeki toprak mülkiyeti dağılımını değiştirecek ve ekonomik ve sosyal yapıda köklü bir reformu sağlayacak teşebbüslere 1935 yıllarında girişilmiştir. İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan ve İskân-Toprak Kanunu adını taşıyan bir tasarıda büyük idare âmirlerine geniş yetkiler tanınıyordu. Sonradan bu tasarı İçişleri Bakanlığından alınarak Tarım Bakanlığına devredilmiş, bu Bakanlık da Ziraî Islahat Kanunu Projesini ilgililerin incelemesine sunmuştu (72).

Atatürk'ün 1936 ve 1937 yıllarında Büyük Millet Meclisini açış nutuklarında hazırlıkların bittiğini ve Toprak Kanununun B.M.M.nin onayına sunulacağını gösteren sözler ve kendisinin bu konudaki fikirleri vardır. Gerçekten de Atatürk bu konuda, «Her Türk çiftçi ailesinin, geçineceği ve çalışacağı toprağa malik olması, behemehal lâzımdır» (73) dedikten sonra tarım siyaset ve rejiminde önemle yer alacak noktaları şöylece belirtmektedir: «Bir defa, memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır. Bundan daha önemli olanı ise, bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprağın, hiçbir sebep ve suretle, bölünemez bir mahiyet alması, büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi genişliğini, arazinin bulunduğu memleket bölgelerinin nüfus kesafetine ve toprak verim derecesine göre sınırlamak lâzımdır» (74).

Fakat bu tasarı Atatürk'ün ölümü ve araya İkinci Dünya Savaşının girmesi dolayısıyle gerçekleşememiştir. Bununla beraber İnönü'nün 1941 ve 1944 yıllarında gene Büyük Millet Meclisini açış söylevlerinde, memleketteki

---

(72) Bu konuda fazla bilgi için bak. Ö. L. Barkan, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu... s. 59-63 ve B. Köprülü, a.g.e. s. 129-134.

(73) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I, İstanbul 1945, s. 374.

(74) Aynı eser, s. 379.

topraksız köylüleri topraklandırmak ve toprağı yetmeyenlere toprak vermek meselesinin yakında sunulacak bir kanunla çözüleceğini umduğunu söylemesi, bu konudaki çalışmaların devam ettiğini ve o zamanki hükümetin memleketin toprak davasını çözmeye kararlı olduğunu göstermektedir (75).

Nihayet İkinci Dünya Savaşından sonra memlekette bir toprak reformuna esas olacağı düşünülen **Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu** Mecliste tek parti devrine o zamana kadar rastlanmayan bir muhalefetten sonra 11.6.1945 tarihinde kabul edildi. Ve bu kanunun kabul tarihi olan 11 Haziranı izleyen Pazar gününün de her yıl **Toprak Bayramı** olarak kutlanacağı ayrıca 4760 sayılı bir kanunla ilân edildi. Ancak hemen söylemek gerekir ki bugüne kadar Türk köylüsüne bu bayramı kutlamak nasib olmamıştır.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunun hükümet tasarısı gerekçesinde, memleket tarım ekonomisinin geri durumu, özellikle toprak mülkiyeti yapısının ve bu durumun bir sonucu gibi gözüken Ortaçağ artığı geri bir işletme rejiminin elverişsizliği ile anlatılmaktadır. Gerekçede, «Toprağı işleyenlerin ona sahip olması, toprağa sahip olanların da topraklarını işlemesi prensibi üzerinden Türkiye yürümek zorundadır» (76) denilmektedir. Geçici komisyon raporunda da, memlekette bir yanda büyük toprak mülkiyeti rejimi olduğu halde, öbür yanda büyük kütleler halinde topraksız ve az topraklı köylülerin bulunduğu bildirilmekte ve bunun için de yukarda adı geçen anketlere dayanılarak elde edilen rakamlar verilmektedir (77).

---

(75) İnönü'nün Söylev ve Demeçleri, I, İstanbul 1946, s. 360, 378.

(76) Ö. L. Barkan, Çiftçiyi topraklandırma s. 137 - 138.

(77) Yukarıda 31. sorudaki cetvele bak.

Bilindiği gibi bu kanunun Mecliste görüşülmesi sırasında bazı büyük toprak sahipleri tek parti döneminde görülmeyen şiddetli bir muhalefette bulunmuşlardır. Kanunun kabulünden altı ay sonra da, 7 ocak 1946'da, bu muhalefetin liderliğini yapanlar Cumhuriyet Halk Partisinden ayrılarak Demokrat Partiyi kurmuşlardır. Ve böylece memleketimizde tek parti rejiminden çok partili rejime geçilmiştir.

Soru 34 : Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu bir toprak reformuna esas olabilir miydi?

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu bütün kusurlarına ve eksikliklerine rağmen, **ilk kabul edilen şekliyle,** ciddî ve samimî olarak bilinçli bir şekilde uygulansaydı memlekette bir toprak reformuna esas olabilecek nitelikteydi (78). Ancak kanunun ciddî bir uygulanmasına geçilmemiş ve uygulandığı kadarı ile de dejenere edilmiş olduğundan, bazılarının yaptığı gibi kanunun yetersizliğinden söz açmak yerinde olmasa gerekir. Bir kanunun yetersizliğinden söz açabilmek için onun samimî bir şekilde uygulanması gerekir. Ve bu uygulamanın sonucunda eksiklikler zamanla ve gerçek hayatın verdiği tecrübelerin ışığı altında giderilebilirler. Uygulanmasına geçilmeyen bir kanunun yetersizliklerinden teorik olarak söz açmak havada kalmaya mahkûm eleştirilerden öteye gidemez.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunundan ve onun uygulamasından aldığımız pek önemli bir ders de, toprak

---

(78) Kanunun iyi ve eksik tarafları hakkında bir eleştiri için bak. Suat Aksoy, Toprak Reformunun Hukukî Esasları, Ankara 1964, s. 133-151.

reformunu gerçekleştirebilmek için sadece bu konuda bir kanunun kabülünün yeterli olmadığıdır. Aynı zamanda bu kanunu ciddî ve başarılı bir şekilde uygulamak da gereklidir.

Kanun ilk kabul edilen şekliyle ve hele çok meşhur olan 17. maddesiyle köklü bir toprak reformuna esas olabilecek hükümleri getirmekteydi: «Topraksız veya az topraklı ortakçılar, kiracılar veya tarım işçileri tarafından işlenmekte bulunan arazi, o bölgede 39. madde gereğince dağıtmaya esas tutulan miktarın kendi seçtiği yerde üç katı sahibine bırakılmak şartiyle yukarda yazılı çiftçi ve işçilere dağıtılmak üzere kamulaştırabilir. Sahibine bırakılacak olan arazi 50 dönümden aşağı olamaz». Bu şekilde kanunun, toprağın onun üzerinde bizzat çalışan ortakçı, kiracı ve tarım işçilerine ait olması kuralını benimseyerek bu noktadan hareket ettiği görülmektedir. Ayrıca aynı maddede özel toprak mülkiyetinin kamulaştırılması için gayet köklü bir tavan sınırın konduğu da görülüyor. Kanun bu maddesiyle gereğinde **50 dönümü aşan özel mülklerin kamulaştırılabileceğini** öngörmektedir. Bu madde, Cumhuriyet Halk Partisi iktidarının son günlerinde 22.3.1950 ve 5618 sayılı bir kanunla, kanunda yapılan diğer bazı değişikliklerle beraber, ilga edilmiştir. Böylece kanun en esaslı bir hükümünden mahrum kalmış ve pratik hayatta da esasen uygulanmayan kanun köklü bir toprak reformuna temel olabilme niteliğini yitirmiştir.

Bu maddenin kaldırılmasından sonra kanunda **geniş topraklı bölgeler için 5000 dönüm** ve **dar topraklı bölgeler için 2000 dönümlük** bir kamulaştırma sınırı kalıyordu ki esasen uygulanmayan bu sınırlar da, ciddî bir toprak reformunun uygulanması için yeterli değildi.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun çok önemli bir zaafı da gerek kamulaştırmayla ilgili 14. maddesinde, ge-

rek toprak dağıtımı ile ilgili 8. maddesinde özel mülkiyetin en son sırada sayılmasıdır. 17. madde kaldırılırsa, kanunun özel mülkiyete gayet **mahcup** bir şekilde el attığı görülmektedir. Nitekim uygulamada bu mahcubiyet asla yenilememiş ve kamulaştırılan özel mülkler ihmal edilecek derecede az olmuştur.

Soru 35 : Çiftçiyi Topraklandırma Kanununa göre ne kadar özel mülk kamulaştırılmıştır?

Toprak Komisyonları 1951-1960 yılları arasındaki 10 yıllık süre içinde 18.737.565 dönüm toprak dağıtmışlardır. Dağıtılan bu topraklardan 18.151.433 dönümü devlet topraklarıdır. Geriye kalan 586.132 dönüm toprak da Vakıflardan, Özel İdarelerden, Ziraat Bankasından ve özel kişilerden kamulaştırılan topraklardır. Bunlardan özel kişilerden kamulaştırılan topraklar ise sadece 86.477 dönümdür. Bu toprakların değeri ise yalnız bir milyon lira civarındadır (79).

Görülüyor ki 18.5 milyon dönüm civarında dağıtılan topraklardan özel kişilerden kamulaştırılanlar ancak 86 bin dönüm kadardır. Bu rakamlar karşısında Çiftçiyi Topraklandırma Kanunun kısmen de olsa uygulanmasından söz açılamaz. Denilebilir ki kanunun özel mülklerin kamulaştırılmasını öngören hükümleri hemen hiç uygulamamıştır. Uygulanmayan bir kanunun başarı derecesinden söz açmak ise yersizdir. Kanunun kamulaştırmaya özel mülkiyetten başlamaması onun büyük bir eksikliğiydi. Özel mülkiyeti ciddî olarak kamulaştırmayı dü-

(79) Kemal Fikret Arık, Mukayeseli Toprak Reformu, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınlarından, Ankara, 1961, s. 172.

şünmeyen kanunların başarısızlığa uğrayacağının bu da yeni bir delilidir. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu da gerçek hayatta özel mülklere uygulanmadığından ölü doğan bir kanun niteliğinden öteye geçememiştir.

Soru 36 : Çiftçiyi Topraklandırma Kanununa göre köylüye ne kadar toprak dağıtılmıştır?

İstatistik Genel Müdürlüğünün verdiği rakamlara göre 1947 yılından 1965 yılına kadar Çiftçiyi Topraklandırma Kanununa göre 369.445 aileye 18.185.489 dönüm toprak dağıtılmıştır (80). İstatistiklerden toprak dağıtımının 1949 yılından sonra hızla arttığı, 1960'dan sonra ise hemen hemen durduğu görülmektedir. Dağıtılan toprak miktarına bakarak devletin fakir köylüler yararına kesif bir topraklandırma faaliyetine giriştiğini sanmak hatalı olur. Dağıtılan topraklar esas olarak kıraç mer'a topraklarıdır. Oysa aynı devre içinde (1948-1965) tahrip edilen mer'a toprağı 100 milyon dönümü aşmaktadır (81). Bu durumda bu toprakların ancak yüzde yirmisinden daha azının topraksız ve az topraklı köylülere bu kanun gereğince dağıtıldığı anlaşılmaktadır.

Öbür yandan devletin dağıttığı bu toprakların orta ve büyük mülklerin fiilî tasarrufu altında bulunmayan veya bunlar tarafından işletilmesi ekonomik sayılmayan kıraç topraklar olduğu düşünülürse dağıtımın öneminin

---

(80) Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 1951 İstatistik Yıllığı, s. 260 ve 1959 İstatistik Yıllığı, s. 250 ve 1964/65 İstatistik Yıllığı s. 265. Yukardaki atıfta zikredilen K. Fikret Arık'ın verdiği rakamlarla bu rakamlar tam olarak birbirini tutmamaktadır. Bununla beraber aradaki fark ihmâl edilecek kadar azdır.

(81) Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Tarım İstatistikleri Özeti 1966, Yayın No. 526, s. 3

daha da azaldığı görülecektir. Devletin bu toprak dağıtımından esas amacının, tarım kesiminde makinalaşma sonucu ortaya çıkan işsizliği, bu kıraç ve verimsiz toprakları dağıtmak suretiyle çözmek olduğu anlaşılmaktadır (82).

İstatistiklerden anlaşıldığına göre, topraklandırılan köylülere aile başına ortalama 50 dönüm civarında toprak düşmektedir. Bu genişlik toprak normuna göre taban öz ve sulanabilen topraklarda belki bir ailenin yıllık geçimini ve gelecek yılda üretime devamını sağlayacak genişlikte sayılabilir. Oysa dağıtılan toprakların kıraç ve susuz mer'a toprakları olduğu gözönüne alınırsa, aile başına düşen bu ortalama 50 dönümün **yetersiz** olduğu açıkça görülür (83).

Soru 37 : Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu köylüye toprak dağıtımından sonra gerekli yardımları öngörüyor muydu?

Birçok kimselerin sandıklarının veya iddia ettiklerinin tersine Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu topraksız veya az topraklı çiftçilere sadece toprak vermekle yetinmiyordu. Kanun amaç maddesinin b bendinde de belirttiği gibi, kendilerine toprak verilenlerle yeter toprağı bulunup üretim vasıtaları eksik olan çiftçilerden muhtaç bulunanlara kuruluş, onarma ve çevirme sermayesi, canlı ve cansız demirbaş vermeyi de öngörüyordu. Kanunun toprak dağıtılanları, kendilerine verilen toprakları işlemek olanaklarına kavuşturmaya çalıştığı da görül-

(82) Y. Kanbolat, a.g.e. s. 48.

(83) Kâzım Köylü, Ziraî İşletmecilik, Cilt I, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara 1959, s. 163.

mektedir. Gerçi topraklandırılan çiftçi lehine alınacak tarım reformuyla ilgili bu hükümler azdır ve yetersizdir; fakat yok değildir. Örneğin kanunun 47. maddesinde Ziraat Bankasında kurulacak özel bir fondan toprak verileceklere **kuruluş** ve **onarma** kredileri ile **çevirme** kredileri verileceği öngörülmüştür. Kuruluş ve onarma kredileri 25 yıl, çevirme kredisi üç yıla kadar vadeli olabilir. Bu kredilerin faiz hadleri daha aşağı olabilmekle beraber %5'i geçemez. Böylece devlet uygun bir kredi politikasıyla, çiftçinin elde ettiği toprağı gereği gibi işleyip, geliştirmesini mümkün kılabilirdi.

Ancak uygulamada dağıtılan topraklar ne kadar yetersiz kalmışsa, verilen krediler de o kadar yetersiz kalmıştır. Nitekim Ziraat Bankası tarafından 1947-1956 yılları arasındaki 10 yıllık devrede özel fondan 51.571 aileye toplam kredi olarak (kuruluş, onarma ve yıllık işletme kredileri dahil) 12.741.765 lira dağıtılmıştır (84). Oysa aynı devre içinde topraklandırılan aile sayısı 245.159'dur (85). Demek ki topraklandırılan çiftçi ailelerinden ancak 1/5 kadarı bu kredilerden faydalanabilmişlerdir. Her aileye düşen ortalama kredi miktarı ise 246.21 liradır.

Yukarda aile başına ortalama 50 dönüm kıraç toprak dağıtıldığını görmüştük. Bu kadar fakir ve dar topraklar üzerine yerleştirilen çiftçilerin 250 liralık bir kredi ile işletmelerini çevirebilmeleri olanakları yoktur. Bu durumda Çiftçiyi Topraklandırma Kanununa göre topraklandırılan çiftçilerin, kanunun âmir hükümlerine rağmen, onları kiracıya ve ortakçıya vermelerine veya büsbütün elden çıkarmalarına şaşmamak gerekir.

Bütün bunlara, uygulamada, çiftçilere alışık olma-

(84) B. Köprülü, a.g.e. s. 145.
(85) S. Aksoy, a.g.e. s. 138.

dıkları iklim şartları ve üretim metotları olan yerlerde toprak verilmesi, şehirde veya kasabada oturan ve mesleği çiftçilik olmayan esnaf ve benzerlerine de toprak dağıtılması ve hattâ bu dağıtımda siyasî düşüncelerin de rol oynaması gibi sebepler de eklenince Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun nasıl dejenere edildiği ortaya çıkar.

IV. BÖLÜM

TARIMDA BÜNYE DEĞİŞİKLİĞİ

Soru 38 : Türkiye tarımında hızlı bir bünye değişikliği ne zaman başlamıştır?

Y. Kanbolat'ın «Türkiye Ziraatinde Bünye Değişikliği»ni gösteren incelemesinde belirttiği gibi, memleket tarımında 1949 yılından itibaren hızlı bir gelişmenin başladığı görülmektedir. Bu gelişme başlıca tarımda modern üretim vasıtalarının hızla artması ve tarım kredilerinin sermaye birikimini sağlaması yollarıyla gerçekleştirilmiştir. Tarımsal mahsul fiyatlarının İkinci Dünya Savaşı içerisinde hızlı bir şekilde yükselmesi bu gelişmeyi kamçılayan önemli bir etken olmuştur (86).

Soru 39 : Tarımda makinalaşmanın seyri nedir?

Türkiye tarımında 1948 yılına kadar görülen yavaş bir bünye değişmesi, bu yıldan sonra yerini hızlı bir bünye değiştirmesine terketmiştir. Makinalaşmayı gösteren traktör ve biçer-döğer sayılarındaki beşer yıllık dönemlerindeki artışları belirten aşağıdaki tablo memleket tarımı-

(86) Y. Kanbolat a.g.e. s. 18 vd.

nın bundan ne derin bir şekilde etkilendiğini açıkça göstermektedir (87).

Yıllar	Traktör sayısı	Biçer-döğer sayısı
1936	961	104
1940	1.066	57
1948	1.750	994
1952	31.415	3.222
1957	44.144	6.523
1962	43.747	6.072
1967	74.982	7.840

Memleket tarımından 1949 yılından sonra görülen bu hızlı makinalaşmanın şüphesiz çok önemli ekonomik ve sosyal sonuçları olmuştur. Bunlara daha ilerde değineceğiz.

Soru 40 : Tarımsal kredilerin zaman içindeki seyri nedir?

Türkiye tarım politikasındaki değişiklik, 1949 yılından itibaren traktör sayısındaki hızlı yükselme ile nasıl görülmüşse, kredi hacmindeki birden artış da bu genel eğilimi doğrulamaktadır. Bizde başlıca Ziraat Bankası ve kooperatifler kanalıyla dağıtılan tarımsal kredilerin yıllar içindeki seyri aşağıdaki gibidir (88).

(87) Türkiye İstatistik Yıllığı 1964/65. Yayın No. 510 s. 253. Tarım İstatistikleri Özeti 1967. No. 557, s. 20. Son iki yılda memleketteki traktör sayısında ancak 1950-1953 yılları arasında görülen hızlı bir traktör artışı olmuştur. 1965'de 54.668 olan traktör sayısı 1966'da 65.103 ve 1967'de 74.982'ye fırlamıştır. Yani iki yıl içinde tarktör sayısı 20.314 adet artmıştır (Bak. Ziraî Bünye ve İstihsal 1965. s. 9 ve Tarımsal Yapı ve Üretim 1967, s. 5) Bu hızlı artış montaj sanayiinin tatlı kârları ile açıklanabilir.

(88) Y. Kanbolat, a.g.e. 21, 22 ve Aylık İstatistik Bülteni, Eylül 1968, s. 108.

Yıllar	Tarımsal Kredi (milyon lira)
1940	50
1945	112
1950	412
1955	1.554
1960	2.392
1965	3.206
1966	4.531
1967	5.551

Bu şekilde çok hızlı bir şekilde artan ve devlet tarafından sağlanan kredilerden özellikle faydalanan orta ve büyük mülk sahipleri, makinalı bir tarıma geçerek işletmelerini modernleştirmek olanaklarına kavuşmuşlardır.

Gerçekten tarım kredilerinden tarım işletmelerinin ancak 1/3'ü yararlanabilmektedir. Bunların yararlanma dereceleri arasındaki farkları 1965 yılına ait aşağıdaki rakamlardan açıkça görmek mümkündür (89).

Hadler (TL)	1965 yılında ikraz olunan (TL)	Borçlu sayısı	Ortalama ikraz (TL)
1-500	176.000 milyon	592.700	297
501-1000	179.000 »	261.000	689
»	» »	»	»
»	» »	»	»
100.000'den fazla	23.160 »	37	625.000 (kişi başına)

Ziraat Bankasından kredi alan işletmelerin %50'si 300 lira veya daha az kredi almaktadır. Bunun üretimi etkilemesi mümkün değildir, tüketime gitmektedir. Tapu gösteremeyenler ise hiç bir kredi alamamaktadır. Buna karşılık 37 kişiden her biri 625.000 lira kredi alabilmektedir. Tarım kredisinin yetersizliğinden dolayı fakir

(89) TİP Bilim Kurulu Raporundan, Ankara, Mayıs 1968, Teksir, s. 18.

köylüler tefecilerin kucağına atılmaktadır. Birçok durumlarda yüksek kredi alan büyük çiftçiler bunu fakir köylülere yüksek faizle kredi açmakta kullanmaktadırlar. Böylece devlet eliyle ve kaynaklarıyla tefeci yaratılmaktadır. Bu, aynı zamanda ödeme durumu zayıf olanların topraklarını elden çıkarmasına ve böylece toprak temerküzüne ve topraksızlaşmaya yol açmaktadır (90).

Bu durumu bizzat Başbakanın, hükümet programının müzakereleri sırasında, 1964 yılında Ziraat Bankasının tarım kesimine doğrudan doğruya sağladığı kredilere dair verdiği dökümden de görmek mümkündür. Bu döküme göre tarım kredilerinin dağılımı şöyledir (91).

Hadler	Kredi miktarı (milyon lira)	Borçlu sayısı	Ortalama kredi (TL)
1-1000	480	1.336.000	359
5000'den fazla	458	28.880	17.209

Görülüyor ki 1.336.000 yoksul köylü ailesinin aldığı kredi tutarı, 28.880 orta ve büyük mülk sahibinin aldığı kredi tutarına hemen hemen eşittir. Büyük mülk sahipleri içinden de 642 kişinin aldığı kredi 35 milyon ve 238 kişinin kredisi ise 27 milyon lirayı bulmaktadır.

Soru 41 : Büyük ve orta mülklerin makinalaşmalarının ekonomik sonuçları nelerdir?

Bu sonuçları Y. Kanbolat adı geçen incelemesinde ekim alanının artması, tarımda prodüktivitenin artması ve tarımda entansite eğiliminin artması olarak üç yön-

(90) Aynı rapor, s. 19.

(91) Y. Kanbolat, 1966 yılı Tarım Bakanlığı Bütçesi üzerine yaptığı konuşmadan. Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 2. Toplantı I. Cilt 4. 1966, s. 248-252.

den inceliyor (92). Makinalaşmanın ekonomik sonuçlarını bu açılardan ele alalım.

Soru 42 : Ülkemizde ekim alanının artması nasıl bir seyir izlemiştir?

Devlet eliyle dağıtılan cömert kredi bir kısım orta ve büyük mülklerde sermaye birikimine ve bunların makinalaşmasına yol açmıştır. Böylece bu mülklerin %95 oranına varan ve o zamana kadar ekilemeyen topraklarının makinaya elverişli kısımları ekilmeye başlanmış, diğer kısımları da ortakçılık yoluyla işlenme alanına girmiştir. Makina dolayısıyle topraktan atılan ortakçılardan bir kısmı da geçim kaygısıyle mer'adan toprak açmak zorunda kalmışlardır. Bu sebeplerle makinalaşmaya paralel olarak ekim alanı da durmadan artmıştır. Bu artış şu şekilde olmuştur (93).

Yıllar	İşlenen tarla toprakları, (bin hektar)
1928	6.628
1937	11.538
1948	13.900
1952	17.361
1957	22.161
1962	23.215
1967	23.836

Türkiye'de 1950'lerden sonra ekim alanının hızla arttığı, bu artışın 1960'lara kadar devam ettiği ve bundan sonra artışın durma eğilimi göstererek gayet yavaş bir şekilde ilerlediği görülmektedir. Bu hızla artış ancak

(92) Y. Kanbolat, a.g.e. s. 23 vd.
(93) Tarım İstatistikleri Özeti, 1967, s. 7.

traktör sayesinde mümkün olabilmiştir. Gerçekten 1948 yılında traktörle işlenen alan 132.000 hektar iken, 1967 yılında 5.624.000 hektara ulaşmıştır.

Soru 43 : Ekime açılan bu yeni alanlar hangi topraklardan kazanılmıştır?

Ekime açılan bu yeni alanların kaynakları mer'a topraklarıdır. Gerçekten de mer'a tahribinin zaman içindeki seyrini gösteren aşağıdaki tablo ekim alanlarının artışı ile büyük bir paralellik göstermektedir (94).

Yıllar	Çayırlar ve Mer'alar (bin hektar)
1928	46.298
1938	42.370
1948	38.330
1952	34.789
1957	29.748
1962	28.598
1967	26.135

Tablodan görüleceği gibi, ülkemizdeki mer'a toprakları genel ekonomik bünye değişikliği içinde yavaş bir tempo ile azalmaktaydı. Bu durum 1948 yılına kadar devam etmektedir. Bu dönemden sonra, özellikle tarımda makinalaşma hareketine paralel olarak, mer'a topraklarının tarla toprakları haline çevrilmesi olayı hızlanmıştır. 1948'den bu yna 12 milyon hektar kadar mer'a toprağının tarlaya çevrildiği görülmektedir.

Şurasını hemen belirtmek yerinde olur ki, mer'alar tarımda en az bakım isteyen ve işi en az olan topraklardan sayılırlar. Tarımı ileri olan ülkelerde mer'a olarak kulla-

(94) Aynı kaynak, s. 7.

nılan topraklar, tarla olarak kullanılmağa hiç elverişli bulunmayan yahut pek güçlükle tarla olabilecek yerlerdir. Fazla arızalı sarp yerler, üzerinde orman yetiştirmek bile mümkün olmayan kumlu topraklar mer'a topraklarını oluştururlar. Bu nitelikteki mer'alara **mutlak mer'a** adı verilmektedir. Fakat bunlardan başka tarlaya çevrilebilecek mer'a toprakları da vardır. Bundan dolayı bir ülkede köydeki nüfus arttıkça ve ekonomik şartlar gerektirdikçe eskiden mer'a olarak kullanılan topraklar tarlaya dönüşürler. Mutlak mer'a olmayan herhangi bir toprağın mer'a olarak kullanılması ondan faydalanmayı asgarî hadde indirmek demektir (95).

Türkiye'de de tarımdaki evrim, bu genel ekonomik gelişmeye uygun olmuştur. Her yerde tarlaya çevrilebilecek mer'a topraklarının bir ihtiyat tarla toprağı olduğu kabul edilir ve gereğinde mer'alar açılarak tarla topraklarına çevrilir. Nitekim İkinci Dünya Savaşından sonra birçok Avrupa ülkelerinde böyle bir gelişme görülmüştür. Bizde de tarımda ilk gelişme mevcut tarla topraklarından daha fazla verim almak yönünde değil de, eski mer'a topraklarının tarlaya açılması yoluyla olmuştur. Ve tarımda makinalaşma olayının da yardımıyla altına hücum eder gibi mer'aya hücum edilmiştir (96).

Burada tekrar edilmesi gereken bir başka nokta da, mer'a topraklarının tahribinde orta ve büyük mülk sahiplerinin birinci derecede bir rol oynamalarıdır. Gerçi fakir köylüler de devlet mer'alarından tarla açmışlar ve bunların dağıtımından faydalanmışlarsa da bunların önemi pek büyük değildir. Oysa orta ve büyük mülk sahipleri yeni edindikleri modern tarım makinaları ile geniş

(95) K. Köylü a.g.e. s. 43.

(96) Mer'alarımızla İlgili Problemler ve Çözüm Yolları, Ziraat Mühendisleri Odası Yayınları, Ankara 1965, s. 12.

devlet mer'alarını sürerek tarlaya çevirmek yeteneğini kazanmışlardır (97).

Soru 44 : Tarımda prodüktivite artışı olmuş mudur?

Yurdumuzda tarımda ilk gelişme, mevcut tarla topraklarından daha fazla verim almak yolunda değil de, mer'a topraklarının tarlaya çevrilmesi yolunda olduğu için yüksek bir prodüktivite artışına raslanmamaktadır. Mer'a toprakları aleyhine olan gelişmenin son evresine yaklaşılmış olduğu kabul edilirse, bundan sonraki gelişmenin birim alandan daha yüksek verim almak yolunda olacağı tahmin edilebilir. Gerçekten de ekim alanının genişlemesi şeklinde olan eğilimin duraklaması bundan sonraki gelişmenin prodüktivitenin artması şeklinde olacağı düşüncesine hak verdirmektedir.

Yurdumuzda en önemli ürünlerden bazılarının hektar başına verimleri aşağıdaki şekilde değişmiştir (98).

	Verim, Hek/kg.			
Yıllar	**Buğday**	**Arpa**	**Tütün**	**Saf pamuk**
1940	928	1.061	914	238
1944	841	857	790	226
1948	1.086	1.186	783	195
1952	1.194	1.379	674	244
1956	872	1.110	662	259
1960	1.097	1.304	734	282
1964	1.054	1.163	711	479
1967	1.250	1.394	615	551

Uzun bir dönem içinde alınmasına rağmen buğday ve arpada çok hafif bir artış görülmektedir. Hububat üreti-

(97) Y. Kanbolat, a.g.e. s. 43.
(98) Tarım İstatistikleri Özeti, 1967, s. 8, 10.

minin ve randımanının yağışlar ile yakın ilgisi olduğu bilinmektedir. Örneğin Orta Anadolu'da bazı bölgelerde kurak yıllarda hektar başına buğday üretimi 400 kiloya kadar düştüğü halde, yağışların bol olduğu yıllarda üretim dört misline, yani 1600 kiloya kadar yükselmiştir (99).

Tütünde hektar başına verimin ise azaldığı görülmektedir. Bunun sebebini tütün tarımında toprak kalitesinin önemli bir rol oynaması ve bu bitkinin ekilmemesi gereken topraklarda bile ekilmesi ile açıklamak mümkündür. Buna karşılık pamukta verimin özellikle son yıllarda küçümsenmeyecek oranda arttığı görülmektedir.

Soru 45 : Tarımda entansite eğiliminin artması ne şekildedir?

Tarımda entansitenin gelişmesi olayı özellikle endüstri ve ticaret bitkilerinin, meyvacılığın ve sebzeciliğin önem kazanmasıyla kendini gösterir. Çünkü bu mahsuller tarımda pazar ekonomisinin hâkimiyetinin belirtileridir. Bu mahsullerin üretimi ile uğraşan çiftçiler doğrudan doğruya pazara bağlanmaktadırlar. İleri ve entansif bir tarım, endüstri ve ticaret bitkilerinin, meyvacılığın ve sebzeciliğin geliştiği bir tarımdır.

Türkiye tarımında 1948 yıllarından sonra görülen hızlı bünye değişikliği şehirleşme akımını hızlandırmıştır. Buna paralel olarak tarımsal maddelere dayanan hafif endüstrinin geliştirilmesi, şehir nüfusunun artan talebi ve devletin yüksek fiyat politikası tarımda entansite eğiliminin artmasına yol açmıştır. Hayvancılığın genel olarak hâlâ ilkelliğini muhafaza etmesine karşılık, memleket tarımında endüstri bitkileri, meyvacılık ve sebzeciliğe doğru bir kayma görmek mümkündür (100).

(99) Halûk Cillov, Türkiye Ekonomisi, İstanbul 1962, s. 181.
(100) Y. Kanbolat, a.g.e. s. 27.

Sanayi ve ticaret bitkilerinin 1927'den beri genel ekim alanı içinde oldukça genişledikleri görülmektedir. Bunların ekilen tarla topraklarına oranı 1927'de %6,37 iken 1964'de %16,03'e yükselmiştir. Genel ekim alanı içindeki bu %10 kadar artışın asıl önemli kısmı 1948 yılından sonra olmuştur. Ekim alanı genişliği 1927'de 280.410 hektar iken 1964'de 2.619.000 hektara yükselmiştir. 1927'de yalnız patates, pancar, soğan, sarmısak, safran, pamuk, keten, susam, tütün, afyon olarak kültür bitkileri tesbit edilmesine karşılık 1964'de tütün, patates, şekerpancarı, kenevir, afyon, anason, pamuk, keten, soğan, sarmısak, bostan, ayçiçeği, susam, yerfıstığı, soya, aspir, kolza olarak 17 kültür bitkisi ele alınmıştır. Bu bakımdan endüstri ve ticaret bitkileri ekim alanı, hem ekim alanı oranı, hem de ekilen bitki sayısı bakımından zenginleşmiştir denilebilir. Endüstri ve ticaret bitkileri ekim alanındaki gelişmeyi son on yıl içinde (1954-1964) ele alacak olursak; 1954'de 1.456.975 hektar olan genel ekim alanının, 1964'de 1.874.842 hektara çıktığını görürüz. Bu devre içindeki artış 417.867 hektar olup, artış oranı %28.68 dir. Ekim alanı oranı olarak en fazla artan bitki şekerpancarıdır. 1954'e nazaran 1964'de şekerpancarı ekim alanı %162,14 artmıştır. Bu şekerpancarının emin ve kârlı bir kazanç kapısı olmasıyla açıklanır (101).

Endüstri ve ticaret bitkileri tarımındaki bu gelişmeleri meyva tarımında da görmek mümkündür. İstatistiklere göre, 20 yıl içinde meyvalıklarda %100 ve meyva üretiminde %200 oranında bir artış olmuştur (102) :

---

(101) Kâzım Köylü, Türkiyede Tarla Arazisini Kullanmamızda Son 37 Senelik Gelişme ve Yeterlilik, A. Ü. Ziraat Fakültesi Yıllığı, 1967, Yıl 17, Fasikül 2. s. 209-211.

(102) Akif Çakman ve Arkadaşları, Türkiye Tarımının Potansiyeli ve Tarım Politikasının Ana Hatları, Türkiye Ziraat Mühendisliği I. Teknik Kongresi, Ankara 1965, s. 34.

Limonda ağaç sayısı	% 200	Üretim	% 1000
Portakalda ağaç sayısı	% 450	»	% 1500
Mandalinada ağaç sayısı	% 350		% 1500
Zeytinde ağaç sayısı	% 100		% 120
Bağlarda bağ alanı	% 90		% 300

Görüldüğü gibi meyva alanlarında ve özellikle meyva verimlerinde önemli bir artış olmuştur.

Sebze tarımı ile ilgili olarak yapılmış istatistikler elimizde yoktur. Fakat şehirleşme akımının sebze tarımını geliştirdiği kabul edilebilir. Birinci ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planlarında sebze tarımının durumu hakkında şu rakamlar verilmektedir (103).

Yıllar	Alan (1000 hektar)	Verim (Kg/Ha)	Üretim (1000 ton)
1963	244	16 700	3410
1967	300	13 333	4000

Alan üzerindeki gelişmeyle küçük bir üretim artışı sağlandığı, fakat verimin düştüğü görülmektedir. Sebze fiyatlarının istikrarsızlığı, pazarlama şartları, ambalaj, taşıma, saklama olanaklarının eksikliği sebze tarımındaki güçlükleri gösterir.

Böylece 1948'den bu yana makinalaşmanın etkisiyle endüstri, meyva ve sebze tarımında görülen gelişme ile entansite eğiliminin arttığı görülmektedir. Genellikle bundan sonraki gelişmenin daha geniş alanda tarım yapmak yerine sulama, iyi tohum, gübreleme ve tarımsal mücadele ve diğer tedbirle daha entansif bir tarım yapma yönünde olacağı kabul edilebilir.

---

(103) Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilâtı, Kalkınma Planı Birinci Beş Yıl, Ankara 1963, s. 152. ve Kalkınma Planı İkinci Beş Yıl, Ankara 1967, s. 324.

Soru 46 : Entansif bir tarımı gösteren sulama, iyi tohum, sun'î gübre ve tarımsal mücadelenin gelişmesi ne şekildedir?

Tarımda pazar ekonomisinin hâkim olması çiftçide kâr zihniyetini doğurarak entansif bir tarıma geçmesini teşvik eder ve sulama, gübreleme, mücadele ve benzeri tedbirlerle birim alandan daha fazla verim almasını zorlar. Memleketimizde bu konularda da kesin rakamlar yoktur. Ancak teknik tedbirlerle daha yoğun bir tarıma doğru genel bir eğilimin varlığını açıkça görmek mümkündür.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında 1962 yılında sulanan alan 1.115.000 hektar olarak tahmin edilmişti (104). İkinci Beş Yıllık Planda ise 1967 yılı için bu alan 1.549.000 hektar olarak tahmin edilmektedir (105). Bizzat Devlet tarafından gerçekleştirilen sulama şebekelerinden başka, çiftçilerin de sulamaya büyük önem verdikleri ve yerüstü ve yeraltı sularından faydalanmaya çalıştıkları görülmektedir. Özellikle imkânları olan orta ve büyük çiftçilerin sulamaya verdikleri önemi sulama vasıtaları sayısındaki artışı kısmen görmek mümkündür (106).

---

(104) Kalkınma Planı, Birinci Beş Yıl, s. 174.

(105) Kalkınma Planı İkinci Beş Yıl, s. 310, 311. Devlet Su İşleri ve Topraksu çalışmalarına göre, memleketimizde teorik olarak sulanabilir ova topraklarının tümü 8 milyon hektardan fazladır. Buna göre işlenen toprakların % 40'ını sulamak imkânı vardır. Ancak su ve toprak kaynaklarının farklı oluşu, yağış miktarı ve toprak özelliklerinden dolayı bu 8 milyon hektarın % 60-70'inin fiilen sulanabileceği tahmin edilmektedir. Halen A.B.D.'de 13 milyon hektar toprak sulandığı ve İtalya'da sulanabilir alanının 6 milyon hektardan ibaret olduğu düşünülürse bu durumun memleketimiz için ne büyük bir avantaj olduğu ortaya çıkar. A. Çakman a.g.m. s. 5.

(106) Tarım İstatistikleri Özeti, 1967, s. 19.

Yıllar	Santrifüj tulumbaları	Motopomp
1952	3.670	4.007
1956	10.028	10.868
1960	11.814	22.557
1964	16.900	45.700
1967	22.860	66.660

Görüldüğü gibi özellikle son yıllarda sulama vasıtalarının sayısında bir artış görülmektedir. Bu, entansif tarım eğiliminin bir belirtisidir.

Özellikle orta ve büyük çiftçilerde tohumluk konusunda da **iyi tohumluğa** karşı ilginin arttığı görülmektedir. Bunlar hububat tohumunu mahsulün en temiz yerinden ayırmakta ve ambarda temiz bir şekilde saklanmaktadırlar. Tohumluk yabancı maddelerle karışık olduğu takdirde selektörden geçirilmekte ve ilâçlanmaktadır. Çiftçiler özellikle endüstri bitkilerinin tohumuna büyük ilgi göstermektedirler. Devlet, sulama işinde olduğu gibi, tohumluk konusunda da çiftçiyi kredi ile desteklemektedir. Ancak yıllık 400 bin ton olan sertifikalı ve kontrollü tohumluk ihtiyacının sadece 100 bin tonu, yani 1/4'ü karşılanabilmektedir. Hububat tohumluğu ihtiyaca cevap vermekten uzaktır. Çeltik, pamuk, şekerpancarı ve ayçiçeği gibi tarımı daha belirli alanlarda yapılan ve nisbeten yüksek gelir getiren ürünlerde ise daha olumlu adımlar atılabilmiştir (107).

Sun'î gübre kullanımı sebzecilik ve endüstri bitkileri tarımında hızlı artış göstermek eğilimindedir. Türkiye'de gübre kullanımının özellikle son yıllarda nasıl hızla arttığını aşağıdaki rakamlardan görmek mümkündür (108).

---

(107) Y. Kanbolat a.g.e. s, 30. A. Çakman, a.g.m. s. 24.

(108) Tarım Bakanlığı, Türkiye Tarımında Gelişme Eğilimi, Ankara 1968, s. 10, Ticaret Gübreleri, Ankara 1968, s. 44.

Yıllar	Kullanım (ton)
1938	1.376
1950	42.103
1955	138.126
1961	217.052
1964	532.000
1967	1.535.278

Tarımsal mücadele bizde geniş çapta doğrudan doğruya devletin ele aldığı bir konudur. Ancak orta ve büyük çiftçilerin de endüstri bitkileri, meyvacılık ve sebzecilikte tarımsal mücadeleye gün geçtikçe ne kadar büyük bir önem verdiklerini ilâç serpme makinaları sayısındaki artıştan açıkça görmek mümkündür (109).

Yıllar	Mayi halinde ilâç serpme makinaları	Toz halinde ilâç serpme makinaları
1953	16.483	3.152
1959	22.926	8.292
1961	20.374	9.700
1963	64.755	21.186
1965	104.300	24.800
1967	134.210	34.610

Görüldüğü gibi özellikle 1960'lardan sonra ilâç serpme makinaları sayısında çok hızlı bir artış olmuştur. 1953 ve 1961 yılları arasında mayi halde ilâç serpme makinaları sayısı 12.891 ve toz halinde ilâç serpme makinaları sayısı 6.548 artmışken bundan sonraki altı yıllık dönemde bu artışlar karşılıklı olarak 104. 826 ve 24.910 olmuştur. Bu da mücadele yoluyla entansif tarımın diğer bir göstergesidir.

Türkiye tarımında genel olarak 1948 yıllarında başlayan entansite eğiliminin 1960 yıllarından itibaren da-

(109) Tarım İstatistikleri Özeti, 1967, s. 19.

ha hızlı bir karakter aldığı görülmektedir. Sulu tarım, sun'î gübre, mücadele aletleri hakkındaki veriler bunu doğrular niteliktedir. Denilebilir ki, genel hatlarıyla Türk tarımı ekim alanını genişletmek aşamasından geçerek birim alan üzerinden daha fazla verim almak yoluna, yani entansif tarıma, girmiştir.

Soru 47 : Tarımdaki bu bünye değişikliğinin kapsamı nedir?

Yukardan beri Türk tarımında orta ve büyük mülklerin nasıl bir bünye değişikliği içinde bulunduğu görülmüştür. Ancak küçük köylü işletmelerinin çoğunlukta bulunduğu yurdumuzda, genel olarak hâlâ, ilkel tarım metotları ve tekniğinin hâkim bulunduğu da bir gerçektir. İşletmelerini modernleştiren orta ve büyük işletmeler, devlet tarafından işletilen tarımsal işletmeler ve endüstri bitkileri, meyvacılık, sebzecilik üzerinde çalışan işletmeler hariç tutulursa, Türkiye tarımsal işletmelerinin ekstansif bir tarzda üretimde bulundukları söylenebilir. Yurdumuzda tarımsal üretimde hâkim unsur tabiat olup, sermaye noksanlığı görülmekte ve iş unsuru işletmelerin ihtiyacından daha fazla miktarda bulunmaktadır (110). Orta ve büyük işletmelerin tarımsal tekniklerinin ilerlemesine rağmen, gerekli sermayeden yoksun küçük köylü işletmelerinin en ilkel metotlarla üretimde bulundukları görülmektedir.

Toprakların işlenme durumuna genel bir bakış bu geriliği hemen gösterir durumdadır. Yurdumuzda işlenen 23.836.000 hektar tarla toprağının hâlâ 18.212.000 hek-

(110) Fethi Açıl, Ziraat İşletmelerimiz ve Özellikleri, A. Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları 138. Ankara 1958, s. 32.

tarı hayvanla ve 5.624.000 hektarı traktörle işlenmektedir. Bu durum işlenen toraklarımızın %80'ine yakın kısmında ilkel bir tarımın uygulandığını gösterir. Çift hayvanları sayısı 1947'de 2.393.868 iken devamlı olarak artmaya devam etmekte olup bugün sayıları 2.659.567'ye varmıştır. Karasaban sayısı ise yıllardır 2 milyon civarında dolaşmaktadır (111).

Burada yurdumuzun en önemli toprak çeşidi olan tarla topraklarının kullanılışı üzerinde de durmak gerekir. Tarla topraklarımızın genel topraklara oranı 1927'de %8.56 iken bugün %30.55'e ulaşmıştır. Bu oran tarla topraklarının genel toprak varlığımız içindeki önemini bize kısmen bildirmekte ise de bu alanın her yıl belirli miktarının ekilmediği ve **nadasa** bırakıldığı da bilinmektedir. Faydalanılan gerçek tarla toprağı miktarı, nadas yapılan toprağın toplam tarla toprakları miktarından çıkarılarak kalan kısmıdır. İstatistiklere göre her yıl nadasa bırakılan tarla toprakları, genel tarla topraklarının **üçte birinden** biraz daha fazladır. Nadas alanı bazan ekilen toprakların %37'sini bulmaktadır. Ekilen tarla topraklarının artmasına karşılık nadasa bırakılan toprakların miktarı da artmaktadır. Ve üçte bir oranı 1927 yılından beri değişmeden devam edip gelmektedir. Genel ekim alanının 4 misli artmasına karşılık nadas da dört misli büyümüştür. Tarla toprağı ihtiyacı, daha önceleri görüldüğü gibi, mer'a ve çayır topraklarından tamamlanmış ve nadas yapılan alan ile ekilen alan aynı oranı devam ettirmişlerdir. Bu olay tarla tarımında topraktan değişmeyen bir faydalanma sisteminin süregeldiğini göstermektedir. Yurdun her tarafında durumun aynı olduğu söylenebilir. Burada yurdun her tarafında nadasın gerekli olup olmadığı sorusu akla gelmektedir. Eksik yağış miktarın-

(111) Tarım İstatistikleri Özeti, 1967, s. 7-19.

dan kolayca faydalanma isteği ile yapılan nadas bölgeleri istisna edilirse, toprağa gübre verilerek zenginleştirme olanakları olan yerlerde nadası bırakmak problemi üzerinde durulmalıdır. Bu şekilde ekilecek tarla topraklarımızın hiç olmazsa yapılan nadas alanının üçte ikisi kadar artabileceği tahmin edilmektedir (112).

Sun'î gübre kullanılması daha çok hububat işletmelerinden daha ileri bir tarım tekniği uygulayan endüstri bitkileri ile meyva ve sebze işletmelerinde görülür. Tarım işletmelerinin çoğunda **çiftlik gübresinin** ise, toprağa verilmeyerek, yakacak ihtiyacını karşılayacak başka madde bulunmadığından, yakacak olarak kullanıldığı bilinen gerçeklerdendir. Çiftlik gübresinin %80 kadarının yakıt olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir. Tarımsal mücadele de özellikle endüstri bitkileri, meyva ve sebze işletmelerinde uygulanmakta olup, diğer işletmelerde zararlılarla mücadele yapılmamaktadır (113).

Bu durumda Türk tarımını, yapılan gelişmelere rağmen henüz, «kara öküz, saban ve rahmet karakterize etmektedir» (114).

Soru 48 : Küçük köylü işletmelerinin ilkel bir şekilde üretimde bulunduğunu gösteren başka bir kıstas var mıdır?

Vardır. Bu da sermaye durumudur. Yani küçük köylü işletmelerinde sermayenin, özellikle **müstecir sermayesi** denilen sermayenin azlığıdır. A. Ü. Ziraat Fakültesi,

---

(112) K. Köylü. Türkiyede Tarla Arazisinin... s. 204, 205.

(113) F. Açıl, a.g.e. s. 34, A. Çakman, a.g.m. s. 23.

(114) Y. Kanbolat'ın 1966 yılı Tarım Bakanlığı Bütçesi üzerine yaptığı adı geçen konuşmasından.

Ziraî Ekonomi ve İşletmecilik Kürsüsünce yapılan işletme analizi sonuçlarına göre 1963 yılında Balâ ve Keskin'de 578 küçük tarımsal işletmede sermaye durumunu gösteren aşağıdaki tablodan bu işletmelerdeki ekstansif çalışma tarzının nedenlerini açıkça görmek mümkündür (115).

Sermaye çeşitleri	Ortalama değer (lira)	Toplam sermayeye oranı (%)
Toprak sermayesi	52.103.80	68.66
Toprak ıslahı sermayesi	32.23	0.04
Bina sermayesi	7.335.16	9.67
Nebat sermayesi	1.407.00	1.85
Hayvan sermayesi	4.049.37	5.34
Alet ve makina sermayesi	2.508.25	3.30
Ev eşyası sermayesi	4.574.85	6.03
Yardımcı maddeler sermayesi	3.365.88	4.43
Para mevcudu	508.67	0.67
TOPLAM	75.885.23	100.00

Görüldüğü gibi toprak sermayesi, yani çıplak toprak değeri, sermaye grupları içinde %68'e varan bir oranla en yüksek payı almaktadır. Makina ve alet sermayesinin azlığı, tarımın en ilkel vasıtalarla yapıldığını göstermektedir. Ayrıca tohumluk, kimyevî gübre, hayvan yemi, mücadele ilâçları ve benzeri maddeleri gösteren yardımcı maddeler sermayesi ve para mevcudunun azlığı da küçük işletmelerimizin entansiteden ne kadar uzak çalıştıklarını belirtir. Bunların az ve yetersiz olması iş ve alan prodüktivitesinin düşüklüğüne yol açar ve işletmenin ilkel olarak çalıştığını gösterir. Oysa, örneğin Kolombiya vadisindeki küçük tarım işletmelerinde kabul edilen stan-

(115) Fethi Açıl, Türkiye Tarımında Sermaye ve Sorunları, Türkiye Ziraat Mühendisliği, I. Teknik Kongresi, Ankara 1965, s. 13-15.

dartlara göre, toprak değerinin toplam sermayeye oranının %27 ve işletme sermayesinin (burada hayvan, alet ve makine, yardımcı maddeler, para) %42 olması gerekmektedir. Yurdumuzda ise bunun tersine bir durum vardır ve bundan dolayı da, küçük tarımsal işletmelerimizin verimliliği ve sonuçta rantabiliteleri düşüktür.

Soru 49 : Yurdumuzdaki tarım tekniğinin yabancı ülkelerde uygulanan teknik karşısındaki seviyesi nedir?

Tarım tekniği bakımından, yurdumuzda hâkim olan ilkellik, yabancı ülkelerle yapılacak bir mukayese sonucu daha açık olarak görülebilir. Aşağıda entansif bir tarımın gerekleri olan traktör, sulama, sun'î gübre gibi araç ve gereçlerin kullanımı bakımından çeşitli ülkelerle ilgili rakamlar bizde uygulanan ekstansif tarımın açık göstergeleridir (116).

Ülkeler	Bir traktöre düşen dönüm miktarı
İsviçre	67
Hollanda	95
Belçika	161
Danimarka	186
İsrail	432
Yunanistan	1361
Türkiye	5044

(116) Rakamlar Y. Kanbolat tarafından zikredilmiştir. Yukarda adı geçen 1966 yılı bütçe konuşmasından.

Ülkeler	Tarımsal toprakların sulanabilen miktarı (%)
İsrail	35
Irak	32
Lübnan	27
Yunanistan	11,3
Suriye	7,5
Türkiye	5,7

Ülkeler	Dönüme kullanılan sun'î gübre miktarı(kg.)
Hollanda	56,3
Belçika	53,3
İsviçre	28,6
İsrail	8,5
Yunanistan	5,7
Türkiye	2,5

Şüphesiz bu ilkel tarım tekniği dolayısıyle de verim çok düşük olmaktadır:

Ülkeler	Dönümden alınan buğday miktarı (kg.)
Hollanda	420
Belçika	377
Danimarka	367
İsviçre	288
İsveç	261
Mısır	259
Yunanistan	148
Türkiye	91-127

Toprak ürünlerinin üretiminde görülen bu ilkellik, hayvancılık kesiminde daha derin ve yaygındır. Genellikle hayvancılığımız hâlâ göçebe hayvancılığının ilkelliği içerisindedir. Şüphesiz bu ilkellik halkımızın besleme durumunu da belirleyecektir.

Soru 50 : Bu ilkel tarım tekniği karşısında halkımızın besleme durumu nedir?

Genellikle normal bir beslenme için günde kişi başına en az 2300-2700 kalori ve 20-30 gr. hayvansal protein tüketilmesi kabul edilmektedir. Türkiye'de 1963/64 yılında kişi başına düşen kalori miktarı 2840 tahmin edilmektedir. Buna bakıp halkımızın normal bir beslenme düzeyinde olduğunu sanmak büyük hatadır. Çünkü bu kalorinin %71,5'i hububattan alınmıştır. Günde 91 gıam alman protein miktarının ise 16 gramı hayvansal ve 75 gramı bitkiseldir. Yani alman porteinin %82.4'ü bitkisel, %17,6'sı hayvansaldır. Bu durum örneğin Kuzey Amerika ve Batı Avrupada tamamiyle tersinedir. Yani buralarda alınan hayvansal protein, bitkisel proteinden çoktur. Bu durum halkımızın karnını hububattan doyurduğunu ve hayvansal ürünleri pek az tükettiğini göstermektedir.

Bu beslenme durumunu Keskin ilçesi tarım işletmelerinde yapılan bir araştırma da doğrulamaktadır. Keskin'de ele alınan tarım işletmelerinde, köylülerin aldıkları protein miktarının %81.40'ının bitkisel ve %18.60'ının hayvansal olduğu tesbit edilmiştir (117).

Bu beslenme durumu halkımızın mutlak anlamıyle **aç** olduğunu göstermektedir.

---

(117) Ahmet Erkuş, Keskin İlçesi Ziraat İşletmelerinde Gelir ve Beslenme Durumu, Doktora tezi, Ankara 1968, Teksir, s. 97 ve 103.

V. BÖLÜM

HAYVANCILIK VE MER'ALARIN DURUMU

Soru 51 : Hayvancılığın önemi nedir?

Millî gelirin %42'sini veren tarım kesiminin bitkisel üretimden sonra en önemli gelirini hayvancılık verir. Hayvancılığın tarım mahsulleri içindeki payı 1/3 civarındadır. Bu miktar millî gelir toplamının 1/8'i kadardır. Ancak bu orana çift hayvanlarının millî gelirde gösterilmeyen **işgücü** değerlerini de eklersek, hayvanların bütün millî gelirin %16'sını verdiklerini tahmin edebiliriz. Bitkisel üretimin düşük veya yüksek olmasına göre, hayvansal ürünlerin tarım gelirleri içindeki oranı azalıp çoğalmaktadır. Ancak uzun yılların ortalaması alınırsa bunun %30 oranında olduğu görülür (118).

Bu oran Batı ülkelerine kıyasla çok düşüktür. Gerçekten 1958 istatistiklerine göre; hayvansal ürünlerin, bütün tarımsal ürünler içindeki değeri Batı Almanya'da %74, B. Britanya'da %82, Belçika'da %74, Danimarka'da %87, Hollanda'da %77, Fransa'da %67, İtalya'da %48, Yunanistan'da %32'dir. Bu rakamlardan anlaşıl-

---

(118) Cemil Çalgüner, Türkiyede Hayvancılığın Önemi ve İnkişaf Çareleri, A. Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları, 136, Ankara 1958, s. 12 Ömer Tarman, Yembitkileri Çayır ve Mer'a Kültürünün, Türkiyenin Bugünkü ve Yarınki Varlığı Bakımından Önemleri, A. Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları, 313, Ankara 1968, s. 10, 11.

maktadır ki hayvansal ürünlerin değeri tarımsal ürünlerimizin içinde oldukça önemli bir yer tutmasına rağmen gerekli seviyede bulunmaktan uzaktır. Bunun sebebi yurdumuzda uygulanan pek geri hayvancılık sistemidir. Yoksa yurdumuzdaki hayvan sayısının azlığından değildir. Gerçekten bizdeki sığır ve koyun sayısı yukarda sayılan ülkelerdekinin hepsinden daha çoktur. Fakat hayvan başına et ve süt verimleri çok düşüktür. Örneğin 1961 rakamlarına göre, yalnız bizdeki kadar sığır popülasyonundan Batı Almanya 20 milyon ton süt elde etmektedir. Bizde koyun ve keçiler de sağıldıkları halde tüm süt üretimi iyimser bir tahminle sadece 4 milyon ton kadardır. Yine Batı Almanya bizim bütün hayvanlarımızdan ürettiğimiz etin 2,5 mislini yalnız sığırlarından üretmektedir (119).

Yurdumuzda koyun ve sığır sayısı durmadan artarak gittiği halde hayvansal ürünlerimizin değeri pek düşük kalmaktadır. Bu artış on yıllık aralıklarla aşağıdaki gibidir (120).

	Hayvan Sayısı	
Yıllar	**Koyun**	**Sığır**
1947	24.579.866	9.800.919
1957	29.209.029	12.064.139
1967	35.878.000	14.165.000

Bunlara bugün sayıları 15.200.000'i bulan kıl keçi ve 5.459.000'i bulan tiftik keçileri de eklenirse hayvan varlığımızın sayıca önemi görülür. Hayvan varlığımızın diğer karakteristik noktası da küçük baş hayvanların hâkim olmasıdır.

(119) Türkiye Hayvancılığı ve Problemleri, Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara, 1964, s. 9.

(120) Tarım İstatistikleri Özeti 1967, s. 15.

Soru 50 : Hayvancılığımızın işletme durumu nasıldır?

Yurdumuzun hayvancılığı bugün hâlâ çok ilkel bir işletme sistemine dayanmaktadır. Modern ve entansif bir hayvancılığa dayanan ahır işletmeciliği hemen yok denecek kadar azdır. Denilebilir ki, hayvancılığımız henüz göçebe hayvancılığının ilkel işletme şeklini aşamamıştır.

Türkiye'de hayvanlar iklim şartlarının elverdiği ölçüde mer'ada gezer ve yılda aldığı besinlerin %64-74'ünü bu yem kaynağı ile anızlardan toplar. İklim şartlarının dışarda gezmelerine imkân olmadığı zamanlarda ise hayvanlar, samanla ve toplanabildiği kadar kuru ot, diken besi ve başka yemlerle doyurulurlar (121).

Bu durumda bizde hayvan beslemesi geniş çapta tabiî mer'alardan üretilen yeme dayanmaktadır. Yani mer'alarımız hayvan besleme bakımından en önemli tabiî kaynaklarımızdır. Ve mer'alar ve çayırlar bugün yurt topraklarının %36'sını kapsarlar. Bu kadar geniş ve hayvan beslemesinde bu kadar önemli yeri olan mer'alarımızın hukukî durumları ise çok ilginçtir.

Soru 53 : Mer'alarımız hangi hukukî hükümlere tâbidirler?

Bugün yurdumuzda mer'aların hukukî durumlarını düzenleyen yürürlükteki mevzuat çok eski ve yetersizdir. Medenî Kanun mer'alarm hukukî durumlarını ayrıntılarıyla düzenleyen özel hükümleri kapsamaktadır. Ger-

(121) Ö. Tarman, a.g.e. s. 10.

çekten Medenî Kanunun 641'inci maddesinde, «Sahipsiz şeyler ile menfaatı umuma ait olan mallar devletin hüküm ve tasarrufu altındadır» denmektedir. Ve kamuya ait malların işletilmesi ve kullanılması hakkında özel hükümlerin konulacağı öngörülmektedir. İşte mer'alar, yaylak ve kışlaklar da bu mallar kategorisine girmektedirler. Ancak Medenî Kanunun kabulünden bu yana 42 yıl geçtiği halde bu özel mevzuat hâlâ çıkarılamamıştır.

Bu durumda 864 sayılı Tatbikat Kanunun 43'üncü maddesine dayanılarak, mer'a, yaylak ve kışlaklar hakkında, daha önceleri gördüğümüz, Osmanlı Devleti zamanından kalma 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi hükümleri bugün hâlâ uygulanagelmektedir (122). Arazi Kanunnamesine göre ise mer'a, yaylak ve kışlaklar metrûk toprakların (bugünkü anlamıyla kamu topraklarının) ikinci kategorisi içine girerler. Bu tip toprakların özelliği ise bunların rakabesinin (çıplak mülkiyet, kuru mülkiyet) devlete ait olması, yararlanma hakkının (intifa hakkının) ise belirli köy veya kasaba halkına **tahsis** olunmasıdır. Yani bir mer'a kendisine tahsis edilmiş olan köy halkı, bunun mülkiyetine değil sadece yararlanma hakkına sahiptir. Bu yararlanma hakkı o yerin tahsis edildiği amaca uygun ve tamamen bununla kayıtlı bir haktır. Bunun için de mer'aların niteliği değiştirilemez. Örneğin mer'a toprağı sürülüp tarla, bağ veya bahçe haline getirilemez (123).

Bu âmir hükme rağmen, özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra yurdumuza makinalı tarımın da girmesiyle mer'alarm özellikle orta ve büyük mülk sahipleri tarafından ne kadar geniş ölçülerde tahrip edildikleri-

(122) Bak. Soru 28.
(123) B. Köprülü, a.g.e. s. 73, 74.

ne daha önceleri de değinmiştik. İstatistiklere göre 1948 yılından bu yana sürülerek tarla haline çevrilen mer'a topraklarının genişliği 12 milyon hektar kadardır (124). Bu da bize ekonomik hayatın yürürlükteki kanunlara rağmen kendi hükümlerini yürüttüğünün başka açık bir delilidir.

Soru 54 : Bu durumda mer'alarımızın hukukî durumları nasıldır?

Bir yere hukukî bakımdan mer'a denilebilmesi için o yerin tarımsal açıdan otlak ve yaylıma elverişli olması yetmez. Aynı zamanda o yerin üzerinde mülkiyet veya egemenlik hakkına sahip olan bir makam tarafından bir köy veya kasaba halkına **tahsis** edilmiş olması da gereklidir. Böyle bir tahsisin varlığı bir vesika ile gösterilemiyorsa o yerin mer'alık niteliği tanıklarla da ispat olunabilir. Burada eski hukukumuzdaki, «Kadîm kıdemi olunabilir. Burada eski hukukmuzdaki, «Kadîm kıdemi üzere terkolunur» kuralından hareket edilir. Kadîm, başlangıcı bilinemeyecek kadar eski zamanlar demektir. Bu şekilde bir mer'adan bir köy halkının kadîmden beri faydalandığı ispat edilirse, o köy halkına o mer'adan yararlanma hakkı tanınır.

Köy halkının mer'alar üzerindeki hakkı, bir mülkiyet hakkı değil, sadece bir yararlanma hakkıdır. Bundan dolayı da mer'aların hukukî durumları, diğer topraklardan farklı bazı özellikler gösterirler. Mer'alar başka kişilere temlik edilemezler. Yani köy halkı üzerinde yararlanma hakkı bulunan mer'ayı başka kişilere kısmen veya tamamen, satamaz, devredemez. Gene mer'adan rakabesi devlete ait olduğundan Medenî Kanunun

(124) Bak. Soru 43.

639'uncu maddesine dayanılarak bu topraklar üzerinde kazandırıcı yıllanma (iktisabî zaman aşımı) iddiasında bulunulamaz. Yani mer'alar üzerinde zilyedlik iddiaları dinlenmez ve kazandırıcı yıllanma yürümez. Mer'alar üzerinde mülkiyetin kısmen veya tamamen devrini ifade eden hibe veya sulh yoluyla tasarruflar da mümkün değildir. Mer'alar kamu mallarından olduğundan tescile de tâbi değillerdir. Bu kural Medenî Kanunun 912'inci maddesine de uygundur. Son olarak kabul edilen 766 sayılı Yeni Tapulama Kanununun 35. maddesinde de, yaylak ve kışlak gibi yerlerin sınırlandırılmasının tescil niteliğinde olmadığı belirtilmiştir. Bir mer'a iki veya daha çok köye tahsis edilebilir. Bu durumda her köyün mer'a üzerindeki hakkı, iştirak halinde yararlanma esasları üzerinden yürütülür. Yani her köyün kendi hayvanlarını o mer'anın her köşesinde otlatmak hakları vardır. Arazi Kanununnamesinin 100. maddesine göre, bir mer'ada köy veya kasaba halkı eskiden beri ne kadar hayvan otlatmakta iseler, bu hayvanların döllerini de aynı mer'ada otlatabilirler. Ancak ot ihtiyacını güçleştirecek şekilde dışardan hayvan getirip otlatamazlar. Diğer yandan mer'aların rakabesi devlete ait olduğundan bunların kamulaştırılmaları da söz konusu olamaz (125).

Görüldüğü gibi mer'alar hakkında Medenî Kanunun söylediği özel hükümlerin çıkartılmaması yüzünden, bu konuda hâlâ Arazi Kanunnamesinin hükümleri uygulanmaktadır. Ancak kanun koyucu çeşitli vesilelerle de başka kanunlarda bu konuyla ilgili hükümler koymak zorunluluğunu duymuştur. Bunlar arasında özellikle 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun bazı madde-

---

(125) Mer'aların hukukî nitelikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bak. M. Zerrin Akgün, Mer'a Hukuku, Ankara 1964, s. 28-47, Ş. Berki, a.g.e. s. 103-111, V. Sevig, a.g.e. s. 247-256.

lerini değiştiren 5618 sayılı kanunun ek 3, 4, 5 ve 6. maddelerini söylemek yerinde olur. Ek 6. maddede, «Köy, kasaba veya şehir halkının münferiden veya müştereken faydalanmalarına terkolunan mer'a ve yaylaklar özel mülkiyet konusu olamazlar» diyerek mer'alar üzerinde özel mülkiyet kurulamayacağını bir kere daha teyit etmektedir.

Çok kısa olarak özetlenen mer'alarımızın bugünkü hukukî durumları bunların günlük deyimiyle **ortamalı** niteliğinde olmaları ile karakterize olmaktadır.

Soru 55 : Mer'aların ortamalı olmalarının sonuçları nelerdir?

Mer'aları hukukî bakımdan karakterize eden ortamalı olma nitelikleri, onların geniş ölçüde tahribinde ve korunmaları ve ıslahları için hiçbir tedbir alınmamasında çok önemli bir etken olmaktadır. Sürü sahipleri bu **ortamalı** mer'aların bakımı veya ıslâhı için hiç bir tedbir almadan, onlardan azamî faydayı sağlamak yoluna gitmektedirler.

Mer'aların bugünkü verim durumu çok düşük olup, sürü sahiplerinin ortamalı mer'adan faydalanmaları modern teknikle hiç bağdaşmayan bir şekilde olmaktadır. İstatistiklerimizde mer'a olarak gösterilen alanların yarıya yakın bir kısmının gerçekte otlatma için kullanılamayacak bir derecede tahrip edilmiş bulunduğu ileri sürülmektedir. Mer'alarımızda hemen daima çok erken ve ağır bir otlatma uygulanmaktadır. Devamlı ve ağır otlatma mer'adaki en iyi bitki soyunu ortadan kaldırmaktadır. Otlatmanın bitkiler henüz genç ve fide halinde iken yapılması, bunların mahvolmasına ve yeteri kadar ürün vermemesine sebep olmaktadır. Otlatma aynı

zamanda mer'anın kaldıramayacağı sayıda hayvan ile yaptırılmaktadır. Böylece mer'alarımız çıplaklaşmakta ve erozyonun kötü etkilerine maruz bırakılmaktadır. Mer'a topraklarının azalmasına karşılık hayvan varlığının da durmadan arttığına yukarda değinilmişti. Gerçi bununla hayvancılığın gerilediğini söylemek de mümkün değildir. Mutlak mer'a toprağı olmayan mer'aların tarla toprağına çevrilmesi hayvancılığın gerilemesine sebep olacak bir faktör değildir. Tersine tarla toprağı hayvan yemi üretimi için de kullanılacağından tarla tarımı arttıkça hayvancılık da miktar ve nitelik bakımından gelişir. Mer'aların sürülmesi, hayvancılığı geriletmekten çok, geri kalan alanların tahribinin üzerindeki hayvan sayısının artmasıyla ve erken ve ağır otlatmayla daha da hızlanması bakımından önem kazanmaktadır (126).

Mer'aların ortamalı olma nitelikleri, böylece, gerekli olan korunma ve ıslah tedbirlerinin alınmasına engel olduğu gibi, gerçek hayatta büyük sürü sahiplerinin mer'alardan diledikleri şekilde faydalanmaları sonucunu doğurmaktadır. Verimli mülk topraklar tamamiyle bitkisel üretime, kamuya ait topraklar ise hayvansal üretime ayrılmış bir durumdadır. Bizde fiilen her işletme dilediği kadar hayvanını mer'ada otlatabilmektedir. Bu durumdan hayvanı çok olan işletmeler daha fazla ve fakir çiftçiler ise daha az faydalanmaktadırlar (127). Böylece mer'aların ortamalı olmaları büyük sürü sahiplerinin işine yaramakta ve bunlar mer'aların korunması ve ıslahı için hiç bir gayret göstermeden, onlara diledikle-

(126) Şahabettin Elçi, Dağ ve Orman Köylerinin Mer'a Sorunları ve Çözüm Yolları, Türkiye Tabiatını Koruma Cemiyeti V. Semineri, Ankara, 1968, s. 2. Mer'alarımızla İlgili Problemler ve Çözüm Yolları, Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara 1965, s. 8-14, K. Köylü, a.g.e. s. 43.

(127) F. Açıl, a.g.e. s. 18.

ri gibi tasarruf etmektedirler. Bu durum özellikle hayvancılığın hâkim olduğu Doğu ve Güneydoğu Anadoluda büyük sürü sahiplerinin hayvancılığa dayanan ilkel bir ağalık sistemini sürdürüp gitmelerine sebep olmaktadır. Öyle ki bunlar bazı yerlerde tarlaya çevrilmesi daha ekonomik olacak verimli mer'a topraklarının bile sürülmesine engel olmaktadırlar.

Soru 56 : Mer'aların durumlarının düzeltilmesi için alınacak hukukî tedbir nedir?

Görülüyor ki, bir yüzyıldan fazla bir zaman önce konulan yürürlükteki mevzuat bu mevzuata uygun olarak yüksek mahkemelerce alman kararlarla beliren içtihat (128) bugünkü ekonomik ve sosyal ihtiyaçlara cevap vermekten çok uzak bulunmaktadır. Esasen bu mevzuat gerçek hayatla da ilgisini çok geniş ölçüde yitirmiş ve karşı uygulama yukarda da belirtildiği gibi pek büyük oranlara varmıştır.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında da, mer'aların bugünkü bozuk durumlarında hukukî statülerinin büyük rol oynadığının kabul edildiği görülmektedir. Gerçekten alınacak tedbirler arasında, çıkarılacak bir Mer'a Kanununda mer'alardan kimlerin ne şekilde ve hangi şartlarla yararlanacağının açık olarak belirtileceği; kamu ve ortamalı mer'alardan yararlanmada, sürü sahiplerinin en çok sürü sayısının sınırlandırılacağı öngörülmektedir (129).

İkinci Beş Yıllık Planda da mer'alar konusunda alınacak tedbirler arasında hukukî tedbirlere yer verilmek-

(128) Bu içtihatlar için bak. M. Akgün, a.g.e. s. 119 vd.
(129) Kalkınma Planı Birinci Beş Yıl. s. 181.

tedir. Ancak artık bir Mer'a Kanununun çıkarılmasından söz açılmadan, mer'aların ıslah, bakım, kullanım haklarının düzenlenmesi gibi yollarla en uygun kullanımı sağlayacak tedbirlerin alınacağı ve özellikle mer'adan faydalanma haklarının düzenlenmesine öncelik verileceği söylenerek konu geçiştirilmektedir (130).

Bugün mer'alarımızın mülkiyet durumu ile ilgili olarak alınacak en köklü tedbir, yapılacak bir toprak reformuyla, bunların mülkiyetlerinin fakir hayvan üreticilerine devri olacaktır. Mer'aların bu yoksul köylülere dağıtımı ile mülkiyet durumlarındaki bu köklü değişiklik, hem hayvancılığın yaygın olduğu bölgelerde büyük sürü sahiplerinin hâkimiyetine son vererek bu yerlerdeki ilkel bir ağalığa dayanan sistemi değiştirmiş olacak ve hem de mer'aları tahripten kurtararak onları gerekli bakım ve ıslah olanaklarına kavuşturmuş olacaktır.

Gerçekten de özellikle büyük sürü sahiplerinin karşılıksız yararlanmalarına bırakılan mer'alar yoksul hayvan üreticileri arasında dağıtılınca, bunlar tapusu ile sahip oldukları mer'alarma bakım için en büyük çabayı göstereceklerdir. Büyük sürü sahiplerinin mer'aların bakımı yolunda yarattıkları olumsuz ekonomik ve sosyal ortam da bunların tasfiyesiyle ortadan kalkacaktır.

Sarfettiği emeğin ve paranın gene kendisine çıkar sağlayacağına inanan fakir çiftçi, kendi mer'asını da bilgisi ve görgüsü oranında en doğru bir şekilde kullanacak ve olanakları ölçüsünde onu daha verimli bir hale sokacaktır. Hiç bir hayvan yetiştiricisinin tapuyla sahip olduğu mer'asını tahrip edeceği ve onu fena kullanacağı düşünülemez. Kendi özel mülkü olunca, çiftçi tıpkı tarlası, bağı veya bahçesi gibi, hayvanlarına yem üreten

(130) Kalkınma Planı İkinci Beş Yıl. s. 335.

bir kaynak olarak mer'ayı da şüphesiz en iyi bir şekilde değerlendirmenin yollarını arayacak ve bulacaktır. Bu durum yem bitkileri tarımını geliştireceği gibi, ekonomik olan yerde tarla tarımına geçmeyi de teşvik edecektir. Özet olarak mer'aların yoksul hayvan üreticilerine dağıtımı ilkel ağalık sistemine son vereceği gibi, mer'aların ıslahını ve bakımını sağlayacak ve daha ileri bir tarımın uygulanmasına da imkân verecektir (131).

Bundan dolayı, büyük sürü sahiplerinin hâkimiyetine ve ilkel ağalık sistemine son vermek, daha ileri bir hayvancılık ve tarıma geçerek hayvansal üretimi arttırmak, mer'aların bakım ve ıslahını gerçekleştirmek için, yapılacak bir toprak reformuyla beraber, mer'aların mülkiyetinin yoksul hayvan üreticilerine devri gerekmektedir.

(131) Bak. Türkiye Hayvancılığı... s. 27 ve Mer'alarımızla İlgili Problemler... s. 17.

VI. BÖLÜM

TOPRAK MÜLKİYETİNİN DAĞILIMI

Soru 57 : Tarımdaki mülkiyet düzeni nasıldır?

Köydeki ekonomik ve sosyal ilişkileri en iyi bir şekilde anlatacak gösterge şüphesiz tarımda aslî üretim aracı olan toprağa sahip olma durumudur. Bu bakımdan büyük köylü kütlelerinin yoksulluğunun bir nedeni daha önceleri değinilen küçük köylü işletmelerinde uygulanan ilkel tarım tekniği ise (132), bundan da daha önemli olan diğer nedeni, mülkiyet düzenindeki adaletsiz durumdur. Bundan dolayı tarımdaki mülkiyet düzenini yakından görmek gereği vardır. Bu nedenle aşağıda bu mülkiyet durumunu gösteren, çeşitli kaynaklardaki bazı istatistikî bilgileri görmekte yarar vardır.

Soru 58 : 1952 yılında yapılan anketlere göre durum nasıldı?

Türkiyede tarımsal yapı üzerinde ilk ciddî ve ayrıntılı araştırma 1950 yılında İstatistik Genel Müdürlüğü tarafından yapılmıştır. Aynı kurum 1952 yılı sonbahar anketinde köylerdeki çiftçi ailelerinin işledikleri toprak genişliklerine göre durumlarını aşağıdaki tablodan gö-

(132) Bak. Soru 47-49.

İşletme alanı (Dönüm)	Aile sayısı	Oranı (%)	İşlenen alan (Hektar)	Oran (%)	Bir aileye (Dönüm)
1— 20	772.800	30.57	836.100	4.30	10
21— 50	797.400	31.54	2.789.820	14.34	35
51—100	552.000	21.84	4.011.960	20.62	70
101—200	259.800	10.29	3.756.900	19.31	140
201—500	107.400	4.25	3.231.660	16.62	300
501 ve fazlası	38.400	1.51	4.825.500	24.81	1260
	2.527.800	100.00	19.451.940	100.00	

rülen şekilde tesbit etmiştir (133). Bu tabloda Türkiyedeki adaletsiz toprak dağılımı açık olarak görülmektedir. Orta ve büyük işletmeleri gösteren ve toplam ailelerin ancak %1,5 ğu olan aileler ekilen toprakların 1/4'ini işletmektedirler. Bunların karşısında %98,5 aile de geriye kalan %75 topraklara sahiptirler. Bunların içinde de 100 dönümden aşağı küçük işletmeler bütün ailelerin hemen %84'ünü teşkil ettiği halde toprakların ancak %40 kadarını işlemektedirler.

Ayrıca 1950 tarım sayımı sonuçlarına göre 410.000 köylü ailesi tarım işçiliği ile, 47.716 aile yalnız hayvan yetiştirmekle geçinmekte ve 89.694 aile de tamamen topraksız bulunmaktadır. Bu durumda o devirde Türkiyedeki topraksız ailelerin toplamı 547.410 olarak tahmin edilebilir (134).

Soru : 59 Tarımsal İşletmelerdeki temerküz eğilimi nasıldır?

Ekonomik hayattaki genel eğilime uygun olarak Türkiyede tarımsal işletmelerde, özellikle makinalı tarımın

(133) İstatistik Umum Müdürlüğü, 1950 Ziraat Sayımı Neticeleri, Ankara 1956, s. 124.

(134) Y. Kanbolat, a.g.e. s. 33-35.

uygulanmasıyle temerküz hareketinin hızlandığı görülmektedir. Elimizdeki rakamlar biraz eski olmakla beraber bu temerküz eğilimini göstermektedir. Siyasal Bilgiler Fakültesi tarafından 1952 yılında tertip edilen bir ankette, işletme büyüklüğünde gayet net, mülk toprak büyüklüğünde de bundan hafif olmakla beraber gene bir temerküz eğilimi olduğu görülmektedir (135).

Yıllar	Ortalama işletme büyüklüğü endeksi (1948=100)	Mülk topraklar endeksi (1948=100)
1948	100	100
1949	103	101
1950	111	103
1951	119	104
1952	131	106

Görüldüğü gibi mülk topraklarda satın alma yoluyla gerçekleştirilen temerküz hızı, işletme büyüklüklerindeki temerküz temposundan çok daha yavaştır. Bu durum makina sahibi çiftçilerin işledikleri alanı, daha çok kiracılık veya ortakçılık yoluyla sağladıkları topraklarla genişlettiklerini göstermektedir.

Makinalaşmanın hızlanmasiyle işletme genişliklerinin daha da artarak orta ve büyük işletmelerin sayıca yükseldiğine muhakkak olarak bakılabilir. Öbür yandan nüfus artışıyle küçük tarımsal işletmeler de sayıca ve toplam işletmelerdeki oran bakımından artmıştır (136).

Soru 60 : 1963 tarım sayımı sonuçlarına göre mülkiyet durumu nasıldır?

---

(135) Türkiye'de Ziraî Makinalaşma, Siyasal Bilgiler Fak. Yayınları No. 39-21, Ankara 1954, s. 96-98.

(136) F. Açıl a.g.e. s. 10.

Türkiye'de ikinci büyük ve ayrıntılı tarım sayımı 1963 yılında yapılmıştır. Fakat maalesef bu tarım sayımı sonuçları güvenilir olmaktan uzaktır. Ve geçen sayımla mukayese olanakları vermemektedir (137). Örneğin 1963 yılı istatistiklerine göre Türkiyede ekilen topraklar bağ-bahçe dahil 27.156.000 hektar olarak gösterilmesine karşılık, 1963 genel tarım sayımı örnekleme sonuçlarına göre bu miktar 17.142.000 hektar olarak gösterilmektedir. Yani örnekleme sonuçlarına 10 milyon hektarı aşan toprak sokulmamıştır. Diğer bir deyimle ekili toprakların %37'si sayım sonuçları dışında kalmaktadır.

Bütün bu eksikliklerine ve güvenilmezliğine rağmen bu sayımda da toprak dağılımının adaletsizliğini görmek mümkündür. Gerçekten bu istatistiklerde 100 dönüme kadar toprak sahibi olan aileler şöyle gösterilmektedir (138).

İşletme Genişlikleri	Aile Sayısı	Toplam Çiftçi ailelerine oram %
Topraksız İşletmeler	308.899	8.8
1— 20	1.268.818	36.1
21— 50	863.470	24.6
51—100	561.732	16.0
	3.002.919	85.5

Tablodan görüleceği gibi çiftçi ailelerinin %85,5'inin toprakları 100 dönümden aşağıdır. Çiftçi ailelerinin %8.8'inin hiç toprağı yoktur ve %36'sının toprakları ise

(137) Bu sayım F. A. O. nun tavsiyelerinden yararlanarak ve A. I. D. den gelen uzmanların patronajı altında yapılmış ve tam bir skandalla sonuçlanmıştır. Sayımın sonuçlarını gösteren ilk kitap basılıp dağıtıldıktan sonra alelacele toplattırılmış, daha sonra herhalde bazı düzeltmelerle yeniden basılmıştır.

(138) Başbakanlık Devlet İstatistikleri Enstitüsü, 1963, Genel Tarım Sayımı Örnekleme Sonuçları, Yayım No. 477, Ankara 1965, s. 6.

1 ilâ 20 dönüm arasındadır. Bu oranlar büyük köylü kütlesinin ne kadar yoksul bir durumda bulunduğunu göstermeye yeter.

Buna karşılık çiftçi ailelerinin sadece %0,45'ini teşkil eden 15.352 aile 500 dönümün üstündeki toprakları işlemektedirler. Bunların işledikleri alanın alt sınırı 1.844.432 ile 3.488.636 hektar arasında gösterilmektedir. Bu üst sınırı gerçeğe daha yakın kabul edersek çiftçi ailelerinin çok küçük bir kısmının yurt topraklarının ne kadar büyük bir kısmına sahip oldukları anlaşılır.

Yukarda söylenen hatalarından ve eksikliklerinden dolayı 1963 tarım sayımını 1952'deki ile mukayese etmek ve temerküz eğilimini çıkarmak maalesef mümkün olamamaktadır.

Soru 61 : Köylerimizin dağılım şekli ve orman köylerinin durumu nasıldır?

Yurdumuzdaki köylerin dağılımı ve bu köylerde yaşayan nüfus hakkındaki rakamların incelenmesi bu konuda aydınlatıcıdır. Köylerin yerleşimi bakımmdan orman köylerinin durumu gayet ilginçtir. İkinci Kalkınma Planına göre, mevcut köylerin 13270'i orman köyü olarak kabul edilmektedir. Bu tür köylerin %37'sidir. Orman köylerinin 5020'si 2,5 milyon nüfusu barındıran orman içi köyü, 8250'si de toplu tarım toprakları ormanla bitişik olan orman kenarı köyleridir. Bunlar da 4,5 milyon nüfusu barındırmaktadırlar. Böylece, toplam köy nüfusunun yaklaşık olarak %30'u orman içi ve kenarında yaşamaktadır. Bu köylerin %38'inin bulundukları yerlerde kalkındırılmaları mümkün görülmemektedir (139).

(139) Kalkınma Planı İkinci Beş Yıl, s. 245.

Görüldüğü gibi köylerimizin ve köylü nüfusumuzun büyük bir kısmı orman içinde veya kenarında barınmaktadır. Yurdumuzdaki ormanlar ise genellikle engebeli yerlerde bulunmaktadır ve buradaki topraklar kıraç olup verimleri düşüktür. Böylece büyük bir köylü kütlesi geçim olanakları çok kıt olan en fakir köylüler arasında yer almaktadır. Bunların başlıca geçim kaynakları ormanı tahrip ile oradan yakacak ve yapı malzemesi sağlamak olmaktadır. Dağ köylüleri için orman, dar ve kıraç toprakların kendilerine sağlayamadığı bir geçim kaynağı olmaktadır. Onun için bizde orman suçları daima önemli oranlara vararak devam etmiştir. Bunlar ormandan toprak kazanmak için çıkarılan yangınlar, kaçak odun kesme ve kaçak hayvan otlatma suçlarıdır.

Esasen yurdumuzdaki dağ ve orman köylerinde hayvancılık çok önemli bir yer tutar. Orman köylerinin gelirinin büyük bir kısmı hayvancılıktan gelmektedir. Onun için orman köylerinin sorunlarını hayvancılık sorunları ile birlikte ele almak gerektir (140).

Dağ köylülerinin ormanları tahrip etmesinin ve ormandan toprak açma, izinsiz kesim, kaçak otlatma ve orman yangınlarının asıl sebebi bu köylülerin pek yoksul olmasıdır. Kaldı ki bu bölgeler içinde de hayvan otlatmağa ve barındırmaya elverişli çok yerler vardır. Bu yerlerden faydalanmak, buralarda yetişen bitkileri gereği gibi değerlendirmek zorunluluğu vardır. Ormanı korumak, bazan ileriye sürüldüğü gibi, buralara hiç hayvan sokmamakla, buralardan hayvanı tamamen kaldırmakla çözümlenemez. Buralardan hayvanı tamamen kaldırmak, büyük bir ekonomik zarar olabileceği gibi, bu-

(140) Bak. V. Bölüm.

günkü sosyal ve ekonomik yerleşme durumunda da imkânsızdır (141).

Türkiye hızla sanayileşmedikçe ve ileriki bölümlerde anlatılacağı üzere köklü bir toprak reformu gerçekleştirilmedikçe, kıraç ve dar topraklar üzerine sıkışmış yoksul dağ köylülerinin, geçimlerini sağlayabilmek için orman tahriplerinin önüne geçilemez. Orman meselemizin çözümü palyatif tedbirlerde değil, hızlı sanayileşmede ve köklü bir toprak reformundadır.

Burada başka bir noktayı belirtmekte de yarar vardır. Türkiyenin orman varlığı çok az ve verim gayet düşüktür. Bu bakımdan ormanlarımızın yurt kalkınmasında öncülük yapması ve ihracat bakımından önemli gelirler sağlaması beklenilemez. Ormanlarımızın fakir bünyeli olması bir özel işletmecilik konusu olmaları ihtimalini de ortadan kaldırmaktadır. Çünkü, bilindiği gibi, özel teşebbüs kendi karakteri gereği daima daha fazla gelir peşinde koşar. Bunların bozuk ormanlara yatırım yapmasını beklemek boş bir hayal olur. Ormanların, gerek erozyon ve gerek su düzeni ile olan sıkı ilişkileri gözönünde tutulursa, bunların işletilmesinden Devletten başkası düşünülemez. Ormanların yurt ekonomisi bakımından büyük önemi ve faydası düşünülürse ve bugünkü kıt ve fakir bünyeleri gözönüne alınırsa, burada kamu yararının söz konusu olduğu açıkça anlaşılır. Bu durumda yurdumuzda ormanlarımız için özel sektör işletmeciliği asla söz konusu olamaz. Ormanlarımızın niteliği, Devlet İşletmeciliğinin kendiliğinden zorunlu kılmaktadır (142).

---

(141) Mehmet Sandıkçıoğlu, Türkiyede Dağ ve Orman Köylerinin Hayvancılık Sorunları, Türkiye Tabiatını Koruma Cemiyeti V. Semineri, s. 3, 4.

(142) Y. Kanbolat. 1967 Yılında Millet Meclisinde İkinci Beş Yıllık Plan Üzerine yaptığı konuşma. Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 2, Toplantı 2, Cilt 19, 1967, s. 503.

Soru 62 : Mülkiyet dağılımındaki dengesizliğin en keskin olarak gözüktüğü yerler nereleridir?

Köylerimizin ve köylü nüfusumuzun büyük bir kısmının ormanlık ve dağlık bölgelerde bulunmasına karşılık, bereketli ova toprakları tenha olup, mülkiyet dağılımındaki en büyük dengesizlik bu durumlarda gözükmektedir.

Yurdumuzun en bereketli iki ovası üzerinde yapılan araştırmalar bu hükmü doğrulamaktadır. Örneğin Çukurova'da 156.000 çiftçi ailesini içine alan bir ankette, 2800 ailenin işlenen topraklarının %50'sini, geri kalan 153.200 ailenin de diğer yarısını işledikleri anlaşılmaktadır (143). Devlet Su İşlerinin Amik ovası üzerinde 1960 yılında yaptığı bir araştırmada ise, ailelerin mülk toprak genişliğine göre dağılışları aşağıdaki gibi tesbit edilmiştir (144).

Genişlik (Dönüm)	Aile sayısı	Toplam ailelere oranı %	Toplam mülk topraklara oranı %
1— 20	1195	27.0	3.4
21— 50	2128	48.1	11.3
51—100	363	8.2	4.4
101—200	266	6.0	6.2
201—500	230	5.2	12.6
500 den büyük	243	5.5	62.1
	4425	100.0	100.0

Tablodan görüldüğü gibi mülk dağılımındaki dengesizlik çok büyüktür. Tüm ailelerin sadece %5,5'i, bü-

(143) Sami Küçük, Tarım Çıkmazı, Cumhuriyet Gazetesi, 11 Mayıs 1967.

(144) Amik Ovası, Ziraî Ekonomi Raporu, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1961, s. 20.

tün toprakların %62'sine sahiptirler. Bunun karşısında ailelerin %75'i, toprakların ancak %14.7'sini işletmektedirler.

Bu durum yurdumuzda bereketli ova topraklarının belirli birkaç mülk sahibinin elinde toplandığını ve köylü nüfusunun büyük kısmının verimsiz ve kıraç olan engebeli ve dağlık bölgelere sürüldüğünü göstermektedir.

Soru 63 : Köy Envanter Etüdlerine göre topraksız aileler ne kadardır?

Köy İşleri Bakanlığının 1964 yılından beri yayınladığı Köy Envanter Etüdlerinde topraksız ailelerin durumu ile ilgili olarak verilen rakamlar çok ilginçtir. Şimdiye kadar yayımlanan ve 43 İlde toprakla uğraşan ailelerin durumlarını gösteren kitaptaki toplam rakamlar aşağıdaki gibidir (145).

		Hiç Topraksız Aileler				
Genel aile adedi	Çiftçi ailesi adedi	Ortakçı	Kiracı	Tar. işçisi	Toplam	%
2.452.034	2.391.574	61.494	8141	679.939	749.574	31.8

Bu 43 ilimizde hiç topraksız aileler altında toplanan ortakçı, kiracı ve tarım işçilerinin toplam ailelerin yaklaşık olarak %32'sini kapsadığı görülüyor. Bunların %90'ı ise tarım işçileridir. Bu durumda 1963 sayımında bütün Türkiye için verilen 308.899 hiç topraksız aile rakamının çok üstünde olduğumuz anlaşılmaktadır.

---

(145) Köy Envanter Etüdleri, Köy İşleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 1963-1967. 43 İle ait 29 numaralı tablolardaki rakamların toplamı.

Bu illerimizin bazılarında topraksız ailelerin oranı ise çok daha yüksektir. Örneğin bu oran Mardin'de %40.8, Diyarbakır'da %46,8, Siirt'te %42, Urfa,da %53, 'Çankırı'da %35,6, Erzincan'da %38,2'dir.

Soru 64 : Toprak mülkiyet düzeni bakımından tipik feodal kalıntısı ilişkiler en keskin olarak hangi bölgelerde gözükmektedir?

Feodal kalıntısı toprak ilişkilerinin en keskin biçimde göründüğü yerlerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri olduğu bilinmektedir. Köy Envanter Etüdlerinde çeşitli iller hakkında verilen bilgiler bu hususu doğrulamaktadır. Aşağıda bu illerimizden bazılarında köy topraklarının kimlere ait olduğu görülmektedir (146).

		Köy topraklarının aidiyeti			
İli	**Köy sayısı**	**Köy halkına**	**Bir kişiye**	**Bir aileye**	**Sülâleye**
Bingöl	325	314	7	—	6
Muş	366	350	7	6	3
Van	546	535	11	—	—
Tunceli	414	368	12	34	—
Ağrı	544	514	16	4	10
Hatay	371	321	2	35	13
Mardin	708	617	25	46	20
Erzurum	1039	981	10	4	44
Diyarbakır	663	593	32	29	9
Elazığ	587	568	4	2	13
Siirt	469	437	11	17	4
Urfa	644	521	51	40	32
Gaziantep	572	476	38	27	31
Sivas	1281	1277	1	2	1
Erzincan	559	554	2	2	1
Maraş	491	486	1	1	3

(146) Aynı kaynak. 31 numaralı tablolardan çıkarılmıştır.

Görüldüğü gibi bu bölgelerde tipik bir feodal kalıntısı düzen hâkim olup, bazı kişiler, aileler veya sülâleler birçok köylere birden sahiptirler. Buralardaki toprak ilişkilerinin 1932 yıllarında Erzincan Valisi Ali Kemali Bey tarafından anlatılan şeklinden pek farklı olmadığı anlaşılmaktadır: «İptida kuvvet ile etrafındakilere tahakküm eden reis, yaşanılan muhitteki araziyi hemen kâmilen kendi uhdesine geçirmiştir. Araziyi akraba ve taalûkatına işletir. Aşiret efradından araziye muhtaç olanlar, ziraatle geçinmek isteyenler, ya aşiret muhitinden uzaklaşmaya yahut arazisinden bir miktarını isticar için reise müracaata mecbur olmuşlardır. Arazinin ekilebilecek kısımları, hemen umumiyetle beylerin, ağaların, aşiret reislerinin eline geçmiş olduğu için halk ekseriyetle ne bir eve ne de bir parça toprağa maliktir. Ağanın, beyin, aşiret reisinin mezraa denilen arazisinde birer in tarzında yaptırmış olduğu kulübeye maraba namı ile sığınır. Bütün mülkü altına serdiği bir çul, kırık bir testi, birkaç odun parçasıdır. Kursağına yufkadan ve katıktan başka birşey girmez. Üstübaşı liyme liymedir. Çıplak, aç ve haristir... Urfa'da ve Urfa'ya komşu vilâyetlerde köyler heyeti umumiyesiyle eşraf ve ağniyanın batapu malıdır. Eşraftan en fakirinin üç dört köyü vardır. Otuz kırk köye sahip ve köyün bütün varidatını toplayan ağniya mevcuttur. Köylü, emeğinin semeresinden ancak yaşamasını pek noksan olarak temin eden bir kısmını alır. Mütebaki kısmı mal sahibi olan eşraf ve ağniyaya aittir» (147).

Soru 65 : Tarım kesiminde gelir dağılımı nasıldır?

(147) İ. Husrev, a.g.e. s. 176, 177.

Yukarıda çeşitli kaynaklardan ve istatistiklerden yurdumuzda toprak dağılımındaki dengesizliği gördük. Aslî üretim aracı olan toprak dağılımındaki bu dengesizlik gelir dağılımında da büyük bir adaletsizliğin sebebi olmakta ve geniş köylü kütlelerinin yoksulluğu sonucunu doğurmaktadır.

Bu yoksulluğu Devlet Planlama Teşkilâtının «Gelir Dağılımı Araştırması 1963» adlı raporundan açıkça görmek mümkündür. Devlet Planlama Teşkilâtının bu araştırmasında tarım kesimindeki aileler beş eşit gruba ayrılmış ve bunların her birine düşen toprak ve gelir yüzdeleri aşağıdaki gibi gösterilmiştir (148).

Aile beşte bir dilimleri		İşlenen Toprak dağılımı yüzdesi	Her bir gruba düşen gelir yüzdesi
Alt	702.800	1.50	7.0
Alt Orta	702.800	5.00	10.5
Orta	702.800	11.50	14.5
Üst Orta	702.800	20.50	22.0
Üst	702.800	61.50	46.0
	3.514.000	100.00	100.0

Görüldüğü gibi en üst dilimdeki beşte bir aile tarım kesimindeki toprakların %61.50'sine sahip olup gelirin de yarısına yakın kısmını almaktadır. Buna karşılık tarım kesimindeki ailelerin %60'ı toprakların %80'ine sahip olup gelirin de ancak %32'sini alabilmektedirler. Görülüyor ki gelir dağılımındaki bu önemli eşitsizliği yaratan temel faktör, toprak dağılımındaki dengesizliktir. Toprağın belli ellerde temerküzünün son 10 yılda (1952-1963) bir miktar arttığı veya hiç olmazsa bir

(148) Devlet Planlama Teşkilâtı, Gelir Dağılımı Araştırması 1963.

azalma göstermediği raporda açıklanmaktadır. Bu gözlemlere dayanarak, dağıtımcı uygulamalara gidilmediği takdirde, gelecek on yıllık devrede, Türkiye'de gelir dağılımının şimdikinden de adaletsiz bir şekil alacağı sonucuna varılmaktadır.

Soru 66 : Tarımsal mahsul fiyatlarının küçük mülk sahiplerine yeterli bir gelir sağlaması gerekmez mi?

Kapitalist bir ekonomide tarım mahsulleri fiyatlarının, kiracıya; toprak sahibine rantı ödemeyi, işçilerin ücretlerini ödemeyi ve bundan başka ortalama bir kâr getirmeyi sağlayacak bir seviyede teşekkül etmesi gerektiğini giriş kısmında belirtmiştik (149). Aksi halde kapitalist müşteşebbisler sermayelerini tarıma yatırmazlar.

Teorik olarak pazardaki fiyatların kapitalist kiracı ile küçük mülk sahibi için aynı olduğu kabul edilirse, eğer üretim şartları aynı ise, tarım mahsulleri fiyatlarının küçük mülk sahiplerine oldukça rehahlı bir hayat seviyesi sağlamaya imkân verdiği düşünülebilir. Gerçekten küçük mülk sahibinin mahsulünün fiyatında şu unsurların bulunması gerekir: 1. emeğinin karşılığı (ücret), 2. ortalama kâr, 3. toprak sahibi sıfatile kendisine gelen toprak rantı.

Fakat gerçek tamamen başkadır. Çünkü bir kere küçük mülk sahibinin, üretim şartları, kapitalist kiracıdan çok daha kötüdür. Büyük işletmelerin mal oluş fiyatları, sermayeden yoksun küçük işletmelerinkinden çok daha düşüktür. Ayrıca küçük mülk sahipleri daha

(149) Bak soru 5.

kötü toprakları daha ilkel vasıtalarla işlemek zorundadırlar. Oysa bu topraklar müteşebbisler tarafından işletilen ve kapitalist pazardaki fiyatları tayin eden en az iyi topraklardan daha kötü olabilir. Böylece pazarda teşekkül eden fiyat, bazı küçük mülk sahiplerinin, kâr ve rant şöyle dursun, normal bir ücreti karşılayan bir para almalarına bile imkân vermez. Ve köylünün sımsıkı sarıldığı küçük tarlası, ücretini nasıl çıkaracağını düşündüğü bir yerden başka bir şey olmaz.

Kaldı ki bugün hükümetlerin uyguladığı fiyat politikasıyla da, bu teorik pazar fiyatı tam olarak gerçekleşmekten uzaktır. Hele tarım kesimindeki aracıların hâkimiyeti, küçük mülk sahipleri için bu teorik pazar fiyatını erişilmesi çok uzak bir hayal yapmaktadır.

Tarımda gelir dağılımındaki adaletsizlik, hükümetler tarafından uygulanan tarımsal fiyat politikasıyla daha da derinleştirilmektedir. Yurdumuzdaki tarımsal fiyat politikası bunun açık örneğini vermektedir.

Soru 67 : Uygulanan fiyat politikasıyla gelir dağılımındaki adaletsizlik nasıl daha da çok artmaktadır?

Türkiye'de tarım kesimindeki gelir artışları, büyük köylü kütlelerinin hayat seviyelerini yükselteceğine, sanayicileri, tüccarları, tefecileri ve hattâ yabancı ülkelerdeki alıcı ve satıcıları besleyen, onlara gittikçe artan kârlar sağlayan bir kaynak olmaktadır. Çünkü yukarda açıklanan ve küçük mülk sahipleri aleyhine olan teorik fiyat mekanizması dahi yürümemektedir. Alıcının sınırlı, satıcının da milyonları bulduğu bünyesi hileli bir pazarda köylünün kendi mahsulünü değer fiyatı ile hiç bir zaman satamayacağı bir gerçektir. Gerçekten borsalarda teşek-

kül eden fiyatlar, Türk köylüsü ile doğrudan doğruya ilgisi olmayan fiyatlardır. Köylüyü ilgilendiren fiyat, onun ürününü elden çıkarttığı fiilî fiyattır. Bu fiyat ise borsalardaki fiyatın çok altındadır. Ve siyasî iktidarın bu ticarî hileye katıldığı oranda da fiyatlar düşmektedir. Onun için tarım kesimindeki gelir artışlarından çiftçi faydalanamamakta ve gerçek artışlar, aracı ve tefecilerin zimmetine geçmektedir.

Bugün yurdumuzda tarım mahsulleri ve özellikle endüstri bitkileri için, önemli olan temel unsur fiyattır. Türk tarımının geleneksel üretim yollarından kurtulup, modern araçları kullanır duruma gelmesinin ve hızlı bir teknolojik gelişme sağlamasının bir yolu da, köylünün kendi ürününü değer fiyatına satmasıdır. Oysa köylümüz, aracıların, tefecilerin elinde oyuncak olup, değil ürününü değeri fiyatına satmak, emeğinin karşılığını bile alamayacak bir duruma düşmüştür. Pek çok köylünün mahsulünü daha tarlada iken tüccar ve tefecilere kaptırdığı, herkesin bildiği bir gerçektir. Böylece devletin destek alımı yapmadığı ve yoksul köylüleri aracı ve tefecilerle başbaşa bıraktığı bünyesi hileli bir pazarda, büyük çiftçi kitlesi artan tarımsal gelirlerin gittikçe daha düşük bir oranını almaktadır. Toprak mülkiyeti sisteminin doğurduğu dengesiz gelir dağılımı, bu şekilde tarımsal fiyat politikasıyla daha da artmaktadır.

Diğer yandan tarımsal araç ve gereçlerin artan fiyatları da, hem çiftçinin hayat seviyesini düşüren bir unsur olmakta, hem de, tarımımızın modernleşmesini tehdit eder bir nitelik almaktadır. Fiyatlar yüksek olduğu sürece tarımsal araç ve gereçler çiftçilere kolaylıkla intikal edemez. Bundan dolayı tarım kesimindeki girdilerde fiyat önemli bir unsurdur. Entansif bir tarıma geçebilmek için, tarımsal araç ve gereçlerin, iyi tohumluğun, ticarî gübrenin, mücadele ilâçlarının v.b. köylüye intikal

edebilmesi için ucuz olmaları gerekmektedir (150).

Soru 68 : Tarım İşçilerinin durumu nedir?

Tarımda makinalaşma hareketi önemli bir sermayeyi ve geniş toprakları gerektirdiğinden, bir yandan işletmelerin büyümesine diğer yandan monokültüre imkân verir. Tarımda işletmelerin büyümesi, yani temerküz olayı, bir kısım ortakçı ve kiracıların ve hattâ küçük mülk sahiplerinin topraktan kovulması demektir. Böylece büyük işletme ve özellikle endüstri bitkileri alanındaki monokültür geniş tarım işçileri kütlelerinin varlığını gerektirir. Buna göre makinalaşma hareketi tarımda bir kısım nüfusu işsiz bırakırken, diğer yandan da tarımsal nüfus için yeni iş alanları yaratır. Ancak teknik gelişmenin tarımda kapattığı iş alanı, açtığından daima fazladır. Çünkü makina, tarımda belirli bir alan için ihtiyaç duyulan işgücü miktarını mutlak olarak azaltır. Onun için bütün ülkelerde tarımsal nüfus, şehir nüfusu lehine gerek nisbî ve gerek mutlak anlamda azalmak eğilimindedir. Bizde de 1948 yılından beri hızlı makinalaşmanın köylerde yarattığı işsizlik, yoğun bir şehirleşme akımına sebep olmuştur. Ancak şehre göçemeyen bir kısım tarımsal nüfus da, işletme temerküzü ve gelişen endüstri bitkileri sayesinde hayatını işçi olarak kazanmak imkânını bulmuştur (151).

Böylece makinalaşma ve temerküz sonucu köyden kovulan tarımsal nüfusun bir kısmı bir iş ümidiyle şe-

---

(150) Y. Kanbolat'ın 1967 Tarım Bakanlığı bütçesi üzerine yaptığı konuşma. Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 2, Toplantı 2, cilt 14 1967, s. 219-223.

(151) Y. Kanbolat, a.g.e. s. 58.

hirlerin gecekondularını doldururken, bir kısmı da ücretli işçi olarak emek güçlerini satmak durumunda kalmışlardır. Bu olay tarımsal nüfusun büyük bir hareketliliğine sebep olmuştur. Yeni ekim alanlarının açılması ve entansif tarımın uygulanmasiyle, bir yandan tarım işçisi talebi artarken, diğer yandan birçok kiracı, ortakçı ve küçük mülk sahiplerinin işledikleri topraktan kovulmalarıyla bu talebi karşılayacak büyük bir işçi kütlesi de doğmuştur. Bu büyük işçi kütleleri gerek tarım bölgeleri arasında, gerekse tarım bölgelerinden şehirlere doğru akmaktadırlar. Ancak emek arzının talepten çok olmasından ötürü bunların büyük bir kısmının bir gizli işsiz kütlesi teşkil ettiği de bilinmektedir.

Soru 69 : Kaç türlü tarım işçisi vardır?

Tarım işçileri, ücretli işçi olmak bakımından şüphesiz tek bir kitle halinde ele alınabilirler. Ancak bunları çeşitli yönlerden sınıflandırmak mümkündür. Bunların içine tarım işinin özelliği de gözönüne alınarak yapılacak en önemli tasnif, tarım işçilerinin işletmede devamlı veya geçici bir süre için bulunmalarıdır. Böylece tarım işçileri devamlı veya geçici olarak ikiye ayrılırlar. Daimî işçiler, en aşağı bir üretim peryodu veya yılı işletmede bulunurlar. Geçici işçiler ise, işletmede yıl içinde belirli bir süre çalışırlar. Bu süre işin azamî haddine çıktığı zamandır (152).

Yurdumuzda daimî tarım işçilerinin en karakteristik olanları yıllıkçılardır. Bunlar çeşitli bölgelerde çeşitli şekillerde adlandırılırlar. Bazı yerlerde bunlara **hizmetkâr, çiftçi, yanaşma, bekâr, çoban** başka yerlerde

(152) K. Köylü, a.g.e. s. 324, 325.

de **kâhya, uşak, ev uşağı, tutma, beylik, azap** v.b. adlar verilir. Adlar değişik olmakla beraber hepsi aynı kavramı göstermektedirler. Yıllıkçıların iş sözleşme süresi genellikle bir yıldır. Ancak bunların altı aylık olanları da vardır. Hattâ mevsimlere göre beş veya yedi aylık olanlara da rastlanır. Yurdumuzda tarım işletmelerinde devamlı işçilerin önemi büyük olup, işletmenin asıl ağırlığı bu kategorideki işçilerin omuzlarına yüklenmiştir. Köylü işletmelerinde ve daha büyük işletmelerde asıl işi yapan ve düzenleyen başlıca işçiler bunlardır. Bu işçiler büyük çapta usta işçiler arasına girerler (153).

Geçici veya mevsimlik işçiler ise, tarım işlerinin yoğun bulunduğu zamanlarda bir bölgeden başka bir bölgeye giden tarım işçileridir. Bu gibi işçiler bizde özellikle endüstri bitkilerinin yetiştirildiği ve ilkbahar ve yaz aylarında büyük bir işgücü talep eden Çukurova ve Ege bölgelerinde büyük önem taşımaktadır. Çukurova'ya Nisan, Mayıs, Haziran, aylarında pamuk çapası için, Ağustos ve Eylül aylarında ise pamuk toplaması için komşu bölgelerden her yıl kütleler halinde mevsimlik işçi gelir. Ege bölgesine de zeytin toplanmasında, üzüm kesmesinde, tütün dikmede, çapada, kırıp düzmede ve pamuk çapalamada çalışmak üzere gene kütleler halinde mevsimlik işçi gelir.

Mevsimlik işçiler çalışma şartları, süreleri ve ücret bakımından en kötü koşullar içinde bulunurlar. Bunların durumlarını daha da ağırlaştıran diğer bir neden, iş bulmalarında, iş yerlerine getirilmelerinde ve işverenlerle aralarındaki her türlü ilişkilerde **aracıların** rol oynamasıdır. Bu aracılara Çukurovada **elçi,** Egede **dayıbaşı** denilmekte ve bunlar mevsimlik işçilerin işleriyle il-

(153) Cemil Çalgüner, Türkiyede Ziraat İşçileri. Ankara 1943, s. 36-38.

gili konularda kesin bir hâkimiyet sahibi olmaktadırlar (154).

Soru 70 : Tarım işçilerinin sayıları ne kadardır?

Tarım işçilerinin kesin sayısı, ne kadarının daimî, ne kadarının mevsimlik işçi olduğuna dair mevcut kaynaklardan kesin bilgiler çıkarmak mümkün değildir.

İstatistik yıllıklarında tarım ve hayvancılıkta, 15 ve daha yukarı yaşlarda ücretli olarak çalışanların sayısı 1955 yılı için 228.568 ve 1960 yılı için 651.800 olarak verilmektedir (155). Bunları devamlı tarım işçileri olarak kabul etmek zorunluluğu vardır. Sonuçları gerçeğe daha yakın olmak gereken Köy Envanter Etüdlerine göre ise sadece 43 ildeki tarım işçisi aile sayısı 679.939'dur. Bu rakam da herhalde daimî tarım işçilerini göstermektedir.

Bunların yanında mevsimlik tarım işçilerinin de çok büyük bir yekûn tuttuğu bilinmektedir. 1950 tarım sayımında kazanç için giden işçiler başlığı altında toplanan 741.400 işçinin büyük kısmının mevsimlik tarım işçisi olduğu kabul edilebilir (156). O günden bu yana ise bunların sayılarının çok daha arttığı muhakkatır.

İşte sayılarını kesin olarak bilemediğimiz, fakat herhalde milyonlarla ifade olunabilecek bu tarım işçileri eski 3008 sayılı İş Kanununun kapsamı dışında bırakılmıştı. Son olarak yürürlüğe giren 931 sayılı yeni

(154) Mevsimlik işçilerin çalışma şartları bakımından Fikret Otyam'ın ilginç röportajına bak. Can pazarı, Cumhuriyet Gazetesi, 13-27 Ekim 1968.

(155) Türkiye İstatistik Yıllığı 1964/65, Yayın No. 510, s. 81, 82.

(156) Y. Kanbolat, a.g.e. s. 59.

İş Kanunu da bu alanda eski uygulamayı benimseyerek 5. maddesinin 2. fıkrasında tarım işlerini kapsamı dışında tutmuştur. Böylece büyük tarım işçileri kütleleri her türlü sosyal haktan ve himayeden yoksun tarımdaki büyük işverenlerin ve aracıların sınırsız sömürülerine terkedilmişlerdir.

Soru 71 : Tarımsal işletmelerin hukukî şekilleri nelerdir?

Simiand «Tarım üretim rejimlerinin karakteri yalnız insanlar arasındaki ilişkiler değil, fakat aynı zamanda ve belki daha önemli olarak insanlar arasında toprakla ilgili ilişkiler ve toprak üzerindeki haklardır» diyor. Yani tarımsal üretim sürecinde toprağı işleyen insanın bu toprak üzerindeki hakkı ve üretimden dolayı insanlar arasında doğan hukukî ilişkilerin hayatî bir önemi vardır.

Modern zamanlarda bu hukukî ilişkiler kendilerini başlıca üç şekil altında gösterirler. Birincisi işletmecinin işlediği toprağa doğrudan doğruya sahip olması şeklidir. Yani toprağı işleyen mülk sahibidir. Buna **zatî işletmecilik** de diyoruz. İkincisi işletmecinin toprağın sadece kiracısı olması halidir. Bu durumda **kiracı,** toprak sahibine toprağını kullanmasına karşılık **götürü** olarak nakdî veya aynî bir ücret öder. Üçüncüsü toprağı işleyen kimsenin toprak sahibine mahsulün **belirli bir yüzdesini** vermesi şeklidir. Bu son durum da **ortakçılık** halidir (157). Şüphesiz bu şekillere bir de **kollektif** veya **kooperatif** işletme şekillerini eklemek gerekir.

Bir ülkede bu işletme şekillerinin nisbî önemi ve o

(157) Pierre Fromont, Economie Rurale, Paris 1958, s. 410.

işletme şekilleriyle işlenen toprakların genişliği, o ülke tarımındaki üretim şekilleri hakkında geniş fikir verir. Bundan dolayı yurdumuzda toprak tasarruf tiplerini görmekte yarar vardır. Burada karakteri bilinen doğrudan doğruya işletmecilik bir yana bırakılarak, özellikle ortakçılık ve kiracılık üzerinde durulmakta fayda görülmüştür.

Soru 72 : Ortakçılık ve kiracılıkla işletme şekillerinin yurdumuzdaki önemi nedir?

1950 tarım sayımı sonuçlarına göre Türkiye'de 2.322.391 çiftçi ailesinin toprağa tasarruf şekli aşağıdaki gibidir (158).

Toprak tasarruf tipleri	Aile sayısı	Oran %
Mal sahibi	1.686.143	72.60
Yarı mal sahibi	498.838	21.48
Kiracı	14.815	0.64
Çeşitli tipteki ortakçılar	74.879	3.22
Yalnız hayvan yetiştiren	47.716	2.06
Genel Toplam	2.322.391	100.00

Tablodan ortakçılıkla işletme şeklinin Türkiye'de doğrudan işletmecilikten sonra en yaygın bir işletme şekli olduğu görülmektedir. Kiracılık ise istisnaî bir işletme şekli olarak gözükmektedir. Ancak gerçekte kiracılık ve ortakçılık oranları daha yüksektir. Çünkü, tabloda yarı mal sahibi olarak gösterilen 498.838 aile de gerçekte toprağı yetmeyerek başkalarının yanında kiracılık ve ortakçılık yapan kimselerdir. Böylece kiracı ve ortakçıların sayılarının 588.532'ye ve bütün köylü ailelerine oran-

(158) 1950 Ziraat Sayımı Neticeleri, s. 122.

larının da %3.86'dan %25.34'e çıktığı görülür. Demek ki ortakçı ve kiracılar tüm köylü ailelerinin 1/4'ini teşkil etmektedirler.

1963 Genel Tarım Sayımı Örnekleme Sonuçlarında ise, bu istatistiklerin daha önceleri değinilen bütün hata ve tutarsızlıklarına rağmen, ortakçı ve kiracıların sayılarında bir artış görmek mümkündür (159).

Kiracılık yapan aileler	93.518
Ortakçılık yapan aileler	636.879
	730.397

Böylece 1950 ile 1963 yılları arasında kiracılık ve ortakçılıkla geçimini sağlayan yoksul çiftçi ailelerinin sayısı 588.532'den 730.397'ye çıkmıştır. Yani 13 yılda ortakçı ve kiracı aileler sayısı 141.865 miktarında artmıştır.

Soru 73 : Bu ortakçı ve kiracıların durumları nasıldır?

Çiftçi ailelerinin önemli bir kısmını kapsayan bu ortakçı ve kiracılar bugün hiç bir kanunî ve hukukî garantileri olmadan başkalarının toprakları üzerinde çalışmaktadırlar. Yurdumuzda toprak sahibi ile ortakçı ve kiracı arasındaki bağlar, tamamen **irade serbestisi** kuralına tâbi tutulmuş ve kanun koyucu bu konuda Borçlar Kanunundaki hâsılat kirasına dair hükümleri yeter görmüştür. En önemli meseleler; ortakçının ve kiracmın hakları, sözleşme süresi, kira bedeli veya ortakçılık payı v.b. tamamen bölgesel geleneklere ve iki tarafın anlaşmasına

(159) 1963 Genel Tarım Sayımı Örnekleme Sonuçları s. 6, 7.

bırakılmıştır. Ortakçı ve kiracının sözleşme şartlarını toprak sahibi ile eşit bir şekilde tartışamayacağı düşünülürse, bu irade serbestisi prensibinin ortakçı ve kiracı aleyhine çalışacağı aşikârdır.

Kiracı ve ortakçı olarak çalışan üretici, bazan bütün bir yıllık tarımsal faaliyetinin ürününü, kira bedeli ve borçlarına karşılık toprak sahibine verir ve yeniden ağır şartlar altında borçlanarak geçimini sağlamak zorunda kalır. Yurdumuzda kiracı ve özellikle ortakçı olarak çalışan çiftçi ailelerinin en fakir çiftçi tabakasını teşkil ettikleri bilinen bir gerçektir (160).

Yurdumuzda ortakçılık şartları bölgeden bölgeye ve hattâ aynı bölge içinde büyük değişiklikler göstermektedir. Ürünün paylaşılması, toprak sahibi ile ortakçının masraflara iştiraki toprak sahibinin işletme idaresine katılması bölgelere ve kültür çeşitlerine göre değişir. Bu değişikliği ortakçılığın çeşitli bölgelere göre aldığı değişik adlardan da görmek mümkündür. Bu işletme şekline Trakya ve Marmara bölgesinde **yarıcılık**, orta Anadolu'da ve Güneyde **ortakçılık yevracılık**, Doğu'da ise **marabacılık** adı verilmektedir. Hattâ bu şeklin bazan **kiracılık** diye adlandırıldığı da olur.

Bölgeden bölgeye değişen ortakçılık ve kiracılık şartları zaman içinde de değişiklikler göstermektedir. Özellikle tarımda hızlı makinalaşma sonucu ile toprak talebinin artması kiracılık ve ortakçılık şartlarının kiracılar ve ortakçılar aleyhine değişmesine sebep olmuştur.

Genellikle görülen, ortakçı ve kiracıların hiç bir kanunî emniyete sahip olmadıklarıdır. Sözleşmeler bir üretim yılı için yapılmakta ve her yıl yenilenmektedir. Ortakçı ve kiracı her mahsul yılı sonunda sözleşmenin ye-

(160) Ali Aras, Güneydoğu Anadoluda Arazi Mülkiyeti ve İşletme Şekilleri, Ankara 1956, Önsöz.

nilenmemesi tehdidiyle karşı karşıyadır. Bu hal ortakçı ve kiracıyı müşkül bir duruma sokmakta ve toprağı istediği gibi işlemesine engel olmaktadır.

Özellikle ortakçılık şartları ve mahsulün bölüşülmesi, ortakçının içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal durum dolayısiyle adilâne olmayan şartlara bağlanmaktadır. Toprak rantının yükselmesi, mülk sahibini ya şartları ortakçı aleyhine değiştirmeye ya da üründen daha yüksek bir pay istemeye sevketmektedir. Böylece, ortakçılık şartları gittikçe daha ağırlaşmakta ve ortakçı emeğinin tam karşılığını alamayan bir tarım işçisi durumuna düşmektedir. Bizde araştırmaların da gösterdiği gibi, bir ortakçı ailesinin bazan bütün bir yıl hiç bir gelir elde etmeden çalıştığı nadir değildir (161).

Ortakçının hayat seviyesinin düşmesinde ve geçimini sağlamaktaki zorlukta, ortakçılık sözleşmesine eklenen feodal kalıntısı aynî ödemeler ve kişisel kizmetler de büyük bir rol oynamaktadır. Ortakçılık sözleşmesinden ayrı ve fazla olarak ortakçıya yükletilen bu angaryaların ortakçıların ezilmesinde çok önemli etkileri olduğu anlaşılmaktadır.

Esasen feodal kalıntısı bir işletme şekli olarak ortakçılık kiracılıktan daha fazla sömürücü bir işletme şeklidir. Ortakçı nakdî kiraya oranla daha yüksek bir ürünü toprak sahibine terkeder.

Böylece, sözlü ve gayet kısa bir süre için yapılan ortakçılık sözleşmesi, ortakçının emniyet içinde üretimde bulunmasını engellemekte, her yıl değişen ortakçılık şartları, ortakçının emeğiyle yaptığı üretimden gereken payı alamamasına sebep olmakta ve angarya çalışma ve aynî ödemeler de gerçekte bu payı daha da azaltmaktadır.

---

(161) Aynı eser, s. 153, 154.

VII BÖLÜM

TÜRKİYEDE TOPRAK MESELESİNİN ÇÖZÜM ŞEKLİ

Soru 74 : Toprak davasının çözümü neye bağlıdır?

Her şeyden önce yurdumuzda toprak davasının çözümünü sanayileşme sorunu ile birlikte ele almak gerekir. Kalkınma davası bir bütün olduğuna göre, sanayileşme ile tarımın geliştirilmesi beraberce ele alınmalıdır. Gerçek bir sanayi kurulmadıkça tarımın gelişmesi de mümkün değildir. Bunun nedenleri ise açıktır. Bugün ileri bir tarımın uygulanabilmesi, yurtta ileri bir sanayinin kurulması ile kabildir. Modern bir tarım için gerekli olan araç ve gereçler sanayiden sağlanmaktadır. Denilebilir ki bugün modern tarım fabrikada yapılmaktadır, tarım fabrikalaşmıştır. Hızlı bir sanayileşme yoluna girebilmek için, tarım meselesinin ilk ağızda ele alınıp çözümlenmesi zorunludur. Az gelişmiş ülkelerde tarım kesiminden sağlanacak fazla gelirlerle yapılacak yatırımlar, sanayileşmenin hızını da arttıracak önemli bir etkendir. Bu ülkelerde sermaye noksanlığı sanayileşme hareketinin tarımdan sağlanacak gelirlerle desteklenmesini zorunlu kılmaktadır.

Bu durumda, geçen bölümlerde yurdun tarımsal yapısı ve yirmi yıllık gelişmesi üzerinde yapılan açıklamaların da gösterdiği gibi, toprak meselesinin çözümünün ancak mevcut toprak mülkiyeti ve bunun sonucu olan

gelir dağılımı düzenindeki dengesizliğin giderilmesine bağlı olduğu açıkça anlaşılır. Toprak meselesinin çözümü, köyde feodal kalıntısı toprak düzenin değiştirilerek, toprak ağalarının ekonomik tasfiyesi ile beraber gerçek bir demokrasinin kurulmasını engelleyici zararlı siyasal ve sosyal nüfuzlarına son vermek ve topraksız ve az topraklı köylüleri kendi işledikleri toprakların sahibi kılarak, onlara modern bir tarım için gerekli bütün olanakları sağlamakla mümkündür. Yani toprak meselesinin çözümü, fakir köylülerin topraklandırılarak onlara bu topraklarını işleyecek araç ve gereçlerin sağlanması ve köyde ve yurtta büyük mülk sahibi ağaların siyasal ve ekonomik nüfuzlarının kaynağı olan mülklerinin kamulaştırılarak, hâkimiyetlerine son verecek köklü bir toprak reformunun uygulanmasına bağlıdır. Bu amaçlar yurdumuzda yoksul köylülerin de gerçekleşmesini istedikleri talepleridir. Köylümüzün toprak talebi, toprak ağalarının ekonomik ve siyasal tasfiyesini karşılamakta, makina, kredi, iyi tohum, ürününü gerçek fiyatına satma talebi modern bir tarıma geçme yollarını açmaktadır. Köylümüzün bu isteklerinin gerçekleşmesi, köyde demokrasinin fiilen kurulmasını, tarım kesiminin modernleşmesini ve sanayileşme hızımızın da artmasını sağlayacaktır. Bunlar bize toprak meselesinin ancak yoksul köylü yararına alınacak tedbirlerle ve onun bugünkü talepleri yönünde gerçekleştirilecek köklü bir toprak reformuyla çözümlenebileceğini göstermektedir.

Ancak burada toprak reformu deyimi üzerinde yapılan fikrî spekülasyonlara ve bununla varılmak istenen sonuca değinmekte de, yurdumuzda bugün yapılan tartışmaların özünü anlamak bakımından zorunluluk vardır.

Soru 75 : Toprak reformunun geleneksel anlamı nedir?

Toprak meselesi yeni bir şey olmadığı gibi bunu çözümlemek için yapılan toprak reformları da tarihte pek çok örnekleri görülen bir uygulamadır. Ve toprak reformu denilince, eskiden beri kullanılan anlamıyla, geniş toprak mülkiyetinin, belirli bir tavan sınırdan yukarısının kamulaştırılarak, topraksız ya da az topraklı köylülere dağıtımı anlaşılırdı. Bu şekilde kamulaştırılarak dağıtılan topraklar eğer eskiden tek bir işletme halinde işletiliyorsa, işletme büyüklüğünde bir küçülmeye sebep olur. Yok eğer mülk tek bir elde olmakla beraber parçalanarak ortakçı ve kiracılar tarafından işletilmekte ise toprak reformu, işletme büyüklüklerinde bile bir değişiklik yapmamıştır. İki halde de amaç toprak mülkiyetini daha dengeli bir şekle sokarak, daha âdil bir gelir dağılımını sağlamaktır. Bu gibi reformlara iki dünya savaşı sırasında Balkan ülkelerinde bir çok Asya ülkelerinde uygulanan reformlar örnek olarak gösterilebilir.

Özellikle ekonomileri tarıma dayanan az gelişmiş ülkelerde, toprak mülkiyeti düzeninde köklü bir değişiklik, bu ülkelerde ekonomik, sosyal ve siyasal düzenin değiştirilmesi için şarttır. Ancak sadece toprak mülkiyetinde bir değişiklikle ve topraklandırılan yoksul köylüler lehine gerekli donatım ve işletme sermayesi sağlanmadan ve ürününün değerlendirilmesi için pazarlama ve diğer tedbirleri almadan yapılacak bir toprak reformu gerçek hayatta istenilen sonuca ulaşmaya imkân vermemektedir. Bunun acı sonuçlarını birçok ülkeler kendi tecrübeleriyle görmüşlerdir. Yeni toprağa kavuşan fakir köylüler, bu toprağı işlemek için sermaye ve teknik yardımdan yoksun kalırlarsa ya topraklarını gereği gibi işleyememekte veya pek çok durumlarda görüldüğü gibi, bu toprakları ya eski mülk sahiplerine veya tarımda yeni türeyen unsurlara tekrar kaptırmaktadırlar. Onun için işlediği toprağın mülkiyetine kavuşan köylünün, bu

mülkiyet hakkından faydalanabilmesi için kendisine gerekli kredi, araç ve gereçlerin sağlanması ve ürettiği mahsulün pazarda mutlaka değerlendirilmesi gerekmektedir. Bunlar yapılmadan yalnız toprak dağıtımı ile yetinecek reformlar uygulamada verimsiz kalacaklardır.

Soru 76 : Tarım reformu ne demektir?

İşte geleneksel anlamdaki bu toprak reformu anlayışına karşı, bunun eksik taraflarını ön plana alarak ve abartarak, İkinci Dünya Savaşından sonra yeni bir anlayış ortaya çıkmıştır. Buna da İkinci Dünya Savaşından sonra, siyasal bağımsızlıklarını kazanmış az gelişmiş ülkelerin toprak reformlarını yapmak için harekete geçmeleri sebep olmuştur. Bu ülkeler siyasal bağımsızlıklarıyla beraber, toprak reformlarını gerçekleştirerek ekonomik bağımsızlıklarına da kavuşmak istemişlerdir. Bunun üzerine Amerika Birleşik Devletleri, 1950 yıllarında, az gelişmiş memleketler siyasetlerinin programı içine, toprak reformunu da almışlardır. Bu ülkelerdeki köylülerin toprak reformu talebini gören Amerika Birleşik Devletleri, bu talebi savunur durumda görünmek istemiştir. Ancak bunu yaparken de yukarda anlatılan toprak reformu kavramına, yeni bir anlam ve daha geniş bir kapsam getirmişlerdir. Bu yeni anlayışa göre toprak reformu, sadece geniş mülklerin kamulaştırılarak, topraksız ve az topraklı çiftçilere devri değildir. Bu anlayışın içinde tarımsal hayatın ve üretimin düzenlenmesi için alınabilecek bütün tedbirler yer almaktadır. Örneğin, kredi ve pazarlamada kolaylıklar, tarımsal vergiler, teknik eğitim, sulama, gübreleme... gibi bütün tedbirler böyle bir anlayışın içine girmektedir. Bu tedbirler sınırlı bir şekilde sıralanmamakta, tarımda elektrik kuvvetinin

kullanılması bile bu anlayışın içine girmektedir. Ve böylece mevcut toprak düzenini ıslah etmek için girişilen bütün teşkilâtlı hareketler toprak reformunun tanımlaması olarak verilmektedir (162). İlk olarak Amerika Birleşik Devletleri tarafından ileri sürülen bu görüş daha sonraları Birleşmiş Milletler Teşkilâtı ile bu kurumun Ekonomik ve Sosyal Konseyi ve Milletlerarası Gıda ve Tarım Teşkilâtı tarafından da benimsenmiştir (163).

Bu yeni anlayış yurdumuza **tarım reformu** deyimi olarak girmiş bulunmaktadır. Veya eski geleneksel anlamdaki toprak reformuna **dar anlamda toprak reformu,** bu tarım reformuna da **geniş anlamda toprak reformu** deniliyor.

Yeni bir görüş gibi ileri sürülen bu anlayış, tarımda kapitalist gelişmenin **junkers tipinden** başka bir şey değildir. Ve Türkiye esasen 1948 yılından beri bu junkers tipi kapitalist gelişmenin içindedir (164). Tarımda bu tip bir kapitalist gelişme içinde olduğumuzu, yurdumuzdaki tarımsal yapı değişikliğini anlatırken ayrıntılarıyla görmüş bulunuyoruz. Büyük toprak sahiplerine cömertçe dağıtılan tarımsal krediler ve onların makinalaşması, mer'aların sürülmesi ve benzeri olaylar bu tip bir gelişme içinde olduğumuzun açık kanıtlarıdır. Ama bununla yurdumuzda toprak meselesi çözümlenememiş, tersine köylünün toprak isteği gittikçe daha fazla yoğunlaşmıştır. Topraklarından kovulan köylüler, büyük şehirler etrafındaki gecekondulara sığınmış veya ormanlara çıkarak onların tahribine devam etmiştir. Böylece yirmi yıl-

(162) Erich H. Jakoby, Inter-Relationship Between Agrarian Reform and Agricultural Development, FAO Agricultural Studies No. 26. Rome 1953, s. 2.

(163) Progrès de la Réforme Agraire, Troisième Rapport, Nations Unies, New-York 1963, Önsöz.

(164) Junkers tipi gelişme için bak. Soru 3.

dır uygulanan bu politika tam bir iflâsla sonuçlanmıştır. Ve yurdumuz gittikçe dışarıya daha muhtaç ve daha bağımlı bir duruma düşmüş ve dışardan buğday ithal etmek zorunda kalmıştır.

Junkers tipi bu gelişme politikasıyla ve tarım reformu denen yolla, geniş toprak sahiplerinin durmadan zenginleşmesi hedef alınmıştır. Bu zenginleşme devlet kaynaklarının insafsızca sömürülmesi, ortakçı ve kiracıların işledikleri topraklardan kovulması, küçük mülk sahiplerinin topraklarını yitirmesi ve sayıları gittikçe artan bir tarım işçisi kütlesinin daha fazla sömürülmesi pahasına gerçekleştirilmiştir. Böylece küçük bir toprak azınlığı sefahatleri dillere destan olan bir hayat sürerken, geniş köylü kütleleri daha sefil bir duruma düşmüş ve tarımdaki çelişme had safhaya ulaşmıştır. İşte bugün yeni bir şeymiş gibi tarım reformu adı ile ileri sürülen görüş, böyle sancılı bir gelişmenin, ve mevcut çelişilerin daha da şiddetlenerek devamını istemekten başka bir anlam taşımaz.

Soru 77 : Gerçek bir toprak reformu kavramı nedir?

Yirmi yıldır uygulanan tarım siyasetinin Türkiyede toprak meselesini çözümleyemediği gerçek hayatta sabit olmuştur. Çünkü tarım reformu denilen gelişme geniş toprak sahipleri yararına bir tarım siyasetidir. Oysa Türkiye'nin bugünkü ekonomik ve sosyal koşulları geniş köylü kütleleri yararına bir tarım siyasetinin uygulanmasını zorunlu kılmaktadır. Bu da toprak ve tarım reformlarının aynı zamanda ve birlikte uygulanmalarını gerektirmektedir.

Toprak ve tarım reformları diyalektik bir ünitenin iki veçhesini teşkil ederler. Bunları biribirlerinden ayrı

olarak ele almak imkânsızdır. Onun için her ikisinin birlikte gözetilmesi gerekir. Tarımda toprak mülkiyetini yeniden düzenlemek ve bu yeni mülkiyet düzeninde, yoksul köylü yararına gerekli tarım reformu tedbirlerini almak meselenin en doğru şekilde ele alınışıdır. Toprak mülkiyetinde yeni bir dağılımı sağlayan bir düzen kurmadan tarımsal üretimi arttırmak bir toprak reformu demek olmadığı gibi, bu yeni mülkiyet düzeninde gerekli tarım reformunun yapılmaması da, dağıtımdan faydalanan çiftçileri ve genel olarak tarımın çözümü gereken meselelerini ortada bırakmak anlamına gelir.

Ancak, toprak ve tarım reformlarının ayrılmaz bir ünitenin iki veçhesini teşkil ettikleri söylendiği zaman, bunlardan mülkiyet veçhesinin de hâkim unsur olduğuna dikkat edilmelidir. Yani toprak reformu daha hâkim, daha dinamik bir unsurdur. Gerçekten az gelişmiş ülkelerde ve Türkiye'de tarımdaki mülkiyet düzeni ekonomik, politik ve sosyal durumların, belirlenmesinde en önemli etkenlerden biridir. Bu durumda toprak mülkiyeti düzeninde köklü bir değişiklik yapmadan bir toprak reformunun söz konusu olamayacağı açıktır. **Toprağa kimin sahip olduğu** sorusunu sormadan, tarım reformunun faydalarından söz açmak, bunlardan kimin yararlanacağı meselesini ortaya çıkarır. Gerçekten de toprak mülkiyeti düzeninde köklü bir değişiklik yapmadan tarımın gelişmesinden ve üretimin artmasından yararlanacak olan, şimdiye kadar olduğu gibi geniş mülk sahipleridir.

Bunun için mülkiyet düzenindeki değişiklik hâkim veçheyi teşkil etmektedir. Ancak mülkiyet düzenindeki değişiklikle topraklandırılan köylülerin gerekli donatım ve işletme sermayeleriyle desteklenmeleri de gerekmektedir. Köklü bir toprak reformunun yapılması demek, bununla ilgili tarım reformu tedbirlerinin reddedilmesi an-

lamına gelmez. Tersine, toprak reformuyla beraber yürütülecek bu tedbirlerin, reformdan faydalanacak geniş köylü kitlelerinin yararına uygulanmasını da kapsar.

Öyleyse gerçek anlamda bir toprak reformu, geniş toprakların belirli bir tavan sınırdan sonra kamulaştırılarak, bunların topraksız ve az topraklı köylülere intikalini sağlamak ve topraklandırılan köylüler lehine sözü edilen bütün tarım reformu tedbirlerinin alınması demektir.

Soru 78 : Böyle bir toprak reformunun uygulanmasının sonuçları neler olacaktır?

Yukarda anılan şekilde bir toprak reformunun uygulanması her şeyden önce tarımda bugünkü ağalık düzeninin yıkılmasıyla, feodal kalıntısı toprak sistemini tasfiye edecektir. Ağalık düzeninin tasfiyesi, geniş mülk sahiplerinin zararlı ekonomik, politik ve sosyal hâkimiyetlerine son vererek, tarımda geniş köylü kütleleri yararına hızlı bir kalkınma yolunu açacak ve demokrasinin yurtta çok daha köklü bir şekilde yerleşmesini sağlayacaktır.

Toprak reformu topraksız ve az topraklı köylü kütlelerini toprağa kavuşturmakla, üretim güçlerinin hızlı bir gelişmesi sağlanacak ve daha ileri bir üretim ilişkileri aşamasına geçilecektir. İşledikleri toprağa kavuşan yoksul köylüler lâyık oldukları bir hayat düzeyine varabilmek olanaklarına kavuşacaklardır.

Topraklandırılan çiftçilerin kredi, makina, pazarlama ve benzeri tedbirlerle desteklenmeleri, tarımda hızlı bir modernleşmeyi bu yoksul köylüler lehine gerçekleştirecektir. Bu şekilde açık ve gizli işsizlik geniş ölçüde azalacak, hayat seviyeleri yükselen köylü kütlelerinin sa-

tın alma güçleri artacak ve iç pazar genişleyecektir.

Toprağa kavuşan, hayat seviyeleri yükselen, modern bir tarım uygulayan köylüler, tarımsal üretimi hızla arttıracaklar ve pazarı genişleteceklerdir. Böylece tarımdan elde edilen fazla gelirlerin; işsizliğin giderilmesi ve ülkenin kalkınması için birinci şart olan sanayi yatırımlarına yöneltilmesi mümkün olacak ve hızlı bir sanayileşme yoluna girilecektir.

Geniş toprak sahiplerinin ekonomik tasfiyeleriyle zararlı hâkimiyetleri önlenecek, köyde demokrasinin yerleşmesi sağlanacak, topraklandırılan yoksul köylüler eliyle tarımda modern bir işletmeciliğe geçilerek, sanayileşme hızının artması teşvik edilecektir. Bu şekilde bir gelişme bugün yoksul köylüler aleyhine ve onlar için en sıkıntılı ve zahmetli bir şekilde uygulanan politikanın, tam tersi yöndeki bir gelişmedir. Ve bu tip bir gelişme toprağa ve hürriyetlerine kavuşan yoksul köylü kütlelerinin en hızlı ve demokratik bir şekilde kalkınmalarını sağlayan yoldur.

Soru 79 : Anayasamızın toprak reformuyla ilgili emredici hükümleri nelerdir?

Anayasamızın açık hükümleri toprak reformunun yukarda açıklanan anlamda uygulanmasını âmirdir. Bir kere, her şeyden önce Anayasanın 36. maddesinin üçüncü fıkrası, «Mülkiyet hakkının kullanılması toplum yararına aykırı olamaz» kuralını koymuştur. Böylece genel olarak mülkiyet hakkının ve özel olarak toprak mülkiyetinin toplum yararı ile aynı yönde olması ve mülkiyet hakkının sosyal karakteri gösterilmiştir. Öyleyse mülkiyet hakkının toplum yararı ile bağdaşmadığı durumlarda bu hakkın kısıtlanması zorunludur. Oysa geçen

bölümde Türkiye'de toprak mülkiyeti dağılımının, toplum yararı ile asla uzlaşamayacak adaletsiz durumu açıkça görülmüştür (165).

Kaldı ki Anayasamız bu genel hükümle yetinmemiş, tarım kesiminde yeni bir toprak mülkiyeti düzeninin kurulmasını 37. maddesiyle açıkça emretmiştir: «Devlet, toprağın verimli olarak işletilmesini gerçekleştirmek ve topraksız olan veya yeter toprağı bulunmayan çiftçiye toprak sağlamak amaçlarıyla gereken tedbirleri alır. Kanun, bu amaçlarla, değişik tarım bölgelerine ve çeşitlerine göre toprağın genişliğini gösterebilir». Görülüyor ki Anayasamız toprak reformunda hâkim veçheyi teşkil eden toprak mülkiyetinin değiştirilmesi ve yoksul köylünün topraklandırılması için geniş toprak mülkiyetinin sınırlandırılmasını emretmektedir.

Ancak Anayasa bununla da yetinmemekte ve topraklandırılan çiftçinin bu toprağı işlemek olanaklarına da kavuşturulmasını istemektedir. Gerçekten 37. maddenin devamında, «Devlet, çiftçinin işletme araçlarına sahip olmasını kolaylaştırır» denmektedir. Devletin, köylünün işletme araçlarına sahip olmasını kolaylaştıracağı hükmü, Anayasanın sadece köylüyü topraklandırmakla yetinmeyip, ona tarım reformuyla ifade edilen desteklerin sağlanmasını da öngördüğünü göstermektedir.

Ama Anayasamızın topraklandırılan köylüler lehine gerekli tarım reformu tedbirlerinin alınmasını emreden asıl hükmünü 52. maddede açıkça görmek mümkündür: «Devlet, halkın gereği gibi beslenmesini, tarımsal üretimin toplumun yararına uygun olarak arttırılmasını sağlamak, toprağın kaybolmasını önlemek, tarım ürünlerini ve tarımla uğraşanların emeğini değerlendirmek için gereken tedbirleri alır».

---

(165) Bak. VI. Bölüm.

Böylece Anayasanın da toprak ve tarım reformu kavramlarını birbirinden ayırmadığı ve bunların ikisinin birden aynı zamanda yoksul köylüler lehine uygulanmasını istediği görülmektedir. Anayasanın bu anlayışı daha önceleri anlatılan köklü bir toprak reformu kavramına ve Türkiye'nin gerçeklerine tamamiyle uygundur.

Soru 80 : Toprak meselesi çözümlenirken neye dikkat etmelidir?

Bugün az gelişmiş ülkelerde ve bizde, burjuva sınıfı, geçen yüzyıllarda batı Avrupa ülkelerinde yaptığı gibi, büyük toprak sahiplerinin rantlarını ellerinden alacak bir devrim yapmaktan âcizdir: Örneğin bugün bizdeki yabancı sermayeye dayanan komprador sınıfı, ağalarla işbirliği halindedir. Bugünkü iktidarın son zamanlarda tarımsal ürünlerde izlediği fiyat politikası, örneğin pamuk fiyatları politikası, kendi içinde ithalâtçı ve ihracatçı malî unsurların hâkim olduğunu göstermektedir. Ancak bunlar, geniş toprak sahiplerine, bir toprak reformu yapmayacaklarına dair teminat vererek, işbirliğini sağlamaktadırlar. Böylece hâkim sınıflar toprak reformuna karşı birlik halinde bir cephe teşkil etmektedirler.

Bunların karşısında ezilen emekçi sınıfları toprak reformunun gerçekleştirilmesinden yanadırlar. Gerçi toprak davası köye özgü bir davadır, yani bir köylü hareketidir. Ama bu hareket işçi sınıfının, esnafın, zanaatkârın ve toplumcu aydınların çıkarlarına aykırı değildir. Tersine ona uygundur. Onun için işçiler, esnaf ve zanaatkârlar ve toplumcu aydınlar, bu hareketi samimiyetle desteklerler ve köylü sınıfı bunlarda en tabiî müttefikini bulur.

Toprak davası köye özgü bir köylü davası olduğuna

göre, köylülerin bu konudaki isteklerine dikkatle kulak kabartmak gerekiyor. Acaba Türk köylüsü yurdumuzdaki toprak davasının nasıl çözümlenmesini istemektedir? Türk köylüsü bugün bütün yurtta toprak ve tarım reformlarının aynı anda ve birlikte uygulanmasını istemektedir. Köylü bugün işlediği toprağa sahip olmayı istemektedir, kredi istemektedir, su istemektedir, gübre istemektedir, ürününün değeri pahasına satılmasını istemektedir. Onun için bir toprak reformunda uyulması gereken aşağıdaki genel ilkeler, köylümüzün bu konudaki istekleri gözönüne alınarak saptanmıştır.

Soru 81 : Toprağın onun üzerinde fiilen çalışan ortakçı, kiracı ve tarım işçilerine ait olması temel ilkesinin anlamı nedir?

Bugün yurdumuzun her tarafında köylü, çalıştığı toprağın mülkiyetine sahip olmak istemektedir. Esasen tarımdaki esas çelişiyi de mülkiyet düzenindeki çelişi teşkil etmektedir: O halde toprak mülkiyetinin, onun üzerinde çalışan ortakçı, kiracı ya da tarım işçisine ait olması, toprak reformlarında gözetilmesi gereken ilk ve genel bir kural olarak ortaya çıkmaktadır.

Toprağın onu işleyene ait olması kuralının bütün dünyada çok eski bir tarihi vardır. Köylünün üretim aracı toprağın mülkiyetinden yoksun bırakılması ve toprak sahipleri hesabına ortakçı veya tarım işçisi olarak çalışarak elde ettiği üründen, artık-değeri toprak sahiplerinin alması tarımdaki temel çelişidir. Bu çelişi tarımdaki esas üretim aracı olan toprağı işleyerek değer yaratan köylünün, onun mülkiyetine sahip olmaması ile belirlenir. Öyleyse bunun çözümü toprağı işleyen kimse ile onun mülkiyetinin aynı kişide toplanmasıdır.

Burada modası çok geçmiş fakat yurdumuzda bazı tutucu çevreler tarafından hâlâ ileri sürülmekte olan bir iddiaya kısaca değinmekte yarar vardır. Mülkiyet hakkı mutlaktır, kimsenin mülkü rızası olmadan elinden alınamaz deniliyor. XX. yüzyılın ikinci yarısında XVIII. yüzyılın liberal felsefesinin bu mutlak mülkiyet kavramını savunanlara, başka devletlerin anayasaları bir yana, kendi tarihimizi ve yeni Anayasamızın hükümlerini hatırlatmak gerekir. Bugünkü hukuk anlayışı, toprağı işlemekle onun mülkiyeti arasında yakın bir bağ kurar. Bu bağdan hareketle toprak kanunları, toprak mülkiyetinin hukukî kavramına yeni bir anlayış getirmişlerdir. Mülkiyet hakkını köylünün emeğinde arayan bu anlayış, toprağı işleyen köylünün ona sahip olmasını öngörmektedir.

İşlediği toprağa sahip olmak köylünün yüzyıllık hasretidir. İşletmecilik bakımından da mülkiyet hakkı ile işletme hakkının aynı kişide toplanmasının ve en iyi işletmecinin mülk sahibi olduğunun savunmasını pek çok ekonomistler yapmışlardır (166).

Bundan dolayı toprak reformlarında toprağı işleyenin ona sahip olması temel ilkesinin önemle gözetilmesi ve uygulanması gerekir.

Soru 82 : Bu temel ilkenin tabiî sonucu nedir?

Toprağın onun üzerinde çalışanlara ait olması temel ilke olarak kabul edilince, şüphesiz bugünkü toprak mülkiyeti düzeninin bu esasa göre yeniden ele alınması gerekir. Gerçekten eğer köylüler işledikleri topraklara sahip olacaklarsa, bu toprakların kamulaştırılarak ken-

(166) Pierre Viau, Révolution Agricole et Propriété Foncière, Paris 1963, s. 117-119.

dilerine dağıtılmaları gerekir. Bu durumda geniş toprak mülkiyetine bir tavan sınır konup, bu sınırdan yukarı toprakların topraksız ya da az topraklı köylülere dağıtılması kaçınılmaz bir zorunluluktur. Mevcut toprak mülkiyeti düzeni ve bunun doğurduğu sonuçlar, ancak geniş toprak mülkiyetine konacak böyle bir tavan sınır ile bertaraf edilebilir. Eski feodal toprak mülkiyeti kalıntılarına son vermek ve tarımda daha ileri üretim ilişkilerine geçerek iç pazarı genişletmek ancak bu şekilde mümkündür. Şüphesiz geniş toprak mülkiyetinin sınırlandırılmasıyla, tarım kesiminde gerçek bir demokrasinin temelleri de atılmış olacaktır. Ekonomik, siyasal ve sosyal güçlerini yitiren büyük mülk sahipleri artık memleket kaderindeki hâkim rollerini terketmek zorunda kalacaklar ve geniş köylü kütleleri hürriyet içinde kalkınma olanaklarına kavuşacaklardır. Bu bakımdan da toprak davası bir köylü hareketi olmasına rağmen işçi sınıfının; esnaf ve zanaatkârın ve bütün ilerici kuvvetlerin desteğine sahiptir.

Kamulaştırma konusunda dikkat edilecek bir hususu burada özellikle belirtmede yarar vardır. Gerçekten de kamulaştırmadan söz açarken, pek tabiî olarak özel mülkiyet üzerinde ısrarla duruyoruz. Gerçekten de dünyanın bütün ciddî toprak kanunlarında kamulaştırmaya ve dağıtıma özel mülkiyetten başlanıldığı görülür. Tarımdaki esas çelişi, toprak mülkiyeti düzenindeki çelişi olduğuna göre, özel mülkiyete el atmadan bunun başarılamayacağı aşikârdır. Nitekim anayasanın yukarda andığımız 37. maddesi, «Kanun değişik tarım bölgelerine ve çeşitlerine göre toprağın genişliğini gösterebilir» demektedir.

Tabiî bir şey gibi görülen bu kuralın önemi, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile geçirdiğimiz tecrübeden alınan dersle de belli olmuştur. Gerçekten Çiftçiyi Toprak-

landırma Kanununun gerek kamulaştırma ile ilgili 14. maddesinde, gerek dağıtım ile ilgili 8. maddesinde, kamulaştırılacak ve dağıtılacak özel mülk toprakların diğer kaynaklar arasında, en son sırada sayılmasına azamî itina gösterilmiştir. Bunun sonucu olarak da, daha önceleri değinildiği gibi (167), özel mülklere kamulaştırma ve dağıtım sırası uygulamada hiç gelmemiştir. Onun için kamulaştırma ve dağıtımda vakıf, özel idareler, belediyeler toprakları gibi bir sıralamayı bırakıp, ilk ağızda kamulaştırılacak özel mülk tavan sınırının gösterilmesi zorunludur.

Soru 83 : Geniş toprak mülkiyetine tavan sınır konurken, işletme sınırı serbest mi bırakılmalıdır?

Hayır. Köylümüzün toprak talebi onun üretim aracına sahip olması kadar, ağalık sistemini aşmak amacını da güder. Oysa ağalık sadece mülkiyet yoluyla değil, geniş işletmeler yoluyla da meydana gelebilir. Köylünün bu arzu ve iradesine uygun olarak, geniş toprak mülkiyetine konan tavan sınırın aynı zamanda işletme büyüklüğünün de tavan sınırı olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Yani toprak reformunda gözetilmesi gereken başka bir ilke de mülkiyet sınırının aynı zamanda işletme sınırı olarak kabul edilmesidir. Bu kabul edilmediği takdirde, kendi mülkü olmamakla beraber, bir kimsenin işletme yoluyla binlerce dönümlük bir alanı tek elde toplaması daima mümkündür.

Daha önceleri de görüldüğü gibi, yurdumuzda temerküz hızı mülkiyet yoluyla gayet ağır işlerken, işletme

(167) Bak. Soru 35.

yoluyla olan temerküz çok hızlı bir nitelik taşımaktadır (168). Köylümüzü işlediği topraktan yoksun bırakarak, onu yorganı sırtında, diyar diyar iş aramaya zorlayan da asıl bu işletmedeki temerküzdür. Bu durumda, köklü bir toprak reformunun mülkiyet tavan sınırını aynı zamanda işletme sınırı olarak kabul etmesi zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

Soru 84 : İşletme büyüklüklerinin sınırlandırılması işletmecilik bakımından mahzurlu değil midir?

Küçük mülklerin ve işletmelerin, işletmecilik bakımından büyük mülklere ve işletmelere nazaran daha az avantajları vardır. Ancak nasıl büyük bir mülk zorunlu olarak tek elden işletilmiyorsa ve yurdumuzdaki geniş uygulama bu şekildeyse, mülklerin küçük olması da onların zorunlu olarak ayrı ayrı işletmeler halinde olmasını gerektirmez.

Bu yönden tarımsal kooperatifler, küçük köylü işletmelerinin mahzurlarını giderecek ve onlara büyük tarım işletmelerinin niteliklerini kazandıracak çok önemli bir etken olarak ortaya çıkmaktadırlar. Tarımsal kooperatifler âdil bir toprak dağılımının sosyal faydalarına, aynı zamanda büyük ticarî tarım işletmelerinin teknik ve ekonomik avantajlarını da eklemektedirler. (169).

Böylece küçük işletmelerin tek başlarına yapamayacakları veya birlikte yapılmasında fayda bulunan işleri yapmak, üretkenliği artırmak, tarım reformunun çeşitli

---

(168) Bak. Soru 59.

(169) Z. Gökalp Mülâyim, Tarımsal Kooperatifçilik, Ankara 1967, s. 58, 59.

hedeflerini gerçekleştirmek için tek yönlü veya çok yönlü kooperatifler kurulabilir. Bu kooperatifler topraklandırılan çiftçilerin topraklarını gereği gibi işlemek ve mahsullerini değerlendirmek için her türlü tedbirleri alabilirler.

Burada önemle üzerinde durulması gereken bir nokta, bu kooperatifleri, bugün dejenere olmuş ve genellikle büyük toprak sahipleri veya tüccar ve tefeciler lehine işleyen kooperatiflerden ayırmaktır. Şimdiye kadar gördüğü kooperatif uygulamalarında kendi yararına bir şey göremeyen köylümüz genellikle kooperatif hareketine karşı en azından çekingen bir tutumdadır. Onun için kurulacak kooperatiflere yalnız küçük ve orta mülk sahiplerinin üye olması şartı konmalıdır. Esasen toprak reformu gerçekleşince büyük mülk sahipleri tasfiye edilmiş olacaklardır. Böylece kooperatiflerin yoksul köylüler yararına demokratik esaslar içinde işleyebilmesi sağlanmış olacaktır.

Kooperatiflerin kendi yararlarına işler görmeleri; kendilerine araç ve gereç sağlamaları, mallarını pazarda değerlendirmeleri vb. yoksul köylülerde kooperatiflere karşı güven hissini uyandıracak ve faydalarını gördükçe bizzat kendileri teşkilâtlanmak yollarını ve çarelerini arayacaklardır.

Bundan dolayı, köylülerin bu kooperatiflere girmesi, bazılarının sandığı gibi, asla zorunlu tutulamaz. Toprak dağıtımından faydalanan köylüler, kooperatiflere girmekte veya girdikten sonra çıkmakta tamamen serbest olmalıdırlar. Esasen demokratik kooperatifçilik ilkesi de bunu âmirdir. Burada güdülecek yegâne doğru yol köylüyü ikna metodu ve kooperatifin gerçek hayatta sağladığı avantajlardır. Eğer bu yararlar gerçekten sağlanabilmişse bunu gören köylü kendiliğinden kooperatife gelecektir. Bu, kooperatiflerin başarıları için de, gerçek

bir kıstas olacaktır. Bu başarı sağlanamamışsa, köylünün hâlâ kendi çıkarını göremeyeceğini söyleyerek onu zorlamak ve onun çıkarları adına bu işi yaptığını söylemek gerçekçi bir tutum olmaz. Kooperatifin faydaları ancak gönüllü bir katılmayla ve ikna ile sağlanabilir. Zorlama, pek çok tecrübelerin de gösterdiği gibi, ancak ters sonuçlar verir.

Soru 85 : Toprak reformunun uygulanması bütün yurt çapında aynı zamanda mı olmalı, yoksa bölgesel mi olmalıdır?

Yurdumuzda köklü bir toprak reformuna karşı çıkanların bir iddiası da, bunun bütün yurt çapında aynı anda uygulanamayacağı ve bundan dolayı bölgesel uygulamalara gitme zorunluluğu olduğudur. Bundan dolayı güya üretimi düşürmemek için **düzenli, düzensiz işletmeler** ayırımı yapılmakta ve toprak reformunun seçilecek **pilot bölgelerde** uygulanması savunulmaktadır. Şimdi buna sulama yapılan yerlerdeki bariz haksızlıklar da gerekçe gösterilerek bölgesel uygulamaların gereği ileri sürülmektedir. Nitekim Cumhuriyet Halk Partisi 19. Kurultayı açış konuşmasında İsmet İnönü bu konuda şunları söylemektedir: «Her sulama teşebbüsü yapılan yerde, toprak reformu yapılmamış bölgeler, ileride, toprak meselesinin halini daha ağırlaştırmak ve yoksul halkı daha düşkün hale düşürmek istidadındadır. Bütün bu hallere karşı, toprak reformunun uygulanması, bir anda, bütün bölgelerde bir tek usulle yapılacak yerde, acele ihtiyaçlar ortaya çıktıkça, bölgesel uygulamaları lüzumlu kılmaktadır» (170).

(170) İsmet İnönü, Ulus Gazetesi, 10 Ekim 1968.

Her şeyden önce şunu söylemek gerekir ki, bugün yurdumuzun gerek doğusunda, gerek batısında, gerek güneyinde köylülerin kesif bir toprak talebi vardır. Köylüler toprak talep ederlerken, işletmelerin düzenli veya düzensiz olmasına sulu veya susuz olmasına bakmamaktadırlar. Yani düzenli veya düzensiz, sulu veya susuz olsun, doğuda veya batıda olsun, büyük mülklerin kamulaştırılarak kendilerine dağıtılmasını talep etmektedirler. Ve toprağı **hemen** istemektedirler. Gittikçe kötüleşen durumlarını düzeltmenin başka çaresi olmadığı gibi, beklemeye de tahammülleri kalmamıştır. **Acele ihtiyaçları** bütün yurt çapında ortaya çıkmıştır. Bu durumda, toprak reformunun bütün yurt çapında aynı anda uygulanması ve en kısa zamanda bitirilmesi kaçınılmaz bir zorunluluktur. Bölgesel uygulamalar, pilot bölge sistemi vb. büyük mülk sahiplerine zaman kazandırmak ve reformu dejenere etmekten başka bir anlama gelmez. Bunun örnekleri de diğer ülkeler uygulamalarında çok görülmüştür.

Burada düzenli işletmeler, düzensiz işletmeler ayrımı üzerinde de durmak gerekiyor. Cumhuriyet Halk Partisi tarafından Millet Meclisine sevkedilen kanun tasarısında, düzenli işletmelerin kamulaştırma sınırı, düzensiz işletmelerin iki katı olarak tesbit edilmiştir. Bunun anlamı ise doğulu ağanın cezalandırılması, batılı ağanın da mükâfatlandırılması demektir. Çünkü, hep bilindiği gibi, düzensiz işletmeler yurdun doğu ve güney-doğusunda bulunmaktadır. Bu tutumu izah için ileri sürülen düzenli işletmeleri parçalamamak gerekçesi yeterli olmadığı gibi, yapılan sun'î ayrım Anayasamızın 12. maddesine de aykırı düşmektedir: «Herkes dil, ırk... ayrımı gözetilmeksizin kanun önünde eşittir. Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınamaz».

Soru 86 : Kamulaştırma bedellerinin ödenmesi meselesi nasıl çözümlenecektir?

Toprak reformlarında önemli bir mesele de eski toprak sahiplerine ödenecek kamulaştırma karşılığının miktarı ve ödenme şeklidir. Bu bedelin rayiç fiyat üzerinden ve peşin olarak ödenmesi, hazineyi altından kalkamayacağı ağır bir yük altına sokar. Onun için toprak kanunları bu bedelin tayinini ve ödeniş şeklini özel hükümlerle belirtirler. Toprağın değeri çoğu zaman belli bir kıstastan hareketle, örneğin toprak vergisi, tapu değeri, kira bedeli vb. hesaplanır. Bu şekilde hesaplanan toprak değerinin ödeme şekli ise genel olarak uzun vâdeli ve düşük faizli devlet tahvilleri yoluyla olur. Bu süre ülkelere göre 20 yıl ile 40 yıl arasında değişir. Faiz haddi ise çok düşüktür.

Nitekim bizde de Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu hazırlanırken kanun koyucunun önüne aynı mesele çıkmıştır. Eski Anayasanın 74. maddesi şu hükmü getirmekteydi: «Kamu faydası gerekli olduğu usulüne göre anlaşılmadıkça ve özel kanunlar gereğince, değer pahası peşin verilmedikçe, hiçbir kimsenin malı ve mülkü kamulaştırılamaz». Görülüyor ki değer pahası peşin verilmedikçe hiç bir toprak sahibinin, toprağını kamulaştırmaya imkân yoktu. Bu ise toprak reformunun gerçekleştirilmesini önleyici bir hüküm idi. Onun için, eski Anayasanın 74. maddesine şu fıkra eklenmişti: «Çiftçiyi toprak sahibi kılmak ve ormanları devletleştirmek için alınacak toprak ve ormanların kamulaştırma karşılığı ve bu karşılıkların ödenişi özel kanunlarla gösterilir».

Bu şekilde toprakların değer pahalarının ödenmesi zorunluluğu ve bunun peşin olma şartı kaldırılarak, bedelin takdiri ve ödeme şekli özel kanuna bırakılmış oluyordu. Bu hükme dayanarak Çiftçiyi Topraklandırma

Kanunu da kamulaştırma bedellerinin tayininde gerçekçi bir yol tutmuştu. Bu kanunun 21. maddesine göre, toprakları kamulaştırılacaklara, kamulaştırma bedeli olarak 1944 bütçe yılında toprak vergisine matrah olan değerin dört katı ödenecekti. Yani toprak vergisi 4 ile çarpılacak ve bulunan değer, kamulaştırma karşılığı olacaktı. Kanunun 45. maddesinde ise, bu şekilde tayin edilecek bedelin yirmi yılda, %4 faizli hazine tahvilleri yoluyla ödenmesi kabul edilmişti.

Soru 87 : Kamulaştırma konusunda yeni Anayasamızın hükmü ve Anayasa Mahkemesinin görüşü nedir?

Yeni Anayasamızın 38. maddesi kamulaştırmada taşınmazların, «gerçek karşılıklarının peşin ödenmesi şartını» koymaktadır. İşte toprak reformcu Cumhuriyet Halk Partisi ile Yeni Türkiye Partisi Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun **gerçek bir toprak reformu** için elzem olan bu 21. maddesinin Anayasanın yukardaki hükmüne aykırı olduğu gerekçesiyle dava açmışlardır.

Anayasa Mahkemesi de 18/3/1963 tarih ve 10/61 sayılı kararıyla, 4753 sayılı kanunun, 5618 sayılı kanunla değişik 21. maddesinin iptaline karar vermiştir (171). Anayasa Mahkemesinin bu kararına gerekçesi şudur: «Anayasanın kişilere sağladığı hakların en önemlilerinden birisi de mülkiyet hakkıdır. Bu hakkın sınırlandırılması veya ortadan kaldırılması, ancak kamu yararının gerektirdiği hallerde caizdir. Anayasanın 38. maddesi, bu esası koymuş ve kamu yararının gerektirdiği hallerde de gerçek karşılıkları peşin ödenmek şartıyla kişilerin taşın-

(171) Bak. Resmî Gazete, sayı 11404.

maz mallarının kamulaştırılmasını kabul etmiştir. Bu konuda en önemli unsur (gerçek karşılığın peşin ödenmesi)dir. (Gerçek karşılık) deyimi, kamulaştırma günündeki serbest alım satımla beliren tam değeri ifade eder. Toprağı olmayan veya yeter derecede bulunmayan muhtaç çiftçilere dağıtılmak üzere, 4753 sayılı kanunda yazılı esas ve usullere uyulmak şartiyle, kişilerin özel mülkiyetinde bulunan taşınmaz malların kamulaştırılması caiz ise de, sözü geçen kanunun değişik 21. maddesinde kamulaştırılacak taşınmaz mala değer biçmek için kanun koyucu karine sistemine dayanmış ve kamulaştırma parasının, 1944 Bütçe yılı Arazi Vergisine matrah olan değerin dört katı olacağını kabul etmiştir. Görülüyor ki bu tutum, Anayasanın şart koştuğu (gerçek karşılık) verilmesi esası ile bağdaşamamakta ve Anayasanın 38. maddesine aykırı bulunmaktadır. Bu bakımdan anılan kanunun 21. maddesinin iptali gerektir».

Soru 88 : Anayasa Mahkemesinin bu görüşü benimsenebilir mi?

Yüksek mahkemenin bu kararının benimsenmesine imkân yoktur. Bu yorum Anayasanın tamamiyle şekilci (formel) bir anlayışına dayandığından yanlış olduğu gibi, pratik gerçekleri gözönünde bulundurmadığından da çok tehlikeli uygulamalara yol açacak niteliktedir. Ayrıca, gene Anayasamızın emrettiği, toprak reformunun gerçekleştirilmesini çok güçleştirmiş bulunmaktadır.

Anayasadaki «gerçek karşılık» deyimini kamulaştırma günündeki serbest alım satımla beliren değer olarak kabul etmek, tamamiyle **lâfzî** bir yorum olup, gerçeklere ve Anayasanın ruhuna uymamaktadır. Çünkü her şeyden önce Anayasa toprak reformunun gerçekleştirilmesi-

ni aslî bir görev olarak devlete vermiştir. 37. maddeden bu açık olarak anlaşılmaktadır. Bu durumda bu görevi yerine getirecek olanakların da devlete sağlanması gerektir. Bunu güçleştirecek herhangi bir yorum Anayasanın ruhuna aykırı olur.

Kaldı ki «gerçek değer», piyasadaki alım satım değeri, yani rayiç fiyat değildir. Piyasadaki toprak rayiç fiyatlarının değerinden fazla şişirildiği (toprağın niteliklerinden ötürü, toprakların sınırlı olması, siyasal nüfuz vasıtası olarak kullanılması, talep fazlalığı, v.b.) bugün herkes tarafından bilinen bir gerçektir. Hele kamulaştırma günündeki serbest alım satımla beliren tam değerin kabulü sonu gelmez muvazaalara yol açacak niteliktedir. Kamulaştırma zamanı yapılacak herhangi bir hileli satış bu anlamdaki bir değerin nerelere kadar varabileceğini hemen gösterir. Bu durumda toprak reformlarında, Anayasa mahkemesinin reddettiği «kamulaştırılacak taşınmaz mala değer biçmek için kanun koyucunun karine sistemine» dayanması gayet tabiîdir. Kanun koyucular toprak reformu kamulaştırmalarında şüphesiz, ya karine sistemine dayanacak, ya ekonomik verilerden hareket edecek (toprağın değeri ekonomide kapitalizasyonla bulunur; yani toprağın ekonomik değeri toprak kirasının faiz haddine bölünmesiyle bulunan değerdir ki, «gerçek değer» de budur) veya bunlara benzer başka bir sistem bulacaklardır. Nitekim toprak reformu kanunlarının hepsi kamulaştırma bedelinin nasıl hesaplanacağını gösteren ve karinelere dayanan böyle özel hükümler koymuşlardır. Fakat her halde hiç bir ciddî toprak reformu kamulaştırmanın piyasadaki alım satım değeri üzerinden yapılacağını kabul etmez. Yoksa bu doğrudan doğruya toprak kanunlarının kendi amaçlarını inkâr etmeleri demek olur.

Esasen 38. Maddenin gerekçesinde eski Anayasanın

74. maddesinin 2. fıkrasına açıkça atıfta bulunulmaktadır. Ve burada bir değişiklik söz konusu olmadığı, sadece «kalkınma planına giren tesislerin kurulması» amacıyla bir ilâve yapıldığı belirtilmektedir. Öyleyse toprak kamulaştırmalarında bunların karşılığının ve ödenişinin özel kanunlarla tayinininde Anayasaya aykırı hiç bir durumun bulunmadığının kabulü gerekir.

Soru 89 : Gasbedilmiş hazine toprakları için bir bedel ödenmesi gerekir mi?

Türkiye'de 1948 yılından bu yana makinalaşmanın ekonomik sonuçlarını incelerken bunun en önemlisinin ekim alanlarının artması olduğuna değinmiştik (172). Bu şekilde 1948'den bu yana ekime açılan topraklar 100 milyon dönümü bulmaktadır. Bu toprakların çok önemli kısmı hazine topraklarından kazanılmıştır. Bunları ekime açarak fiilen tasarruflarına veya türlü yollarla özel mülkiyetlerine geçirenler de makinalaşmak olanaklarına kavuşan orta ve büyük mülk sahipleridir.

Bu durumda uygulanacak bir toprak reformu sırasında bu toprakların nasıl bir işleme tâbi tutulacağı meselesi önemle ortaya çıkmaktadır. Şüphesiz devletin mülkiyeti kendisine ait toprakların kamulaştırılması diye bir şey söz konusu olamaz. Bu, genel hukuk kurallarına aykırı olur. Hazine topraklarının kanunsuz olarak kişilerin tasarruflarına veya özel mülkiyetlerine geçmeleri halinde, bunların yeniden devlet mülkiyetine dönmesi, yani aslî sahibine iadesi en olağan bir şeydir. Ve bu topraklar için kamulaştırma bedeli olarak herhangi bir miktar ödenmesi de mümkün değildir. Böylece dev-

(172) Bak. Soru 42.

let, uygulanacak bir toprak reformunun malî külfetini de hafifletmiş olacaktır. Devletin kendi mülkiyetindeki gasbedilmiş topraklarını topraksız ve az topraklı çiftçilere dağıtabilmek için bir bedel ödemek zorunluluğunda olduğu düşünülemez.

Burada hazine toprakları üzerindeki bu gasıp olaylarını hukukîleştirme çabaları üzerinde de kısaca durmakta yarar vardır.

Soru 90 : Hazine topraklarının gasbının. hukukî yönden tesciline hangi yollardan başvurulmuştur?

Yurdumuzda tarım topraklarının hemen hepsinin eskiden mirî topraklar yani mülkiyeti devlete ait olan topraklar olması ve bunların ancak 1/10'unun kadastrosunun tamamlanmış bulunması, tapusuz taşınmazların mülkiyet durumlarının tesbitine, büyük bir önem kazandırmaktadır. Bu durumda hazine topraklarının büyük bir titizlikle korunması gerekmektedir. Oysa Türkiye'deki geçmiş uygulamalar bunun tamamiyle tersi bir yönde cereyan etmiştir.

Hazine topraklarının gasbı yolunda, eski hukukumuzda bulunmayan ve Medenî Kanunun kabulünden sonra mevzuatımıza giren kazandırıcı yıllanma (iktisabî zaman aşımı) kurumu yurdumuzda geniş bir uygulama alanı bulmuştur: Gerçekten Medenî Kanunun 639. maddesine göre, tapu sicilinde kayıtlı olmayan bir taşınmazı, çekişmesiz ve aralıksız (nizasız ve fasılasız) yirmi yıl süreyle ve malik sıfatiyle yerinde bulundurmuş olan kimse, o taşınmazın kendi mülkü olmak üzere tescili talebinde bulunabilir. Bu hüküm eski Tapulama Kanununun 13. maddesinin ç bendi ile genişletilmiş ve Medenî Kanu-

nun yürürlüğe girmesinden önceye ilişkin tapulu yerlerin de zilyedlikle ve yüzölçümü kaydı gözetilmeksizin tesciline imkân sağlamıştı. Ayrıca Yargıtay bir kararında 639. maddeye dayanılarak açılacak tescil davalarında hasım göstermeye ve ilâna gerek olmadığı sonucuna varmıştı. Böylece makinalaşarak yeni toprakları sürmek olanaklarına kavuşan büyük mülk sahipleri, yirmi yıllık zilyedliklerini yalancı tanıklarla güya ispat ettirerek, büyük hazine topraklarını adlarına tescil ettiriyorlardı.

Pek çok suistimallere yol açan ve hazine topraklarının haksız yere özel kişilerin mülkiyetine geçmesini kolaylaştıran bu hükümler sonradan 639. maddeye iki fıkra eklenmesiyle ve Tapulama Kanununun değiştirilmesiyle önlenmek istenmişti. 639. maddeye yapılan eklerle tescil davasının Hazine ve ilgili kamu tüzel kişiliği aleyhine açılması kabul ediliyordu. Usul bakımından konan bu sınırlamadan başka 6335 sayılı kanunla miktar bakımından da önemli bir sınırlama getirilmişti. Bununla tapuda kayıtlı olmayan ve yüzölçümü 20 dönümden fazla olan taşınmazların kazandırıcı yıllanmaya dayanılarak açılacak tescil davalarında zilyedliğin 10 yıl ve daha önceki vergi kayıtlarıyla da sabit olması şartı aranıyordu. Yani bu kanunla tanıklarla ispat ancak 20 dönüme kadar olan topraklarda tanınıyor, 20 dönümü aşan toprakların tescilinde ise on yıl ve daha önceki vergi kayıtlarıyla da zilyedliğin ispatı isteniyordu. Bu değişikliklerle hazine topraklarının, haksız yere şunun bunun adına tescili mümkün mertebe önlenmek istenmişti.

Soru 91 : Yeni Tapulama Kanununun bu konudaki hükümleri nelerdir?

Eski Cumhurbaşkanı tarafından geri gönderilen,

Anayasa Mahkemesi tarafından bir kere usul bakımından bozulan ve Cumhuriyet Halk Partili üyelerin de desteği ile çıkan 766 sayılı Yeni Tapulama Kanunu hazine topraklarının gaspını ve tescilini kolaylaştırıcı hükümler getirmektedir. Bir yandan toprak reformundan söz açılırken, diğer yandan hazine topraklarının haksız yere özel kişilerin mülkiyetine geçmesini kolaylaştırıcı kanunların kabul edilmesi hakim sınıfların ve reformcu geçinen bazı partilerin tutumunu ortaya koymak bakımından çok ilginçtir.

Yeni Tapulama Kanununun özellikle pek çok eleştirilen 33. maddesi hataları görülmüş ve geniş yolsuzluklara sebep olmuş bir uygulamayı, daha önce bu yolda alınan önleyici tedbirleri düşünmeden ve daha da genişleterek kabul etmiş bulunmaktadır. Maddenin birinci fıkrasında eskiden 20 dönüme kadar izin verilen tanık sözleriyle tesbit, şimdi 100 dönüme kadar çıkartılmıştır. İkinci fıkrada ise, birbirine bitişik olup da yüzölçümü toplamı 100 dönümden fazla olan bağımsız parçalar üzerindeki zilyedlik **ayrı ayrı** nedenlere dayanırsa, 100 dönümlük kısımların zilyedi adına tesbit olunacağı öngörülmüştür. Oysa zilyedlik fiilî bir durum olup, hukukî bir nedene dayanmaz. Hukuk bilginleri tapuda kayıtsız bir yerin zilyedliğe dayanılarak tescili için iyiniyet aranılamayacağında müttefiktirler. Bu durumda fıkrada gösterilen «zilyedliği ayrı ayrı nedenlere dayandığı takdirde» sözlerinin bir anlamı olmayıp, kötü uygulamalara yol açacak niteliktedir. Maddenin son fıkrasında ise, 100 dönümü aşan toprakların zilyedi adına tesbit şartları bildirilmektedir. Bu fıkra da eski duruma göre gayet genişletici hükümler getirmektedir. Eskiden 20 dönümden fazla toprakların zilyedi adına tesbit ettirilebilmesi için zilyedliğin on yıl veya daha önceki vergi kayıtlarıyla ispatı gerekiyordu. Bu defa 20 dönümlük

asgarî sınır 100 dönüme çıkarıldıktan başka son fıkrada, 100 dönümü aşan topraklar için de, vergi kayıtları yoksa, bugün değerleri kalmayan ve mahiyetleri pek çok tartışma konusu olan bir takım eski belgelerle de zilyedliğin ispatına imkân verilmiştir.

Kazandırıcı yıllanma kurumunun asıl amacı, toprağı uzun süre işleyen bir kimsenin, bu süre içinde toprakla ilgilenmeyen kimseye üstün tutularak onun mülkiyet hakkına kavuşturulmasıdır. Oysa bizde kazandırıcı yıllanma kurumu, ekonomik, sosyal ve siyasal yönden bazı güçlü kişilerin, devlet topraklarının gasbı yolunda faaliyette bulunmaları için bir araç olarak kullanılmaktadır. Onun için bu kurumu, Tapulama Kanununun yaptığı gibi kolaylaştırmak değil, tersine yurt gerçeklerini gözönüne alarak mümkün olduğu kadar ağır şartlara bağlamak gerekir (173).

Soru 92 : Toprak kanunlarında geriye yürüyen (makabline şâmil) hükümler kabul edilmeli midir?

Toprak kanunlarında geriye yürüyen hükümlerin bulunması zorunludur. Her ne kadar bu kural genel hukuk anlayışına aykırı görülüyorsa da, toprak kanunlarında durum farklıdır. Çünkü toprak reformları yapılmadan önce, bunu sezen birçok geniş mülk sahipleri muvazaalı yollarla toprakları yakınlarına devretmektedirler. Bu durumda kanun koyucuları toprak kanunlarında geriye yürüyen hükümleri kabul etmek zorunda kalmışlardır. Nitekim pek çok toprak kanunlarında, ülkelerin özel

(173) Tapulama Kanunu ve toprak reformuna etkisi hakkında fazla bilgi için 62 No. lu dipnottaki kaynaklara bakınız.

şartlarına göre temlikî tasarrufların belirli bir süreden sonra yapılanlarının hükümsüz olduklarını kabul eden maddeler vardır.

Bizde ise bu türlü hükümlerin kabulüne iki bakımdan zorunluluk vardır. Bir kere yukarda anlatılan ve milyonlarca dönüm genişlikleri kapsıyan hazine topraklarının gasbının devlete geri dönmesi ve bunlar için herhangi bir kamulaştırma bedeli ödenmemesi bakımından zorunluluk vardır. Bu türlü hükümlerle devlet, mülkiyeti esasen kendisinin olan toprakların bir bedel ödemeden yoksul köylülere intikalini sağlayabilecektir. Kaldı ki bu toprakları çeşitli haksız yollarla mülkiyetlerine geçirenler de, bunun için herhangi bir bedel ödememişlerdir.

Bundan başka, yurdumuzda 27 Mayıs 1960'dan beri bir toprak reformu yapılacağı söylenip durmaktadır. Bu durumda birçok geniş mülk sahipleri topraklarını muvazaalı yollarla hısımlarına ve yakınlarına devretmiş bulunmaktadırlar. Bu bakımdan da toprak kanununda geriye yürüyen hükümlerin bulunması zorunludur. Çünkü kanunlarda eşitlik kuralı her halde uyulması gereken en büyük kuraldır. Bundan dolayı eğer geriye yürüyen hükümler kabul edilmezse, hileli yollara başvuranları, bu yola tevessül etmeyenlerden farklı olarak, korumak gibi kabul edilemeyecek bir durum doğacaktır. Onun için geriye yürüyen hükümlerin kabulü, ilk bakışta sanılacağı gibi haksızlık değil, tersine adaleti sağlayan bir tedbir olacaktır.

Soru 93 : Türkiye'de dağıtılacak toprak var mıdır?

Toprak reformuna karşı olanların en büyük iddialarından birisi de, yurdumuzda dağıtılacak toprak bulun-

madığıdır. Bu iddianın ne kadar çürük ve mesnetten yoksun olduğu tarımdaki mülkiyet dağılımını gösteren istatistik kaynakları incelenirken açıkça görülmüştür (174). Çok kısa bir şekilde bu rakamlardan bazılarını burada tekrar hatırlamakta yarar vardır. 1952 yılı sonbahar anketlerine göre 500 dönümden yukarı işletmelerin sayısı 38.400 olup bunların işledikleri alan 48 milyon 255 bin dönümdür ki bu bütün ekili toprakların 1/4'ünü bulmaktadır. Hata ve noksanlıkları daha önce belirtilen 1963 yılı genel tarım sayımı örnekleme sonuçlarına göre ise 500 dönümden yukarı işletmelerin sayısının 15.352 ve işledikleri alanın da 34.886.360 dönüm olduğu görülmektedir. Bu düşüklüğün sebebi 1963 sayımlarına 100 milyon dönüm kadar toprağın sokulmamasıdır. Ekonomik hayatta temerküz genel bir eğilim olduğuna göre sayım dışı bırakılan bu topraklar da hesap edilirse yurdumuzda dağıtılacak özel toprakların miktarının hayli yüksek olduğu görülür. Hele mülkiyet dağılımındaki adaletsizliğin özellikle en bereketli topraklar üzerinde çok fazla olduğu hatırlanırsa dağıtılacak toprak yoktur iddiasının ne kadar havada kaldığı daha iyi anlaşılır.

Bunların yanında hazine toprakları, hazineden gasbedilmiş topraklar da düşünülürse, toprak yoktur iddiasının toprak reformunu uygulamamak için öne sürülen bir bahaneden başka bir anlam ifade etmediği açıkça görülür. Esasen Türkiye'de dağıtılacak toprak olmasaydı, köylünün böyle bir talebinin doğmasına da imkân yoktu. Köylü kendi günlük yaşantısıyla dağıtılacak toprak olup olmadığını gayet iyi bilmektedir. Gökten toprak indirilemeyeceğini de çok iyi bilir. Şu halde onun toprak talebi, dağıtılacak toprakların varlığını fiilen gösteren başka bir kanıttır.

(174) Bak. Soru 57-65.

Bu bahaneyi çürüten başka bir kanıt da, yıllardır toprak kanununun bir türlü çıkarılamamasıdır. Eğer dağıtılacak toprak olmasaydı, toprak kanununun çıkmasında hâkim sınıflar için hiç bir sakınca olmazdı. Oysa bu kanun bir türlü çıkamıyor, çünkü geniş mülk sahipleri ellerindeki toprakları muhafaza için diretiyorlar.

Soru 94: Bütün köylü nüfusuna yetecek kadar toprak var mıdır?

Özelikle Türkiye Çiftçi Teşekkülleri Federasyonu gibi toprak ağalarının görüşlerini yansıtan bazı çevrelerin, toprak reformunu reddetmek için ileri sürdükleri diğer vülger bir iddia daha vardır. O da yurdumuzdaki nüfus toprak oranını gözönüne alarak ve eşitcil bir görüşle nüfusu dağıtılabilir toprak miktarına bölerek toprakların dağıtıma yetmeyeceğini ve bütün köylüleri topraklandırmanın imkânsız olduğunu veya böylece aile başına düşen toprakların bir aileyi geçindirmeyeceğini söyleyerek, toprak reformuna karşı cephe almaktır (175). Oysa mesele, hiç şüphe yok ki bütün köylü nüfusunu geçinemeyecekleri küçük parseller üzerine yerleştirmek değildir. Tarım kesimindeki fazla nüfus meselesinin nihaî çözüm şekli ancak bu fazla nüfusu masedebilecek bir sanayi kesiminin kurulmasıyla mümkündür. Köydeki fazla nüfus meselesinin toprak reformuyla çözümleneceğini kimse iddia etmediği gibi, tersine yurdumuzun kalkınmasının ve bu meselenin çözümünün ancak sanayinin

(175) Bak. Türkiye Çiftçi Teşekkülleri Federasyonunun çeşitli yayınları ve özellikle, Ziarî Reform Hakkında Görüşlerimiz, Ankara 1963, Toprak Reformu ve Tarımsal Gerçekler Hakkında Görüşlerimiz, Ankara 1964.

gelişmesine bağlı olduğu üstüne parmak basılarak belirtilmektedir. Tarım nüfusunun, sanayi ve şehirlerdeki nüfus lehine durmadan azalması genel bir ekonomi kanunudur. Köyden şehre göç, batı ülkelerinde hâlâ devam eden genel bir süreçtir. Esasen gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler ayrımı da, bu ülkelerin ekonomilerinin ağırlığının sanayi kesimine dayanıp dayanmadığına göre yapılan bir ayrım değil midir? Ve az gelişmiş ülkelerin hayatî sorunu sanayileşerek köydeki fazla nüfusun bu kesimce masedilmesi değil midir? Nitekim bugün gelişmiş ülkelerde tarımsal nüfus, genel nüfusun pek küçük bir kısmını temsil etmektedir. Şu halde çözümü başka yerlerde olan meseleler toprak reformunun inkârı için bir sebep olarak ileri sürülmez.

Eğer dağıtılabilir topraklar bütün köylü nüfusunu topraklandırmaya yetmiyorsa, bütün toprak kanunlarının yaptığı gibi, dağıtımdaki öncelik sırası tayin edilerek bu sıraya göre yeteri kadar köylü topraklandırılır. Esasen kanunların önce kimlere toprak verileceğini gösteren hükümleri de bunun için konmuştur. Yoksa herkese yeteri kadar toprak bulunacağı düşünülseydi, dağıtımdaki bu öncelik sırasını tayinin de bir anlamı kalmazdı. Bu sıraya göre yapılan dağıtıma rağmen topraksız veya az topraklı köylü kalması ise apayrı bir meseledir ve bunun çözümünü sanayileşmekte aramak gerektir.

Soru 95 : Toprak reformu tarımsal üretimi azaltır mı?

Toprak reformlarının uygulanmasına karşı ileri sürülen diğer bir iddia da büyük işletmelerin avantajlarını sayarak, bu topraklar dağıtılırsa tarımsal üretimin azalacağı bahanesidir. Büyük işletmelerin makina ve benzeri

modern tarım araçlarını kullandıkları, oysa küçük işletmelerde bunların kullanılmasının mümkün ve ekonomik olmadığı ileri sürülmektedir.

Her şeyden önce bu fikrin mülkiyet ve işletme kavramlarını, bilerek veya bilmeyerek, birbirine karıştırdığını belirtmek gerektir. Bu iki kavram birbirinin aynı değildir. Daha önceleri de değinildiği gibi nasıl büyük bir mülk tek bir işletme demek değilse, küçük mülklerin de zorunlu olarak bağımsız işletmeler olması şart değildir (176). Özellikle yurdumuzda büyük mülklerin tek bir işletme halinde işletilmesi nadirdir. Bunlar genellikle ortakçılar ve kiracılar eliyle gene küçük işletmeler halinde işletilirler. Diğer yandan bazı kapitalist müteşebbislerin küçük mülkleri bir araya getirerek tek bir işletme olarak toplamaları olayına da tarımımızda gittikçe daha fazla rastlanmaktadır. Küçük mülklerin bu işletme mahzurlarını gidererek onlara büyük tarım işletmelerinin avantajlarını kazandırmanın, en önemli yolu tarımsal kooperatiflerdir. Ayrıca yapılacak bir toprak reformuyla, Türk köylüsüne entansif bir tarım uygulaması için devletin modern tarım âlet ve makinalarını, iyi tohumluğu, sun'î gübreyi ve tarımsal mücadele ilâçlarını da bugünkü gibi ancak geniş mülk sahiplerinin alacağı fiyatlarla değil, fakat çok daha ucuz fiyatlarla sağlayacağı düşünülürse, reformun tarımsal üretimi azaltacağı değil, tersine artıracağı açıkça ortaya çıkar.

Ayrıca yurdumuzda işletmelerin modern ve rantabl bir şekilde çalışmadığı da Devlet Planlama Teşkilâtının daha önceleri anılan gelir Dağılım Araştırmasında ortaya konmaktadır. Bu rapora göre, Türkiyede tarımsal işletme boyları büyüdükçe hektar başına toprak ürünleri geliri düşmektedir. Bizde işletmeler büyüdükçe toprak pro-

(176) Bak. Soru 84.

düktivitesi düşmek eğilimi göstermektedir. 1963 yılında 1 ünite toprak ürünü elde etmek için kullanılan belli başlı girdi endekslerinin (sulama, gübreleme, motor gücü, makina vb.) Türkiye ortalaması 3'tür. Bu girdi endeksi Devlet Üretme Çiftliklerinde 1 iken, aile tipi çiftliklerde (75 dekar) 1,5-2 ve daha büyük işletmeler için ise 3 ilâ 10 olarak hesaplanmıştır. Buradan büyük işletmelerin toprak faktörünü düşük seviyede değerlendirdikleri ortaya çıkmaktadır. Ayrıca büyük işletmelerin en pahalı girdileri, yani sermaye faktörünü de çok düşük verimde kullandıkları ortaya konmaktadır. Bu durum işsizliğe de sebep olmaktadır. Böylece yurdumuzda büyük işletmelerin avantajlarından söz açarak toprak reformuna karşı çıkmak gerçekle ilgisi olmayan teorik bir iddia olarak kalmaktadır. Büyük işletmelerin bölünmesi, bizde üretimin azalmasına sebep olmaz. Tersine küçük aile işletmeleri, sahip oldukları topraklar üzerinde bütün emeklerini harcayacaklarından tarımsal üretim daha da artacaktır.

Burada şunu da belirtmek yerinde olacaktır ki köklü toprak reformları uygulanan ülkelerde tarımsal üretim azalmamış, tersine artmıştır. Meksika, Mısır, Küba toprak reformları gibi örnekler bunun açık delilleridir. Buna karşılık yurdumuz gibi toprak reformu yapılmayan az gelişmiş ülkelerde tarımsal üretim tam bir çıkmaza girmiştir.

Soru 96 : Kadastro yapılmadan toprak reformu uygulanabilir mi?

Köklü bir toprak reformunun yurt çapında ve aynı zamanda uygulanmasına karşı, bunun kadostro bitirilmeden ve toprak kullanma kabiliyeti haritaları olmadan yapılamayacağı iddiası da ileri sürülmektedir. Bundan dola-

yı reformun kadastro işlemi bitirildikçe **bölgesel olarak** ve **pilot bölge** sistemi uygulanarak yapılması fikri, daha önceleri de değinildiği gibi, bazı çevrelerce ileri sürülen hayli yaygın bir iddiadır. Böylece reformun en iyimser tahminlerle 25-50 yıl içinde tamamlanacağı söylenmektedir.

Oysa köklü toprak reformlarında, reformun yurt çapında ve aynı anda uygulanması önemli bir yer tutar. Hattâ, bunun için reformun azamî süresi, örneğin Mısır kanununda olduğu gibi beş yıl olarak, tesbit edilir. Türkiyede de, bunu kösteklemek için ileri sürülen bütün iddialara rağmen, toprak reformunu kısa zamanda ve yurt çapında uygulamak mümkündür. Yeter ki bunun yolları ciddî ve samimî olarak araştırılsın. Bizde bütün tarım istatistiklerinin temelinde köylünün tahminleri yatar. Tarımda mülkiyet ve işletme istatistiklerimiz doğrudan doğruya köylüden sağlanan bilgilere göre düzenlenmiştir. Bu bakımdan köylümüz en tabiî ve en yetkili bir kadastro memuru olarak düşünülebilir. Toprağın iyisini kötüsünü, sulusunu susuzunu, kimin ne kadar toprağı olduğunu ondan iyi kimse bilemez. Şimdi sormak gerekir: Bütün istatistik bilgiler için köylünün bilgisine başvurulduğu halde, toprak reformunda bu bilgiye gidilmekten acaba niçin kaçınılıyor? Toprak reformunu köylünün yardımı ve bilgisiyle gerçekleştirmek istersek, onun bu işi en kısa zamanda yapacağına hiç bir şüphemiz olmasın.

Soru 97 : Toprak parçalanması ne demektir?

Toprak parçalanması ve bunu gidermek için ileri sürülen toprak toplulaştırması terimleri iki yönden ele alınmalıdır. Toprak parçalanması ile bir yandan tarımsal mülkiyetin işletmecilik bakımından rasyonel olmayan

çok küçük üniteler halinde bölünmesi, diğer yandan ise bir işletmeye ait toprakların çok dağınık tarlalar halinde bulunması kastedilmektedir. Böylece bazan bir mülk işletme yönünden rantabl olamayacak kadar cüce bir işletme halini alabileceği gibi, tek bir işletmeye ait tarlaların da bibirinden uzak yerlerde dağınık bir halde bulunduğu görülmektedir. İşte böyle bir durumun işletmecilik yönünde bâriz mahzurları öne sürülerek toprak toplulaştırması tedbirleri öngörülmektedir. Toprak toplulaştırılması tedbirleri genellikle yukarıda söylenilen iki durumu gözönüne alarak, sadece biribirinden ayrı tarlaların birleştirilerek yeni bir dağıtımına gitmekle yetinmemekte, fakat aynı zamanda rantabl olmayan tarımsal işletmelerin genişletilmesini de hedef almaktadır. Diğer yandan, dağınık tarlaların birleştirilmesi ve tarımsal mülkiyetin genişletilmesi tedbirleri, çoğunlukla toprak ıslahı, yolların yapılması, sulama, drenaj, bina yapımı v.b. diğer hizmetleri de kapsamaktadır. Buna geniş anlamda toprak toplulaştırılması adı verilmektedir (177).

Toprak parçalanması olayına bugün özellikle eski medeniyetlere sahip ülkeler üzerinde rastlanmaktadır. XIX. yüzyılda işletmeye açılan yeni ülkelerde böyle bir mesele ile karşılaşılmamaktadır. Bu olaya yüksek bir nüfus yoğunluğuna sahip az gelişmiş ülkelerde olduğu kadar İsviçre, Fransa, Belçika, Almanya gibi çok ileri ülkelerde de rastlanmaktadır. Bu durumda toprak parçalanmasının az gelişmiş ülkelere özgü bir olay olmadığı da anlaşılmaktadır.

Toprak parçalanmasının sebepleri ise çok değişik olup, çoğu zaman sanıldığı gibi sadece Medenî kanunla-

---

(177) Pedro Moral Lopez, Le Remembrement Rural, Principes de Législation, FAO. Série Législative No. 3. Rome 1962, s. 4.

rın eşit bir paylaşmayı öngören miras hükümlerinden ileri gelmemektedir (178). Bir kere fizik ortam böyle bir parçalanmayı zorunlu kılabilir. Bölgelerin değişik toprak altı ve üstü karakteri, engebe, mikro klima, sulama ve benzeri şartları bunlardan ancak parçalanma yoluyla faydalanmayı gerektirebilir. Toprak parçalanmasının doğrudan doğruya olan en önemli sebebinin ise yüksek bir nüfus yoğunluğu olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı gerekli kanunî mevzuat çıkarılsa bile, eğer nüfus ile toprak oranı elverişli değilse, bu mevzuatın uygulanması imkânı kalmaz ve toprak parçalanmasinin önüne geçilemez. Kanunî miras hükümleri nasıl toprak parçalanmasının asıl sebebi olmayıp ancak yardımcı ve kolaylaştırıcı bir rol oynuyorsa, bunu giderecek asıl tedbirler de hukukî değil fakat ekonomik ve sosyal düzende yapılacak köklü değişikliklerdir. Ancak şüphesiz bu düzen değişikliğinin de yoksul köylüler yararına bir değişiklik olması gerekir. Yoksa küçük işletmelerin **yaşayabilir** veya rantabl olmadığı gerekçesiyle, **bünye reformu** ve **toprak toplulaştırılması** adı altında binlerce küçük işletmenin tasfiyesi ve geniş mülkler yararına toprak temerküzünün hızlandırılması hareketine girişilebilir.

Nitekim XV. ve XVI. yüzyılda İngiltere'de tarımda ilk sermaye birikimi sırasında onbinlerce küçük mülk sahibinin topraklarından ve evlerinden sürülerek, büyük mülklerin tekstil sanayii için gerekli geniş mer'aları meydana getirdiklerini biliyoruz. Böylece İngiliz asılzadeleri, tarihte toprak toplulaştırmasını gerçek bir şekilde uygulamış oluyorlardı. Bugün de bazı kapitalist ülkelerde aynı yönde bir uygulama eğilimi görülmektedir.

---

(178) Michel de Juglart, Droit Rural Spécial, Paris 1949, s. 250.

Soru 98 : Toprak toplulaştırılması uygulamaları nasıl olabilir?

Toprak toplulaştırmalarının işletmecilik bakımından lehinde ileri sürülecek bütün iyiliklerine rağmen, bunların gerçek hayatta uygulanma şekillerine yukarda değinilen sebeplerden ötürü çok dikkat etmek gerektir. Örneğin Ortak Pazarın gerçekleşmesiyle üye ülkeler bu pazarın gerektirdiği rekabet şartlarına uygun **rantabl** tarımsal işletmeleri kurmak ve tarımsal bünyelerini buna göre yeniden **ayarlamak** gereğini duydular. Bu yolda alınan tedbirlerin açık amacı tarımdaki temerküz olayını hızlandırmaktır. Böylece tarımsal bünyede bir reform sloganı ortaya atılmıştır. Şüphesiz bu reformun amacı, kapitalist rekabete dayanabilecek büyük tarımsal işletmelerin kurulmasından, bunlara dayanamayacak küçük köylü işletmelerinin ise tasfiyesinden başka bir şey olamazdı.

Nitekim Fransız mevzuatında toplulaştırma doğrudan doğruya mülkler üzerinde yapılan bir operasyon olarak ele alınmıştır. 1960 tarihli bir kanunla toplulaştırmanın amacının, toprakların ve kiraların rasyonel bir şekilde kullanılması için mülklerin ve işletmelerin bünyelerinin bunu sağlayacak bir şekilde değiştirilmesi olduğu söylenmektedir. Bunun için, mülklerin ve işletmelerin yeni bir dağıtımı, gerekli alt yapı hizmetlerinin sağlanması ve rantabl olmayan işletmelerin genişletilmesi öngörülmektedir (179).

Etrafında pek çok gürültü koparılan ve iyilikleri için çok şeyler söylenen bu kanun (La loi d'orientation agricole) gerçekte yüzbinlerce küçük işletmenin tasfiyesini getirmekteydi. Hattâ kandırılmış ve bu kanunla tasfiyeye uğrayacak köylülerin, bunun bir an önce ve tam ola-

(179) Moral-Lopez, a.g.e. s. 6, 7.

rak uygulanması için gösteriler yaptıkları görüldü. Oysa bu kanun, **yaşayabilir** ve desteklenmeye muhtaç işletmelerin asgarî genişliğini göstermeyi doğrudan doğruya Tarım Bakanlığına bırakmıştı. Tarım Bakanlığı ise bu gibi rantabl işletmeleri, Fransa'daki üç işletmeden birini dışarda bırakacak şekilde tanımlamıştı. Ve kanun devlet tarafından çiftçilere yapılacak tarımsal yardımların ancak asgarî sınırdan daha geniş işletmelere yapılacağını öngörmekteydi. Böylece fakir işletmeler kredi taleplerinin reddedildiklerini görürlerken, rantabl işletmeler bundan geniş ölçüde yararlanıyorlardı. Bu politika, doğrudan doğruya küçük işletmelerin tasfiyesini ve toprak temerküzünü hızlandıran bir politikadan başka birşey değildir. Böylece toprakların yeniden gruplaştırılmasının, büyük kurbanları, değerleri 10 milyon eski franktan daha az olan işletme sahipleri olmuştur. Bunlara verilmeyen krediler daha büyük işletmelerin satın alınması için, geniş kaynakları kullanmaya imkân vermiştir (180).

Bu şekilde toprak temerküzünün hızlandırılması ve küçük mülklerin tasfiyesi yolundaki bir toprak toplulaştırılması niyeti gözden uzak tutulmamalıdır. Böyle bir toplulaştırma, bünye reformu adı altında, yoksul köylülerin topraklandırılmasını ve onlar yararına bir toprak reformunun uygulanmasını değil, tersine en fakir mülk sahiplerinin tasfiye edilerek onların topraklarının gene geniş mülk sahiplerine ve zengin çiftçilere intikalini hedef almaktadır.

Soru 99 : Yurdumuzda tarımsal toprakların parçalanma durumu nasıldır?

(180) M. de Virieu, Le Monde, 7 Février 1963.

Bizde de nüfus toprak oranı ve geleneksel hukukî ilişkiler tarım mülk ve işletmelerinin parçalanmasına sebep olmuştur. Kanunî hükümlerin bu meseleyi çözümlemedeki yetersizliğine bizim mevzuatımız da ayrı bir kanıttır. Gerçekten Medenî Kanunumuz 597-602. maddelerinde tarımsal işletmelerin aşırı bir parçalanmasını önlemek için özel miras hükümleri koymuşsa da bunların pratik hiç bir önemi yoktur. Bu maddeler ölü maddeler niteliğindedir.

Bizde de tarımsal toprakların fazla parçalanma durumuna işaret edilerek toplulaştırma tedbirlerinin alınması, hattâ toprak reformunun asıl bir toprak topluluştırması yönünden uygulanması gerektiği de savunulmaktadır. Bunlar arasında vülger yayınlarıyle meşhur toprak ağalarının temsilcisi olan Türkiye Çiftçi Teşekkülleri Federasyonu da vardır (181).

Türkiye'de tarım işletmelerinde toprak parçaları 1950 ve 1963 sayımlarına göre aşağıdaki gibidir (182).

Parça sayısı	İşletmeler %	
	1950	1963
	(1)	(2)
1 parça	5,4	9,6
2-3 »	22.7	20.8
4-5 »	23.2	19.9
6-9 »	26.1	24.9
10 ve daha çok	22.6	24.8
	100.0	100.0

Yukardaki tablodan Türkiye'deki tarımsal toprakların parçalanma durumunun bir hayli yüksek olduğu an-

(181) Türkiye Çiftçi Teşekkülleri Federasyonu, Toprak Reformu, Ankara 1964 s. 63-65.

(182) Kalkınma Planı İkinci Beş Yıl, s. 241.

laşılmaktadır. Ancak tablodan gene, genel ekonomik kanun olan temerküz eğiliminin hâkim olduğu ve parçalanma durumunun artarak değil, azalarak gittiği de anlaşılmaktadır. Gerçekten tek parça olarak işletilen işletmeler oranı 1950 de yüzde 5.4 iken 1963 de 9.6'ya yükselmiştir. Buradan eğilimin parçalanma yönünde değil birleşme yönünde olduğu açık olarak görülmektedir. Diğer yandan 2 ilâ 9 parça arasındaki işletmeler oranının 1950'de yüzde 72 iken, 1963'de bu oranın %65.6'ya düştüğü görülmektedir. Yani bu işletmeler oranında da parçalanma durumu azalarak gitmektedir. Sadece 10 ve daha çok sayıdaki işletmeler oranında %2.2 bir artış vardır. Bu rakamlar, kapitalist ekonominin esasen kendi kanunlarına uygun olarak bir temerküzü gerçekleştirdiğini göstermektedir. Bu bakımdan parçalanma durumu etrafında koparılan gürültünün gösterilmek istendiği şekilde bir tehlike olmadığı anlaşılmaktadır.

Esasen tarımsal işletmelerdeki temerküz eğiliminin makinalaşma ile hızlı bir şekilde arttığına daha önceleri de değinilmişti. Ziraî makinalaşma üzerine yapılan bir ankette ortalama işletme büyüklüğünün 1948'de 100 iken 1952'de 131'e çıktığı görülmüştü. Bu anket de tarımsal işletmelerde hâkim eğilimin ufalanmak değil, temerküz olduğunu açıkça göstermektedir. Makinalaşmanın artmasıyle bu eğilimin daha da hızlandığı muhakkaktır.

Bu durumda tarım kesiminde ağalık sistemini tasfiye eden köklü bir reform gerçekleştirilmeden, uygulanacak bir toprak toplulaştırılmasının, bütün hukukî ve teknik gerekçelerinin altında, bu kapitalist temerküz eğilimini daha da artırması beklenebilir. Bunun da küçük mülk sahiplerinin tasfiyesini daha da hızlandıracağı tabiîdir. Esasen böyle bir gelişmeye halen tarımımızda gittikçe daha çok rastlanmaktadır. Makina sahibi birçok kapitalist müteşebbislerin bazı mülk sahiplerinin topraklarını

kiralayarak veya ortakçı olarak toplayıp işlemeleri gittikçe daha sık rastlanan olaylar arasındadır. Bunlar toprak toplulaştırılmasını böylece kapitalist yoldan fiilen gerçekleştirmiş olmaktadırlar. Özellikle fakir küçük mülklerin topraklarını traktör sahiplerine bu yolla kiraya veya ortağa verdikleri görülmektedir.

Bütün bu sebeplerden dolayı eğer bir toprak toplulaştırılması düşünülmek gerekirse, bunun ancak tarımda bugün mevcut ağalık mülkiyet düzeninin değiştirilmesinden sonra yoksul köylüler lehine alınacak tedbirlerle uygulanması gerekmektedir.

Soru 100 : Türkiye'de toprak meselesinin çözümü nasıl gerçekleşebilir?

Yurdumuzda, diğer az gelişmiş ülkelerde olduğu gibi, toprak meselesinin çözümü tamamen siyasî bir karakter gösterir. Bundan dolayı yukardaki soruyu, Türkiye'de toprak meselesinin çözümlenmesi hangi sosyal sınıfların siyasî ihtidarında gerçekleştirilebilir? şeklinde sormak da mümkündür.

Bugün Türkiye'de hâkim sınıflar; yabancı sermaye ile işbirliği yapan komparadorlar, büyük toprak ağaları ve her ikisinin hizmetindeki bürokratlar üçlüsü olarak görünmektedir. Bunların içinde en dinamik unsur olarak görünen ve yabancı sermayenin aracılığını yapan ithalâtçı ve ihracatçılar büyük toprak unsurları ile ittifak halindedir. Bunlar bir toprak reformu yapmayacaklarına dair toprak ağalarına kesin teminat vermişlerdir. Gerçekten de Ticaret ve Sanayi Odaları bizde köklü bir toprak reformuna kesinlikle karşı çıkmaktadır.

Şu halde bugün Türkiye'de siyasal iktidarı elinde tutan hâkim sınıfların kendi çıkarları aleyhine bir toprak reformunu gerçekleştirmeleri beklenemez.

Nitekim, daha önceleri de görüldüğü gibi, bir top-

rak reformunun yapılması, Anayasamızın kesin ve âmir hükümlerinden olmasına rağmen, bugünkü iktidar bu hükümleri uygulamaya hipokrit gerekçeler ileri sürerek bir türlü yanaşmamaktadır. Anayasamızın hükümleri, diğer birçok konularda olduğu gibi, toprak reformu konusunda da askıya alınmıştır.

Şu halde toprak meselesinin çözümü siyasîdir. Bu meselenin çözümü ancak, Anayasayı eksiksiz ve tastamam uygulayacak emekçi sınıf ve zümrelerin siyasî iktidarda söz ve karar sahibi olmaları ile mümkün olacaktır. Bunu yapabilecek sosyal sınıflar ise köylüler, işçiler ve toprak ağalarının nüfuzlarının kırılmasından zarar görmeyecek bütün zümreler ve devrimci aydınlardır.

Hâkim sınıfların yıllardır uyguladığı tarım politikası tam bir iflâsla sonuçlanmış ve toprak meselesinin çözümünü bir çıkmaza sokmuştur. Bunun karşısında, bu politikanın ezdiği, sömürdüğü ve toprağından kovduğu büyük köylü kütlesinin toprak talebi gittikçe yoğunlaşmıştır. Türk köylüsü siyasî hayatımıza işleyeceği toprağın sahibi olmak yolunda ağırlığını gittikçe daha fazla koymaktadır. Ve bu toprağı modern bir tarımın gereklerine uygun olarak işlemesi ve gerekli araç ve gereçlerin kendisine sağlanması ve ürününün değeri pahasına satılması için isteğini gittikçe daha belirgin olarak göstermektedir. Bütün bunların gerçekleşmesi için de her gün daha fazla bilinçlenen köylü sınıfı, ağırlığını ortaya koymakta ve siyasî eyleme girişmektedir. Bu amacını gerçekleştirmek yolunda da işçilerin, devrimci aydınların, esnaf ve zanaatkârların, yani köklü bir toprak reformunun yapılması çıkarlarına aykırı olmayan, tersine kendilerinin de yararına olan bütün sınıf ve zümreleri yanında bulmaktadır. Böylece Türkiye'de bugün toprak meselesinin çözümü için gerekli objektif şartların mevcut olduğu görülmektedir.

İÇİNDEKİLER

		Soru	Sayfa
I. Bölüm	Genel Bilgiler	1— 7	5—19
II. Bölüm	Osmanlı İmparatorluğunda Toprak Meselesi	8—28	20—52
III. Bölüm	Cumhuriyetten Sonra Tarımsal Yapı	29—37	53—69
IV. Bölüm	Tarımda Bünye Değişikliği	38—50	70—90
V. Bölüm	Hayvancılık ve Mer'aların Durumu	51—56	91—101
VI. Bölüm	Toprak Mülkiyetinin Dağılımı	57—73	102—125
VII. Bölüm	Türkiye'de Toprak Meselesinin Çözüm Şekli	74—100	126—168

KAYNAKLAR

Açıl, Fethi: Ziraat İşletmeciliğimiz ve Özellikleri. A. Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları. Ankara 1958.

Açıl, Fethi: Türkiye Tarımında Sermaye ve Sorunları. Türkiye Ziraat Mühendisliği, I. Teknik Kongresi. Ankara 1965

Akgün, M. Zerrin: Mer'a Hukuku. Ankara 1964.

Aksoy, Suat: Toprak Reformunun Hukuki Esasları. Ankara 1964.

Aksoy, Suat: Yeni Tapulama Kanununun Tapusuz Taşınmazlarla İlgili Hükümleri. A. Ü. Ziraat Fakültesi Yıllığı 1968. Yıl 18 Fasikül I.

Aran, Sadi: Evedik Köyü. Bir Köy Monografisi. Ankara 1938.

Aras, Ali: Güneydoğu Anadolu'da Arazi Mülkiyeti ve İşletme Şekilleri. Ankara 1956.

Arık, Kemal Fikret: Mukayeseli Toprak Reformu. Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınlarından, Ankara 1961.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I. İstanbul 1945.

Avni, Hüseyin: Reaya ve Köylü. Tan Matbaası İstanbul 1941.

Aynî Ali Efendi: Kanunname-i Âli Osman. Bugünkü dile çev: Hadiye Tuncer. Tarım Bakanlığı Yayınları. Ankara 1962.

Barkan, Ömer Lütfi: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Türkiye'de Ziraî Bir Reformun Ana Meseleleri. İktisat Fakültesi Mecmuası Cilt 6. Ekim 1944 Ocak 1945.

Barkan, Ömer Lütfi: H 933-934 (M. 1527-1528) Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği. İktisat Fakültesi Mecmuası, cilt 15, 1953.

Barkan, Ömer Lütfi: XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Toprak İşçiliğinin Organizasyon Şekilleri. İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 1. 1939-1940.

Barkan, Ömer Lütfi: XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları. Bürhaneddin Matbaası, İstanbul 1943.

Barkan, Ömer Lütfi: Osmanlı İmparatorluğunda Çiftçi Sınıflarının Hukukî Statüsü. Ülkü Dergisi, Cilt IX, 1937.

Barkan, Ömer Lütfi: Osmanlı İmparatorluğunun Bütçelerine Dair Notlar. İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 15. İstanbul 1953.

Barkan, Ömer Lütfi: Türkiye'de Toprak Meselesinin Tarihî Esasları. Ülkü Dergisi. Cilt XI. 1938.

Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilâtı.

— Kalkınma Planı Birinci Beş Yıl. Ankara 1963.
— Kalkınma Planı İkinci Beş Yıl. Ankara 1967.
— Gelir Dağılımı Araştırması. 1963.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü.
— Aylık İstatistik Bülteni. Eylül 1968.
— 1963 Genel Tarım Sayımı Örnekleme Sonuçları. Ankara 1965.
— İstatistik Yıllığı 1951, 1959, 1964/65.
— Tarım İstatistikleri Özeti, 1966, 1967.
— Tarımsal Yapı ve Üretim, 1967.
— 1950 Ziraat Sayımı Neticeleri, 1956.
— Ziraî Bünye ve İstihsal, 1965.

Baudin, Louis: Traité d'Economie Politique. Tome II. Paris 1957.

Berki, Şakir: Toprak Hukuku. Ankara 1960.

Cillov, Halûk: Türkiye Ekonomisi. İstanbul 1962.

Çakman, Arif: Türkiye Tarımının Potansiyeli ve Tarım Politikasının Ana Hatları. Türkiye Ziraat Mühendisliği I. Teknik Kongresi. Ankara 1965.

Çalgüner, Cemil: Türkiye'de Hayvancılığın Önemi ve İnkişaf Çareleri. A. Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları: 136. Ankara 1956.

Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü: Amik Ovası Ziraî Ekonomi Raporu. Ankara 1961.

Divitçioğlu, Sencer: Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu. İ. Ü. Yayınlarından: 1279. İstanbul 1967.

Elçi, Şahabettin: Dağ ve Orman Köylerinin Mer'a Sorunları ve Çözüm Yolları. Türkiye Tabiatını Koruma Cemiyeti V. Semineri. Ankara 1968.

Erkuş, Ahmet: Keskin İlçesi Ziraat İşletmelerinde Gelir ve Beslenme Durumu. Doktora Tezi. Ankara 1968.

Filipoviç, Nedim: Bosna-Hersek Tımar Sisteminin İnkişafında Bazı Hususiyetler. İktisat Fakültesi Mecmuası, cilt 15. 1953.

Fromont, Pierre: Economie Rurale. Paris 1958.

Husrev, İsmail: Türkiye'de Derebeylik Rejimi II. Kadro Mecmuası, Ağustos 1932.

Husrev, İsmail: Türkiye Köy İktisadiyatı. Kadro Mecmuası Neşriyatından İstanbul 1934.

İnönü'nün Söylev ve Demeçleri, I. İstanbul 1946.

İnönü, İsmet: Ulus Gazetesi. 10 Ekim 1968.

Jakoby, Erich H.: Inter-Relationship Between Agrarian Reform and Agricultural Development. FAO Agricultural Studies No. 26. Rome 1953.

Juglart, Michel de: Droit Rural Spécial. Paris 1949.

Kanbolat, Yahya: Türkiye Ziraatinde Bünye Değişikliği. Siyasal

Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü. Ankara 1963.
Kanbolat, Yahya: Millet Meclisi Tutanak Dergisi. Cilt 4. Dönem 2. Toplantı 1. 1966.
Kanbolat, Yahya: Millet Meclisi Tutanak Dergisi Cilt 14, Dönem 2. Toplantı 2. 1967.
Kanbolat, Yahya: Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt 19, Dönem 2, Toplantı 2, 1967.
Karamursal, Ziya: Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler. Türk Tarih Kurumu Yayınlarından VIII. Seri. Ankara 1940.
Köprülü, Bülent: Toprak Hukuku Dersleri, cilt I. İstanbul 1942.
Köprülü, Fuad: Osmanlı Devletinin Kuruluşu. Türk Tarih Kurumu Yayınlarından. VIII. Seri. Ankara 1959.
Köy İşleri Bakanlığı: Köy Envanter Etüdleri. Ankara 1963-1967.
Köylü, Kâzım: Türkiye'de Büyük Arazi Mülkleri ve Bunların İşletme Şekilleri. Ankara 1947.
Köylü, Kâzım: Türkiye'de Tarla Arazisini Kullanmamızda Son 37 Senelik Gelişme ve Yeterlilik. A. Ü. Ziraat Fakültesi Yıllığı, 1967. Yıl 17. Fasikül 12.
Köylü, Kâzım: Ziraî İşletmecilik, Cilt I. A. Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları. Ankara 1959.
Küçük, Sami: Tarım Çıkmazı, Cumhuriyet Gazetesi. 11 Mayıs 1968.
Lopez, Pedro Moral: Le Remembrement Rural. Principes de Législation. FAO Série Législative. No. 3. Rome 1962.
Mardin, Ebul'ûla: Toprak Hukuku Dersleri: İstanbul 1942.
Mülâyim, Z. Gökalp Tarımsal Kooperatifçilik. Ankara 1967.
Ohsson, M. D.: Tableau Général de l'Empire Ottoman. Vol: III. Paris, 1920.
Otyam, Fikret: Can Pazarı. (Röportaj) Cumhuriyet Gazetesi 13-27 Ekim 1968.
Öktem, İmran: Eski Arazi Kanunu Yürürlükte Midir? Ulus Gazetesi 19/20 Şubat 1964.
Progrès de la Réforme Agraire. Troisième Rapport, Nations Unies. New-York 1963.
Reisoğlu, Safa: Yeni Tapulama Kanunu ve Toprak Reformuna Tesiri. Ankara 1964.
Saco, Alfredo M.: Değişimin Bir Vasıtası Olarak Toprak Reformu. Çeviren: Suat Aksoy, A. Ü. Ziraat Fakültesi Yıllığı, 1966 Yıl 16. Fasikül 3, 4.
Sevig, Vasfi Raşid: Toprak Hukuku Dersleri. Ankara 1953.
Sandıkçıoğlu, Mehmet: Türkiye'de Dağ ve Orman Köylerinin Hayvancılık Sorunları. Türkiye Tabiatını Koruma Cemiyeti V. Semineri. Ankara 1968.

Seçkin, Recai: İçtihat ve Mevzuat Yönünden Toprak Reformu. Toprak Reformu Semineri, Ziraat Mühendisleri Odası. Ankara 1964.

S. B. F.: Türkiye'de Ziraî Makinalaşma. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları. No. 39. 21. Ankara 1954.

Sungurbey, İsmet: Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin. Eti Yayınevi, İstanbul 1966.

Sungurbey, İsmet: Devlet Tarımsal Topraklarının Kişilere Tapulanmasını Önleyecek Çareler. Cumhuriyet Gazetesi. 27 Nisan 1964.

Sungurbey, İsmet: Tarımsal Topraklardaki Tasarruf Hakkının Mahiyeti. Cumhuriyet Gazetesi 14 Nisan 1964.

Tarım Bakanlığı: Ticaret Gübreleri. Tarım Bakanlığı Yayınlarından Ankara 1968.

Tarım Bakanlığı: Türkiye Tarımında Gelişme Eğilimi. Tarım Bakanlığı Yayınlarından. Akara 1968.

Tarman, Ömer: Yembitkileri Çayır ve Mer'a Kültürünün, Türkiyenin Bugünkü ve Yarınki Varlığı Bakımından Önemleri. A. Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları 313. Ankara 1968.

Türkiye Çiftçi Teşekkülleri Federasyonu: Toprak Reformu. Ankara 1964.

Türkiye Çiftçi Teşekkülleri Federasyonu: Toprak Reformu ve Tarımsal Gerçekler Hakkında Görüşlerimiz. Ankara 1964.

Türkiye Çiftçi Teşekkülleri Federasyonu: Ziraî Reform Hakkında Görüşlerimiz, Ankara 1963.

Türkiye İşçi Partisi: Türkiye İşçi Partisi Bilim Kurulu Raporu. Ankara Mayıs 1968.

United Nations: Progress in Land Reform. Fourth Report. New-York 1966.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: Osmanlı Tarihi. Türk Tarih Kurumu Yayınlarından. XIII. Seri. Ankara 1961.

Viau, Pierre: Révolution Agricole et Propriété Foncière. Paris 1963.

Zhukovsky, P.: Türkiye'nin Ziraî Bünyesi. Ankara 1951.

Ziraat Mühendisleri Odası: Mer'alarımızla İlgili Problemler ve Çözüm Yolları. Z. M. O. Yayınları. Ankara 1965.

Ziraat Mühendisleri Odası: Türkiye Hayvancılığı ve Problemleri. Ankara 1964.

Toprak meselesi ne demektir? Kapitalist ülkelerde tarımın gelişmesi nasıl olmuştur? Az gelişmiş ülkelerde toprak davasının çözülmesi neye bağlıdır? Osmanlı İmparatorluğundan bu yana Türkiye'de toprak meselesinin tarihî gelişimi nasıl olmuştur? Osmanlı toplumundaki köylü isyanları? Cumhuriyetten sonra ülkemizdeki tarımsal bünye nasıldı? Türkiye'de toprak mülkiyetinin dağılımı ne durumdadır? Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu bir toprak reformuna esas olabilir miydi? Türkiye tarımında hızlı bir bünye değişikliği ne zaman başlamıştır? Hayvancılığın önemi nedir? Tarım kesiminde gelir dağılımı nasıldır? Toprak davasının çözümü neye bağlıdır? Gerçek bir toprak reformu kavramı nedir? Toprak reformunun uygulanması bütün yurt çapında aynı zamanda mı olmalı, yoksa bölgesel mi olmalıdır? Kamulaştırma bedellerinin ödenmesi meselesi nasıl çözümlenecektir? Türkiye'de dağıtılacak toprak var mıdır? Toprak reformu tarımsal üretimi azaltır mı? Kadastro yapılmadan toprak reformu uygulanabilir mi? Türkiye'de toprak meselesinin çözümü nasıl gerçekleşebilir?... Bu soruların ve Osmanlı İmparatorluğundan günümüze kadar Türk köylüsü, Türkiye'de toprak düzeni, tarım meseleleri ve tarımla sanayinin ilişkileri konusunda aklınıza gelebilecek bütün soruların cevabını, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi öğretim üyelerinden Doç. Dr. Suat Aksoy'un yazdığı bu kitapta bulacaksınız.

7,5 lira